

મહંતનું પંચામૃત

લેખક
વિષ્ણુ મહંત
(M.Com., M.Ed.)

-: પ્રકાશક :-
એમ. એમ. સાહિત્ય પ્રકાશન
પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા
મહાવીર માર્ગ, આણંદ-૩૮૮૦૦૧

Mahant nu Panchamrut
by *Vishnu Mahant*

Shihol Ta. Petlad Dist. Anand M. 9998385365

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૪

નકલ : ૧૦૦૦

મૂલ્ય રૂ. :

મહંતનું પંચામૃત
વિષ્ણુ મહંત

-: ટાઈપ સેટીંગ :-
Mayur's

-: વિકેતા :-

એમ. એમ. સાહિત્યપ્રકાશન
પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા
મહાવીર માર્ગ, આણંદ

-: મુદ્રક :-
અર્પણ પ્રિન્ટરી, આણંદ

અર્પણ

સંઘર્ષમય જીવનના પથિક
એવા મારા દીકરાઓ
કિર્તેશ અને વિરલને...

પ્રસ્તાવના....

જેમ પંચામૃતમાં કુદરતી પાંચ અમૃત હોય છે દહીં, દૂધ, પાણી, ઘી અને મધ. તેવી જ રીતે મેં મારા આ પંચામૃતમાં આ જેવા સુજ્ઞ વાયકો માટે શબ્દ, પ્રાસ, જ્ઞાન, સમજ અને પ્રેમનું સંયોજન કરીને આપ્યું છે. જે આપ માણીને તૃપ્તિ અનુભવી શકો. અત્યાર સુધી મેં જે પુસ્તક કે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો છે. જે સંતો કે જ્ઞાનીઓને સાંભળ્યા છે અનુભવ્યા છે. જેને આધારે મારા માનસપટ પર એક જ્ઞાન સમજ વિકસી છે, જીવનના દરેક પાસાઓને મેં જાણ્યા અનુભવ્યા છે. જો કે એ મારે સમાજને આપવું જોઈએ તેથી મેં આ એક ‘પંચામૃત’ તૈયાર કર્યું છે. જે સાથે મેં સમજૂતિ પણ આપી છે. જેથી અર્થનો અનર્થ ના થાય. જે પંચામૃત માણીને, પી ને, સમજીને આપ આપના જીવનનું ઔષધ બનાવી શકો છો. તેનો એકે એક ઘૂટ જ્ઞાનપ્રચુર બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. દરેક ઘૂટ અહીં બે લીટીનો છે પણ એ નાનકડા ગાગરમાં મેં સાગર સમાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. જે વાંચન પછી મેં જે સમજૂતિ આપી છે તે ઉપરાંત આપ પણ આપની સુઝ સમજ મુજબ ઉમેરો કરી આપના જ્ઞાનને વિસ્તૃત કરી શકો છો. ખરેખર જીવનને એક એક તબક્કે સમજવું જરૂરી છે. તેમાં આવા આધારો આપણા જીવનને વધારે બળવંત બનાવે છે. જીવનને ધ્યેયપૂર્ણ બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આપણા જીવનમાં જે ખૂટે છે તેની પૂર્તતા કરવામાં મદદ કરે છે. સમજો કે આપ સોનું છો અને આ પંચામૃતનું વાંચન આપનામાં સુગંધ ભેળવશે. આ વાંચન અને સમજ પછી આપનું

:: અભિપ્રાય ::

જીવન સુગંધમય સોનું બની જશે એવું આ 'મહંતનું પંચામૃત' પુસ્તક આપના જમણા કરમાં આચમન કરાવતાં હું આનંદ અનુભવું છું. આ સાથે અહોભાવની લાગણી અનુભવું છું. આ પુસ્તક વાંચો, ચિંતન કરો, મનન કરો અને આપના જીવનને સરળ, સુખમયી, ફળદાયી તથા લોકોપયોગી બનાવો તેવી અભ્યર્થના સહ -

આ પુસ્તક પ્રકાશિત કરવા માટે એમ. એમ. પ્રકાશનના શ્રી યાકુબભાઈ મલેકનો અત્રે ખૂબ ખૂબ આભાર માનું છું.

અસ્તુ.

લેખક

વિષ્ણુ મહંત

સિંહોલ, તા. પેટલાદ

જિ. આણંદ-ગુજરાત

૮૮૮૮૩ ૮૫૩૬૫

આ પુસ્તકની કાચી પ્રત મને આલોચના માટે મળી ત્યારે મને 'વિષ્ણુ મહંત' વિષે આછેરો પરિચય હતો. શરૂઆતથી જ અતિ સંઘર્ષમય જીવન જીવ્યા છે તે મેં એમની પાસેથી જાણેલું. શિક્ષણ ગામની શાળામાં અને કોલેજ પગપાળા અપડાઉન કરી કરેલી. જમીન જાગીર જાત મહેનત કરી ગીરેમાંથી છોડાવી. હવે, નોકરી થકી અને દીકરા થકી સુખી જીવન જીવતા મહંતના જીવનના ઉતાર ચઢાવને કારણે મેળવેલ સાચી સમજ તેમણે આ પંચામૃતમાં ઢાળી છે. જોકે આ પંચામૃત લખાતુ હતુ તે દરમ્યાન તેમને જીવલેણ હૃદયરોગનો હુમલો આવ્યો પ્રભુકૃપાથી પંદર દિવસની સારવાર બાદ બચી ગયા એન્જ્યોપ્લાટી થઈ પણ તેમની નોકરીમાં તેમને વી.આર.એસ. લેવુ પડ્યું. આ પંચામૃત ખરેખર પંચામૃત છે. વાંચવા અને મનન કરવા યોગ્ય છે. નાનું પણ ઘણું ઉપયોગી પુસ્તક બનાવ્યું છે. જો કે તેમનાં અન્ય ઘણાંબધાં પુસ્તક મેં વાંચ્યાં. દરેકમાં જ્ઞાની છાંટ છે જ. પણ આ પંચામૃતમાં તો પ્રચુર માત્રામાં જ્ઞાન ભરેલું છે. આ પુસ્તક કોઈ ધર્મ કે સંપ્રદાયનું નથી વિષ્ણુભાઈ મહંતે તેને સમજી સમગ્ર માનવજાત માટે લખ્યું છે. તે વાત મને બહુ ગમી છે. તેવું પુસ્તક આપવા બદલ સમાજ વતી હું તેમનો આભાર માનું છું અને જે ખામી હતી તે મેં આલોચક તરીકે દર્શાવી હતી. જે મહંતે દૂર કરી છે અને સાચા અર્થમાં સર્વગુણ સંપન્ન પુસ્તક વાંચકો સમક્ષ રજુ કર્યું છે. ભાઈ વિષ્ણુ મહંતને તેમના જીવનમાં પ્રગતિ કરે તેવા વડીલ તરીકે આશીર્વાદ પણ આપું છું.

વાચ. એન. પ્રભુચરણ

(આલોચક)

૧

**શત્રુ તારા દોષ છે કરે તને એ મૃત
ઈન્દ્રીયોને વશ કરે એ મહંત ચરણામૃત**

જો તું તારું કલ્યાણ ઈચ્છતો હોય તો મન તથા ઈન્દ્રિયોને તારા વશમાં કર તથા તેમાં પડેલા દોષોનો સુધાર કર. કેમકે આ મનોવૃત્તિ ચેતનસ્વરૂપ-પતિને છોડીને દશેય દિશાઓમાં ભટકે છે. તારા દોષો જ તારા શત્રુ છે. એને છોડી દે અને બીજા દ્વારા તારા ઉપર કરવામાં આવેલ આઘાત કે અપરાધને ક્ષમા કર. પછી તું પતિત નહિ થાય, પરંતુ અવિનાશી-પદ પ્રાપ્ત કરીશ.

જે મનુષ્ય એના જીવનમાં રહેમ, શાંતિ, મંગળ ઈચ્છે છે, તેનું પહેલું કામ છે કે તે તેના મન તથા ઈન્દ્રિયોને તેના વશમાં રાખે. દોષોનો સુધાર તેમજ ભૂરાઈઓનો ત્યાગ કર્યા વગર અને મન તથા ઈન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં કર્યા વગર કોઈને પણ જીવનમાં શાંતિ નથી મળી શકતી. જે કહેવાતા ધાર્મિક ગુરુ મોક્ષના સસ્તા નુસ્ખા વહેંચતા ફરે છે અને બધી ભૂરાઈઓમાં ડૂબી રહેવા છતાંય ખાલી છૂમંતરથી મોક્ષ આપે છે, તેઓ

સાધકોને ભ્રમમાં નાખે છે. દોષોનો ત્યાગ તથા મન-ઈન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં કર્યા વગર કલ્યાણ છે જ નહીં. ચેતનદેવનું સ્મરણ છોડી દશ્ય દિશાઓમાં ભટકે છે. આ ચેતન જીવ જ તો સમસ્ત જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો પતિ છે. પરંતુ વિષયી મન સ્વ-સ્વરૂપ ચેતનનું સ્મરણ છોડી વિષયોમાં ભટકે છે. એટલા માટે ઈન્દ્રિય-વિષયો તેમજ બૂરાઈઓનો ત્યાગ ખૂબ જ જરૂરી છે. વિષય-ત્યાગથી મન-નિર્મળ થશે અને તે આત્મચિંતનનું અનુરાગી બનશે.

સંસારી લોકોના જીવનમાં અનેક પ્રકારની વિઘ્ન-બાધાઓ છે જ, પરંતુ સાધક તથા વિવેકવાનને પણ તેના જીવનમાં એવા લોકો મળે છે જે પોતાના અજ્ઞાન તથા ઈર્ષાવશ તેમની સાથે શત્રુતાનો વરતાવ કરે છે. મહંત કહે છે કે આવા ભૂલેલા લોકો તારી સાથે ભલે શત્રુતાનો વરતાવ કરે, પરંતુ તેઓ તારા શત્રુ નથી. કેમકે તેઓ તારી આધ્યાત્મિક હાનિ નથી કરી શકતા. તેથી તેમના પર દયા કર અને તેમને હૃદયથી ક્ષમા કરી દે. શત્રુ તો તારા દોષ છે, તારા મન-ઈન્દ્રિયોની બૂરાઈઓ છે. તું એને છોડ. તારા દોષ રૂપી શત્રુઓને છોડ અને પોતાની ભૂલવશ જે લોકો તારી આલોચના (ટીકા-ટિપ્પણી)માં પડ્યા છે; તેમને ક્ષમા કર. તેઓ તારા શત્રુ નથી. તેઓ તારું કોઈ નુકશાન નહિ કરી શકે. તારું પતન તો તારી બૂરાઈઓ કરે છે. તારા મન-ઈન્દ્રિયોની લંપટતા તારા પતનનું કારણ છે.

તું તારી કમજોરીઓ, દુર્બળતાઓ, બૂરાઈઓ, ઈન્દ્રિયલંપટતાઓ, મનની ચંચળતાઓને છોડી દે, તો બીજું કોઈ તારું પતન નહીં કરી શકે. જેણે પોતાનામાં રહેલા દોષોનો ત્યાગ કરી દીધો, તેને પતિત કરવાનું સામર્થ્ય કોઈનામાં નથી. તે અક્ષયપદનો અધિકારી હોય છે. પ્રત્યક્ષ છે,

સંસારમાં જે દોષો પર વિજય મેળવી આત્મવિજયી થઈ ગયો તે અક્ષય તેમજ અમૃતપદનો અધિકારી થયો. પોતાના વિરોધીઓ સાથે લડી-લડીને કોઈનેય આત્મસંતોષ નથી મળી શકતો, પરંતુ પોતાની બૂરાઈઓ, દોષો છોડીને તથા વિરોધીઓને દિલથી ક્ષમા કરીને જ આત્મસંતોષ મળી શકે છે. આ જ અક્ષયપદ, અમૃતપદ, મોક્ષપદ, નિર્વાણપદનો રસ્તો છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે મોક્ષને તે જ જુએ છે, તે જ મેળવે છે, જેના દોષ નષ્ટ થઈ ગયા છે.

સંતોના વચનોને માનો અને બીજા શબ્દો પર ધ્યાન ન આપો. ઉપદેશના આચરણ કરવાનું ફળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે જેમાં મન-પક્ષીનો પ્રવેશ ક્યારેય નથી થતો, અને સાધક તેના નિરાધાર તેમજ અસંગ સ્વરૂપનો ભાવ ગ્રહણ કરી હૃદયમાં શાંત થઈ જાય છે. વચનોને માનવા પર ભાર આપવામાં આવ્યો છે અને બીજા વચનો પર ધ્યાન નહીં આપવાની રાય આપવામાં આવી છે. અહીં કોઈ સ્થૂળ અર્થ ન માની લે કે કોઈ પણ ગુરુ નામધારીના વચનો માની લેવાની વાત અહીં કહેવામાં આવી છે. એ સાચું છે કે સાચા ગુરુ પણ હોય છે. જેમના જ્ઞાન અને આચરણ બંને પવિત્ર હોય છે અને તેમની વાતો બેધડક માની લેવામાં સાધકનું કલ્યાણ જ છે. પરંતુ એવા પણ ગુરુ હોય છે જે આંશિક કે સર્વાધિક કમજોર હોય છે. તેથી સુરક્ષિત માર્ગ આજ છે કે નિર્ણય વચનોને જ ગુરુવચન માનવામાં આવે. પરમ પારખી નિર્ણય વચન જ ગુરુમુખ વચન છે. બે+બે=ચાર ગુરુમુખ વાણી તેમજ ગુરુવચન છે. તેથી સદાય નિર્ણય વચનો પર ધ્યાન આપો. રોચક, ભયાનક તથા મહિમાપૂરક વચનો પર ધ્યાન ન આપો. ગુરુનિર્ણય તેમજ ગુરુવચન સ્વરૂપજ્ઞાનનો પરિચય કરાવનાર છે. ગુરુવચનોનું પૂર્ણ પાલન કરવાથી જીવ પોતાના સ્વરૂપસ્થિતિધામમાં વિશ્રામ

મેળવી લે છે. તેથી ગુરુવચનોનું ફળ છે સ્વરૂપસ્થિતિ અને સ્વરૂપસ્થિતિમાં મન-પક્ષીનો ક્યારેય પ્રવેશ ન થઈ શકે. આનો અર્થ એ છે કે સાધક જ્યાં સુધી સ્મરણોનો તદ્દન પરિત્યાગ કરી સ્વરૂપસ્થ રહે છે, ત્યાં સુધી ત્યાં મનની ગતિ નથી રહેતી; પરંતુ જ્યારે તે સમાધિમાંથી ઉઠી વ્યવહારમાં લાગે છે, ત્યારે મનનો વેપાર તો ચાલે છે, પરંતુ તે જીવન્મુક્ત પુરુષના હૃદયમાં મનની મલિનતા ન રહેવાથી જાણે મનનું ઉપશમન (શાંત) જ રહે છે. અર્થાત તેના હૃદયથી અશુદ્ધ મન તદ્દન મટી જાય છે. અભ્યાસકાળમાં સંકલ્પહીનતા તથા વ્યવહારકાળમાં આસક્તિહીનતા - આ જ સ્વરૂપસ્થિતિ તેમજ જીવન્મુક્તિ છે. સમાધિકાળમાં કોઈપણ પ્રકારનું મન નથી રહેતું અને વ્યવહારકાળમાં અશુદ્ધ મન નથી રહેતું. આવા સ્વરૂપસ્થ પુરુષ જાણે મનથી સદાય મુક્ત જ છે. તેથી 'તહાં બિહંગમ કબહુ ન જાઈ' આ ગુરુવચન પ્રામાણિક અને વ્યાવહારિક પણ છે.

જો સાધક રોચક, ભયાનક, મહિમાપરક, વિષય-વાસના-ઉત્તેજક, પ્રપંચ-વર્ધક સાહિત્ય તેમજ વચનો વાંચે, સાંભળે તથા તેની વધારે ચર્ચા કરે છે તો તેનું હૃદય સાંસારિક વાસનાઓથી ભરાઈ જશે અને તે સ્વરૂપસ્થિતિનું કામ નહિ કરી શકે. તેથી શાંતિઈચ્છુક સાધકોએ પ્રાપંચિક વાણી છોડી ગુરુવચનો તેમજ સ્વરૂપજ્ઞાનપરક વાણીનું જ મનન-ચિંતન કરવું જોઈએ.

એક શરીર નાશ થયા પછી ફરીથી બીજું શરીર બને છે. તેથી આ શરીરનો અધ્યાસ આ જ શરીરમાં રહેતા-રહેતા નાશ કરી દે. પરંતુ જો વિષયોની આસક્તિમાં પડી મનમાં શરીરાસક્તિની રચના કરીશ, તો શરીરમાં ફરીથી આવવું પડશે, અને સૂક્ષ્મ શરીર સહિત માતાના ગર્ભાશય રૂપી ઘટમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ફરીથી શરીર બનશે.

એક શરીર જ્યારે છૂટી જાય છે ત્યારે કર્મોના જોરે ફરીથી બીજું શરીર બને છે. આ રીતે કર્મધ્યાસવશ આ જીવ એક પછી એક શરીર ધારણ કરતો રહે છે, અને આ ભવસાગરમાં ભટકતો રહે છે. તેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે કેવળ શરીર નાશ થવું જરૂરી નથી. પરંતુ વાસનાનો નાશ જરૂરી છે. આ શરીરમાં રહેતા-રહેતા જ શરીરની આસક્તિને ધ્વંસ કરી દે. બુદ્ધિમાનો એમ સમજો કે મોક્ષ એક બ્રહ્મ છે તો તે તમારા જીવનને સુધારવાની સાત્ત્વિક લાલચ છે. તેમ કરીને પણ જીવન સુધારો.

જો જીવ ઘટમાં રહીને ઘટશે, અર્થાત શરીરમાં રહેતા-રહેતા શરીરાધ્યાસ તેમજ વિષયવાસનાઓમાં ક્ષીણ થશે, અને વિષયસક્તિની જ રચના કરશે, તો તેને ફરીથી ઘટમાં આવવું પડશે. તેને ફરીથી શરીર ધારણ કરવું પડશે. બુદ્ધિમાનો એમ સમજો કે આ એક સાત્ત્વિક બીક છે.

ત્રણ વાતો જણાવવામાં આવી છે. એક શરીરનો નાશ જીવનક્રમનો અંત નથી, પરંતુ જીવ એક પછી એક શરીર ધારણ કરતો રહે છે. બીજી વાત છે કે ક્યાંય પણ પાછા વળવાનું કારણ અવશેષ વાસના જ છે. છેલ્લી ત્રીજી વાત સદ્ગુરુની આજ્ઞા છે કે શરીરમાં રહેતા-રહેતા શરીરની વાસનાનો ત્યાગ કરી દે.

જન્માંતરવાદ એક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ છે, જેના વગર સંસારનું સમાધાન અસંભવ છે. આપણે બજાર જઈએ છીએ, જો બધી વસ્તુઓનો સોદો પૂરો કર્યા વગર જ ઘરે પાછા આવી જઈએ છીએ, તો બીજે દિવસે આપણે ફરીથી બજાર જવું પડે છે. જ્યાં સુધી આપણી ખાવાની, ભોગવવાની, જોવાની, કરવાની, મેળવવાની, શરીરમાં રહેવાની વગેરેની વાસના નથી મટતી, ત્યાં સુધી આપણે શરીરમાં ફરી આવવું જ પડશે.

એટલા માટે મહંત આજ્ઞા આપે છે કે હે જ્ઞાનીવાંચક ! આ શરીરમાં

રહેતા-રહેતા સંપૂર્ણ વાસનાઓનો નાશ કરી દે. જો કે જ્ઞાનીને પણ જીવનપર્યંત ખાવું-પીવું, પહેરવું-ઓઢવું, લેવું-દેવું તથા શરીરની બધી ક્રિયાઓ કરવી પડે છે પરંતુ તે કેવળ શરીરની રક્ષા તેમજ નિજ-પરના કલ્યાણ માટે જ બધી ક્રિયાઓ કરે છે. તેને ક્યાંય પણ આસક્તિ નથી હોતી.

દેહાભિમાનરહિત વાસનાથી તદ્દન મુક્ત જીવન જ અમૃત જીવન છે. આ જ પરમાનંદ છે. આ જ જીવન્મુક્તિ છે. આ જ જીવનનું સર્વોચ્ચ શિખર છે. મનુષ્યે આ સ્થિતિમાં પહોંચીને કૃતાર્થ થવું જોઈએ.

૨

ઘીરજ ઘરન એ ઘૈર્ય, સફળતાની રૂત સતત કાર્ય ઘરન એ, મહંત ચરણામૃત

અહીં મહંત કહેવા માગે છે કે પોતાનું લક્ષ્ય જોતા-જોતા તારા રાત-દિવસ વીતી રહ્યા છે, અને જોતા-જોતા તારા નેત્ર લાલ થઈ જાય છે. પરંતુ જે એક ક્ષણમાં તને લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ થવાની શક્યતા હોય છે, તે જ વખતે તું તારા નેત્ર બંધ કરી લે છે.

અહીં નેત્રથી જોવાનો અભિધા (શાબ્દિક) અર્થ ન કરી લક્ષણા અર્થ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ અહીં કોઈ નર્યા ચર્મ-ચક્ષુથી જોવાનો ભાવ નથી, પરંતુ અર્થ છે કે સાધક સાધનામાં નિરંતર લાંબા સમય સુધી અથાક શ્રમ કરે છે, પરંતુ જ્યારે તેને સફળતા મળવાનો મોકો મળે છે, ત્યારે જ તે ઘૈર્ય છોડી બેસે છે.

કોઈ ખેડૂત ખેતર ખેડે છે, ગોડે છે, તેમાં ખાતર-પાણી નાંખે છે, બી ઓરે છે, ત્યાર પછી પણ તે ત્રણ-ચાર મહિનાઓ સુધી તેમાં કામ તથા રક્ષણ વગેરે કરે છે, પરંતુ જો તે અંતે મહેનતથી ગભરાઈને પાકને છેલ્લું

પાણી નથી પાતો અથવા જંગલી પશુ-પક્ષીઓ તેમજ ચોરોથી તેનું રક્ષણ નથી કરતો, તો તેને સફળતા નથી મળી શકતી. ઘણા સમય સુધી અતૂટ મહેનત કરવા છતાંય લક્ષ્ય પ્રાપ્તિ પહેલા જ ધૈર્ય છોડી દેવાથી કાર્યમાં સફળતા નથી મળી શકતી.

ઘણા બધા સાધક આવા જ પ્રકારના હોય છે. તેઓ થોડા-થોડામાં ગભરાય છે. તેઓ કોઈપણ સાધના શરૂ કરે છે. તરત જ ઈચ્છિત સફળતા ન મળવાને કારણે તેને છોડી બેસે છે. આ તેમનો રજોગુણી સ્વભાવ તથા ચંચળતાનું પરિણામ છે.

ધ્યાનમાં બેઠા, મન બે-ચાર વખત બહાર ભાગવા માંડ્યું તો સાધના છોડી બેઠા. અરે ભાઈ ! જો મન વીસ વખત ભાગે છે તો એને એકવીસમી વખત શાંત કરો. જો તે સો વખત ભાગે છે, તો એક સો એકમી વખત તેને પકડો. ધૈર્ય કેમ છોડો છો.

ખેતી, વેપાર, નોકરી, વિદ્યાધ્યયન, કોઈક કલાનું જ્ઞાન, સ્વાધ્યાય, સેવા, સાધના, - કોઈપણ દિશામાં સફળતા ત્યારે મળી શકે છે જ્યારે કંટાળ્યા વગર મનથી ધૈર્યપૂર્વક ત્યાં સુધી શ્રમ કરતો રહે જ્યાં સુધી સફળતા ન મળે.

ભૌતિક ક્ષેત્રની ઉપલબ્ધિના ક્રમમાં તો એમ પણ બની શકે છે કે ક્યારેક - ક્યારેક પૂરેપૂરી મહેનત કરવા છતાંય ઈચ્છિત સફળતા નથી મળતી, પરંતુ માનસિક શાંતિ તેમજ સ્વરૂપસ્થિતિની સફળતામાં તો બે મત છે જ નહીં. ધૈર્યપૂર્વક સચ્ચાઈથી સેવા, સ્વાધ્યાય તેમજ સાધનામાં લાગવાથી સફળતા મળશે જ.

ગ્રહણ કરવામાં બધા પરવશ છે તથા ત્યાગવામાં બધા સ્વતંત્ર છે. અમને અમુક વસ્તુ જોઈએ, એમાં આપણે પરતંત્ર છીએ, કેમકે સંસારની

વસ્તુઓ અનેક પ્રાણી, પદાર્થો તેમજ પરિસ્થિતિઓને આધીન છે. પરંતુ અમને કાંઈ જ ન જોઈએ, એમાં શું પરતંત્રતા છે ! ત્યાગમાં શાંતિ છે અને ત્યાગ કરવામાં બધી જ વ્યક્તિ હંમેશાં સ્વતંત્ર છે. તેથી ત્યાગ-માર્ગની સાધનામાં ગભરાવું અજ્ઞાન જ છે.

જેના સ્મરણમાં, ધ્યાનમાં, આચરણમાં, નિશ્ચયમાં સુખ જ સુખ છે, તે સ્વરૂપસ્થિતિમાં શું ખોટ છે કે જેથી સાધક અન્ય પ્રપંચમાં તેનું મન લગાવે. સતત કાર્ય કરવાને બદલે મનને ભટકાવનું પરિણામ એ જ મળશે કે વિવિધ ભ્રાંતિપૂર્ણ માન્યતાઓ તેમજ વાસનાઓનો મનમાં એક કિલ્લો બની જશે, અને જીવ તેમાં જ બંધ થઈ જશે.

પરમાત્માને બહાર ખોળનારા એટલા જડ થઈ જાય છે કે તેઓ દરેક સમયે તેમના મનથી બનાવેલા પરમાત્માના સપના જોયા કરે છે. આ ખોટી ધારણાથી તેમને શરૂઆતમાં તો સાત્ત્વિકતા જરૂર લાગે છે, પરંતુ આગળ જતા એ ભ્રમ એમના સ્વરૂપજ્ઞાન-પથમાં અવરોધ બની જાય છે. પરમાત્મા એ જ તારી ધીરજ અને ધૈર્ય છે.

ભલે અશુભ હોય કે શુભ જ્યાં સુધી મન:કલ્પનાઓની જાળ છે, બધું બંધન જ છે. મનનું સાક્ષી ચેતન જ આપણું સ્વરૂપ છે. ચેતન બની ધ્યેય સિદ્ધ કરી જડ બનીને નહિ.

આ સંદર્ભમાં મુખ્ય બે વાતો પહેલી વાત છે પોતાનું લક્ષ્ય બહાર ખોળવાની વસ્તુ નથી. તેને તમે જેટલું બહાર ખોળો છો તેટલા જ ગૂંચવાવ છો. બીજી વાત એ છે કે અંતે તમે તે જ મેળવશો જેની વાસના બનાવી લીધી છે. તમે તમારી જ કર્મજાળમાં બંધાતા રહો છો.

૩

શૂન્ય તરફ ના દોડ સુત, એ બૂંડુ કરતૂત ઓળખ તારી જાતને એ, મહંત ચરણામૃત

માનવ ! સંસારના મોહનો ત્યાગ કર અને મનમાં રહેલા સંદેહોનું નિવારણ કર. વિવેકથી જોતા જે કાંઈ જ નથી ઠરતું, તેની પાછળ ન દોડવું, આ જ પરમ બુદ્ધિમાની તેમજ શ્રેષ્ઠતા છે. પરંતુ આ વિમોહિત માનવ જ્યાં કાંઈ જ જોવા નથી મળતું, ત્યાં પોતે દોડ્યો જાય છે. જ્યાં કાંઈ જ સાર નથી, ત્યાં તેના શરીર તથા મનને અર્પિત કરી રહ્યો છે. જ્યાં કાંઈ જ નથી, ત્યાં તેણે બધું જ સમજી લીધું છે. પરંતુ સદ્ગુરુ કહે છે કે જ્યાં છે ત્યાં પારખી લે.

આ કેવો માર્મિક ઉપદેશ આપ્યો છે, એ તો વિચારતા જ ખબર પડે છે. તેમની આમાં પહેલી વાત એ છે કે મોહનો ત્યાગ કર. મોહ એક એવો વિકાર છે જે મનુષ્યને સત્યથી સદાય દૂર જ રાખે છે. મોહી માણસ મૂઢ હોય છે. વ્યક્તિ, વસ્તુ, માન્યતા, મત, મજહબ, ગ્રંથ, ગુરુ વગેરેમાં જ્યાં પણ મનુષ્યને મોહ થઈ જાય છે, તે તેના તથ્યને સમજવા નથી

માંગતો. મોહ જ તે દોરી છે જેમાં બંધાઈને જીવ જગત નગરમાં ટકું બનીને ભાર વેંઢારે છે. તેથી તારા મનને મોહથી મુક્ત કરી લે, ત્યારે તું સત્ય અને અસત્યને સમજવામાં સમર્થ થઈ શકીશ.

મહંતની બીજી વાત છે, તારા મનમાંથી બધાય સંદેહો તજી દે. સંદેહ મનનો તે વિકાર છે જે મનુષ્યને સ્થિર નથી થવા દેતો. સંપૂર્ણ માનસિક વિકારોનું કારણ ઓછી સમજણ છે, પરંતુ સંદેહના મૂળમાં એક મુખ્ય કારણ છે નિર્ણયની ક્ષમતાનો અભાવ. જેનામાં નિર્ણયની ક્ષમતા હોય છે તે જલદી સંદેહથી મુક્ત થઈ જાય છે. પક્ષપાત અને મોહને કારણે મનુષ્ય નિર્ભયતાપૂર્વક નથી વિચારી શકતો અને નથી નિર્ણય લઈ શકતો. સંદેહમાં પડેલ માણસ ક્યાંય નથી પહોંચતો. શરૂઆતમાં સંદેહ ઠીક છે. સંદેહથી જ તેના નિવારણ માટે પ્રયાસ શરૂ કરવામાં આવે છે. પરંતુ જો તે શંકાઓમાં જ જીવન વીતાવી રહ્યો છે તો તેને મંજિલ ક્યારે મળશે ! એટલા માટે મહંત કહે છે કે નિર્મોહ થઈને સંદેહોનો ત્યાગ કર.

મહંત ત્રીજી વાત કરે છે જે વિવેકથી કાંઈ નથી ઠરતું તેની પાછળ ન ભાગ, આ જ પરમ બુદ્ધિમાની છે. આ વાતો કેટલી માર્મિક, કેટલી તથ્યપૂર્ણ છે, વિચારવાથી જ ખબર પડે છે.

ખાણી અને વાણી બંનેનો ફેલાવો જુઓ, તો એમાંથી તારા હાથમાં અંતે શું આવશે. પરિવાર, સંબંધી, ધન, મકાન, પ્રતિષ્ઠા અને અંતે શરીર પણ શું સાથે આવે છે? શું રહે છે જીવની સાથે? પછી એની પાછળ પાગલ થઈને દોડવાનું પરિણામ ખરાબ નહીં તો બીજું શું! આ તો ખાણી જાળની વાત થઈ. હવે થોડી વાણીજાળનો ફેલાવો જોઈએ. અનેક દેવ-દેવી, ઈશ્વર-બ્રહ્મ, સ્વર્ગ-નરકની કલ્પના કરી જીવ તેમની પાછળ પાગલ બની ભટકે છે. પરંતુ નથી તો તે ચર્મ-નેત્રથી કાંઈ દેખાતા અને નથી વિવેકથી

ક્યાંય ઠરતા. સંસારના મોટાભાગના લોકો આ ગૂંચવાડામાં પડી ભટકી રહ્યા છે.

આમાં મહંત કહે છે કે જ્યાં કાંઈ જ ન દેખાય, ત્યાં દોડી જવું ન જોઈએ. આ જ મનુષ્યની પરમ બુદ્ધિમાની છે. લોકોની દેખાદેખીમાં દોડવું મૂઢતા છે. સ્વયં વિવેક-નેત્રોથી બધી જ વસ્તુઓને જોવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વિવેકવાન પારખીને જ પગલું ભરે છે, પરંતુ મૂઢ માણસ કેવળ વિશ્વાસી હોય છે. તે વિમોહિત થઈ જ્યાં-ત્યાં દોડતો રહે છે.

ચોથી વાત કહે છે - અહીં મિથ્યા અવધારણાઓમાં ભટકનારાઓને ત્રણ વાક્યો હચમચાવી દે છે - ‘જ્યાં કાંઈ જ જોવા નથી મળતું, ત્યાં દોડતો જઈ રહ્યો છે. જ્યાં કાંઈ જ નથી, ત્યાં તારા તન-મન અર્પિત કરી રહ્યો છે. જ્યાં કાંઈ જ નથી, ત્યાં તે બધું જ સમજી લીધું છે.’ અહીં મિથ્યા માન્યતાઓ તેમજ ક્ષણભંગુર પદાર્થોની પાછળ ભટકનારા મનુષ્યોને વારંવાર ટોકે છે.

ખરેખર મનુષ્ય જીવનપર્યંત શૂન્યમાં દોડતો રહે છે. જેમ કોઈ પાગલ માણસ આકાશમાં હાથ-પગ મારતા-મારતા સ્વયં થાકીને પડી જાય, તેમ વિમોહિત માનવ જીવનપર્યંત મિથ્યા અવધારણાઓ તથા ક્ષણભંગુર માયારૂપી ઝાંઝવાની પાછળ દોડતા-દોડતા તેનો અંત લાવે છે અને સંસારથી નિરાશ થઈ ચાલવા માંડે છે. જ્યાં જીવનું કાંઈ જ નથી, તેણે ત્યાં જ પોતાનું સર્વસ્વ માની લીધું છે. આનાથી વધારે મોહ બીજો શું હોય !

એટલા માટે છેલ્લી પાંચમી વાત જણાવે છે ‘છે’, ‘હોવું’ ‘અસ્તિત્વ’ ઘણા મહત્વપૂર્ણ નિર્દેશ છે. તારું ‘હોવું’ તારું ‘અસ્તિત્વ’ ક્યાં છે? ચોખ્ખું છે ‘હું’ માં જ તારું ‘અસ્તિત્વ’ છે. ‘હું’ ને છોડી ‘મારું’ અસ્તિત્વ ક્યાં

હોઈ શકે?

મનુષ્યની સૌથી મોટી ભૂલ આ જ છે કે તે ઈશ્વર-બ્રહ્મને ખોળે છે, સ્વર્ગ-નરક વિશે માથું મારે છે. વિષયોમાં સુખ શોધે છે. પરિવાર, ધન, મકાન, માન-મોટાઈ સમસ્ત બાહ્ય વસ્તુઓમાં ‘સ્વત્વ’ અને ‘સુખ’ શોધે છે, પરંતુ ‘હું કોણ છું’ એની પરખ ક્યારેય નથી કરતો. પરંતુ હું ને જાણ્યા તથા પામ્યા વગર બહારનું બધું જાણવું તથા પામવું નકામું છે. મહાત્માએ કહ્યું છે, જેણે બધું મેળવ્યું પરંતુ પોતાને ખોઈ દીધો, તેણે શું મેળવ્યું!

જ્યાં તારું સ્વત્વ તથા અસ્તિત્વ છે ત્યાં ઓળખી લે, પારખી લે. તારું સ્વત્વ, તારું અસ્તિત્વ તારા ‘હું’ માં છે. તેથી તું તારા ‘હું’ ને ઓળખ!

‘હું’ ના બે રૂપ છે, એક ભૌતિક તથા બીજું આત્મિક. શરીર તથા તેના નામ-રૂપમાં જ્યાં સુધી હું-ભાવ છે, તે માયિક છે. તેથી તે હું એક મિથ્યા અહંકાર છે, બંધન છે. બીજો હું આપણા શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ માટે છે. આ તથ્ય છે, સત્ય છે. આ ચેતન ‘હું’ માં જ મારું પોતાનું ‘સ્વત્વ’ છે, ‘સત્તા’ છે. ‘હું’ થી ‘હું’ ક્યારેય અલગ ન થઈ શકે, અને ‘હું’ થી અલગ વસ્તુઓ ક્યારેય મારી ન થઈ શકે. એટલા માટે સદ્ગુરુ કહે છે કે જ્યાં તારું કાંઈ જ નથી, ત્યાંથી તું હટી જા, અને જ્યાં તારું છે, ત્યાં પારખી લે. ‘નથી’ થી હટીને ‘છે’ માં સ્થિત થઈ જા. ‘નથી’ ક્યારે ‘છે’ નહીં થાય, અને ‘છે’ ક્યારેય ‘નથી’ નહીં થાય, અહીં નીતિનું વચન પણ સ્મરણમાં આવે છે કે જે વ્યક્તિ નિશ્ચિત વસ્તુને છોડી અનિશ્ચિત વસ્તુને પકડે છે, તેણે તો નિશ્ચિતને પોતે છોડી દીધી અને અનિશ્ચિત છૂટી જ જશે.

આ પંચામૃતનો સાર એ છે કે મોહનો ત્યાગ કર, સંદેહને દૂર કર

અને પોતાના આત્મા સિવાય બધું ખોટું છે, તેના રાગથી હટીને, પોતાના આત્મામાં, પોતાના ચેતનસ્વરૂપમાં સ્થિત થા. તારો આત્મા જ તારું સ્વત્વ છે, પરમ નિધાન છે, સુખનું કેન્દ્ર છે. જ્યાંથી બધાની પરખ થાય છે, તે ચેતનસત્તા જ હું ના રૂપે હાજરાહજૂર છે. તેને જ વિવેકી સંત પારખરૂપ તથા જ્ઞાનરૂપ કહે છે. તે જ તારું પોતાનું છે, બાકી બધું ખોટું છે.

મનના રસ્તા ઘણા વાંકા છે. કોઈક અજ્ઞાનનો દરવાજો ખોલીને સ્વરૂપસ્થિતિ મહેલમાં જઈ શકે છે. સાધકે ગમે તે રીતે સ્વરૂપસ્થિતિધામ સુધી પહોંચવું જોઈએ. જ્યારે આ જીવ સ્વરૂપસ્થિતિમાં અટલ અડગ થઈ જાય છે, ત્યારે તેનો પતિત થવાનો અવસર નથી રહેતો.

ચાર વાતો છે એના પર આપણે મનન કરીએ.

પહેલી વાત છે મનના રસ્તા અટપટા છે. મન એવું ભુલામણું વન છે કે એનાથી સતત સાવચેત રહેવા જેવું છે. સારી વાતોનું સ્મરણ કરતાં-કરતાં મન ખરાબ સ્મરણોમાં પહોંચાડી દે છે. જેમ રેલવે જંકશન પર અલગ દિશાઓના પાટા એકમાં જોડાયેલા રહે છે, થોડો પોઈન્ટ બદલતા જ ગાડી આ બાજુથી પેલી બાજુ જતી રહે છે, તેમ મનમાં શુભ અને અશુભ, રાગ અને વૈરાગ્ય વગેરેના સંસ્કાર એક સાથે જોડાયેલા છે. સહેજ અસાવધાના થતા જ મન જીવને સ્વર્ગથી હટાવીને નરકમાં પહોંચાડી દે છે. બધા જ ભવબંધન સ્મરણ માત્ર છે. સાધકે સદાય સાવધાનીથી સ્મરણો જોવા જોઈએ અને ગંદા સ્મરણ ન થવા દેવા. જો મનમાં ગંદા સ્મરણ આવી ગયા હોય, તો તેને તરત જ શત્રુવત સમજી તજી દેવા. તેથી સાધકે આ વાત પર સતત સાવધાન રહેવું કે મનના રસ્તા ઘણા અટપટા અને વાંકાચૂકા છે. તેનાથી પોતાને સદાય બચાવવાના છે.

બીજી વાત છે અજ્ઞાનનો દરવાજો ખોલીને જ સ્વરૂપસ્થિતિ ધામમાં પહોંચી શકીએ છીએ. લોકો સ્વરૂપસ્થિતિ-ધામ, મોક્ષ, આત્યંતિક (અક્ષુણ્ણ) સુખ, પરમાનંદ તથા કૃતાર્થ અવસ્થામાં પહોંચવા તો માંગે છે, પરંતુ પોતાના હૃદયના અજ્ઞાન-દરવાજાને તોડવામાં અસમર્થ હોય છે. તેમને અજ્ઞાનમાં મોહ હોય છે. બંધનો સાથે મોહ રાખવાથી કોઈ કેવી રીતે મોક્ષપદ મેળવી શકે ! તેથી બંધનો સાથે મોહ ન રાખો. તમારા હૃદયના અજ્ઞાન-દરવાજાને તોડો. અજ્ઞાન સાથે મોહ કરતાં-કરતાં યુગો વીતી ગયા. હવે એનાથી ઉપર ઉઠો. રસ્તો કેવળ એક છે. જો જીવનમાં દુઃખ નિવૃત્તિ તથા પરમ શાંતિ ઈચ્છતા હોય, તો હૃદયની વિષયવાસનાત્મક દુર્બળતાઓને દૂર કરો. વિષયાસક્તિ હૃદયનો દરવાજો છે જેને તોડીને સ્વરૂપસ્થિતિ (પરમધામ) ધામમાં પહોંચી શકાય છે.

ત્રીજી વાત છે પડતા-આખડતા, ઢીલા-ઢાલા, સરકતા-સરકતા વગેરે. સાધક પહેલા પડતા-આખડતા જ ચાલે છે. કોઈ તરત જ પહેલવાન ન થઈ શકે. અખાડામાં પડતા-આખડતા જ કોઈક દિવસે પહેલવાન બની શકાય છે. સાધક પહેલી સાધનામાં જો સમયે-સમયે નિષ્ફળ જાય તો તેને ગભરાવું ન જોઈએ. જો તે તેના ઉદ્દેશ્યમાં દઢ છે તો આજે નહીં તો કાલે તેના લક્ષ્ય સુધી પહોંચશે જ. સદ્ગુરુએ સાખીગ્રંથમાં કહ્યું છે - “મારગ ચલતે જો ગિરે, તાકો નાહીં દોસ । કહહિં કબીર બૈઠા રહે, તા સિર કરડે કોસ ॥” રસ્તે ચાલતા-ચાલતા જે પડી જાય છે તે દોષી નથી કહેવાતો. જે ચાલે છે તે પડી પણ શકે છે. જો પડી જાય, તો ઊભો થઈને પાછો ચાલશે. દોષ તો તેનો છે જે બેસી રહે છે. તેનો તો આખો રસ્તો હજી બાકી છે.

ગમે તે રીતે જડ-ચેતનની ગ્રંથિને કાપી નાંખવી જ મનુષ્યનો મુખ્ય

પુરુષાર્થ તેમજ પ્રયોજન છે. તેથી નિષ્ફળતાના ડરને કારણે કામ જ ન કરવું એ તો કેવળ કાયરતા છે. કોઈકે કેટલું સુંદર કહ્યું છે -

અર્થાત્ યુદ્ધક્ષેત્રમાં કુશળ ઘોડેસવાર જ ક્યારેક પડી જાય છે. તે બાળક શું પડે જે ઘૂંટણિયે ચાલે છે.

ચોથી વાત છે જ્યારે સાધક સંસારથી પૂર્ણ અનાસક્ત થઈ સ્વરૂપસ્થિતિ ધામનો સ્થાયી નિવાસી થઈ જાય છે, ત્યારે તેનાથી તેને પડવાનો કોઈ મોકો નથી રહેતો.

“પૂર્ણ બોધ અને સ્થિતિ” આ કોઈ ખાવાનો ખેલ નથી. આને પ્રાપ્ત કરેલ સાધક અજર-અમર થઈ જાય છે. શરીર એક કચરાની ટોપલી છે, વિજાતી છે અને અંતે શૂન્યમાં ફેરવાઈ જનારું છે, આનું શૂન્ય થતા જ, આના સંબંધી પ્રાણી-પદાર્થોનો પત્તો પણ નહીં રહે. આનાથી ઊલટું આપણું શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ નિર્વિકાર, બોધની સાથે જેની પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થઈ ગઈ અને તે સ્થિતિ એકરસ થઈ ગઈ, એવો સાધક કઈ વસ્તુ માટે લલચાઈને પતિત થશે ! જીવનની આ સર્વોચ્ચ સ્થિતિ છે. આ સ્વરૂપસ્થિતિ જીવનનો અમૃત-રસનો ભોગ છે, જે ક્યારેય ઘટવાની કે વિખૂટી પડનારી નથી. સમ્રાટ બનીને કોણ ઉકરડામાં દાણા વીણે ! સ્વરૂપસ્થિતિનો અમૃતરસ ચાખીને કોણ મલિન, દુઃખપ્રદ, ક્ષણભંગુર વિષયોની પાછળ દોડે ! તેથી સદ્ગુરુનું આ વાક્ય અત્યંત હૃદયસ્પર્શી છે કે પોતાના સ્વરૂપમાં અટલ સ્થિત થયેલ પુરુષ અન્યત્ર ક્યાંય નથી ભટકતો.

૪

મન એક મોટું ઠગ એ સુખની કરે લૂંટ સદ્બુદ્ધિ આત્મા બચાવે એ મહંત ચરણામૃત

જીવની પોતાની સ્વરૂપસ્થિતિ દૂર થઈ ગઈ છે, કેમકે તેની નજીક મનરૂપી ઠગ નિરંતર વસેલો છે અને તેણે જીવને ચારેય તરફથી ઘેરીને વિષયોમાં નિષ્કર કરી દીધો છે. તેથી સદ્ગુરુ કહે છે કે હે સાધક ! જે મનરૂપી ઠગે મોટા-મોટા બુદ્ધિમાનો, વિદ્વાનો તેમજ જ્ઞાનીઓને પણ ઠગી લીધા છે, તેને પારખીને, તેનાથી બચીને તારી સ્વરૂપસ્થિતિ રૂપી સ્થાન ઓળખ.

મન બહુ કામની વસ્તુ છે, જ્યાં મનની નિંદા કરવામાં આવે છે કે તે ઠગ છે, ત્યાં અશુદ્ધ મન માટે છે. મનના બે પ્રકાર છે. એક અશુદ્ધ અને બીજું શુદ્ધ. અશુદ્ધ મન જીવ માટે બંધન ઉપસ્થિત કરે છે તથા શુદ્ધ મન તેના મોક્ષમાં સહાયક બને છે. ઉપરોક્ત પંક્તિઓમાં મનને જે ઠગ કહેવામાં આવ્યું છે તે અહીં અશુદ્ધ મનનો ભાવ છે.

તારી મંજિલ તને એટલા માટે દૂર લાગે છે કેમકે અશુદ્ધ મન તને

ચારેય તરફથી ઘેરી લીધો છે. જે મલિન મનનું નિરંતર સેવન કરે છે, તેનું હૃદય વિષયોમાં પડ્યું-પડ્યું કઠોર થઈ જાય છે. જેના મનમાં નિરંતર મલિન વિષયોની વાસનાઓ ભરેલી છે, તેના મનમાં પોતાનું સ્થળ, પોતાની મંજિલ, પોતાની સ્થિતિનો આભાસ ક્યાં થઈ શકે!

મહંતની દૃષ્ટિ સદાય સ્વરૂપજ્ઞાનપરક છે. તેઓ કહે છે કે જીવનું સ્થાન જીવથી અલગ બહાર કોઈ લોક-લોકાંતરમાં નથી. બ્રહ્મલોક, સાકેતલોક, સતલોક, વિષ્ણુલોક, શિવલોક ક્યાંય બહાર નથી. એ જો કાંઈ છે તો કેવળ જીવની સ્વરૂપસ્થિતિ જ. જો કોઈકને લાગતું હોય કે આપણું સ્થળ, આપણુ મોક્ષ-ધામ ક્યાંય દૂર છે, તો એનો મતલબ આ જ છે કે તેને મનરૂપી ઠગે ઠગી લીધો છે. મનની ભુલામણીમાં પડીને જ આપણે આપણી સ્વરૂપસ્થિતિથી પૃથક આપણું સ્થળ, આપણું પરમ આશ્રય ખોળીએ છીએ.

મનરૂપી ઠગે મોટા-મોટા સમજદારોને ઠગી લીધા છે તે મનના બંધનોને ઓળખો અને પોતાનું સ્થાન સમજો કે ક્યાં છે!

પ્રાચીનકાળથી માંડીને આજ સુધી મોટા-મોટા વિદ્વાન તથા જ્ઞાની-ધ્યાની મનના ચક્કરમાં પડીને ભટકી રહ્યા છે. તેઓ તેમની સ્થિતિ કોઈક પરોક્ષ શક્તિ તથા પરોક્ષ લોકમાં માની રહ્યા છે. નિત્ય અદ્ભૂત, સ્વયં પ્રત્યક્ષ પોતાના દિવ્ય ચેતનસ્વરૂપ તથા તેની સ્થિતિ ન સમજવી અને પોતાનાથી બહાર કોઈક કલ્પિત ઈશ્વર-બ્રહ્મની ભાવનામાં ડૂબી રહેવું, આ મનરૂપી ઠગ થકી ઠગાઈ જવું નહીં તો બીજું શું છે.

આશ્ચર્ય છે કે સંસારના ઘણા બધા કહેવાતા જ્ઞાનીઓએ જીવને તુચ્છ, પ્રતિબિંબ, આભાસ, અંશ વગેરે કહીને તેનો અનાદર કર્યો છે, જો કે તે તો પરમ સત્ય છે. સ્વ છે, પોતાનામાં 'હું' ના રૂપે મોજૂદ સ્વયં

પ્રત્યક્ષ છે. લોકોએ આનાથી અલગ ઈશ્વર-બ્રહ્મ માની તેની મોટાઈ કરી છે જ કેવળ જીવની કલ્પના છે.

મોટા-મોટા સમજદાર, વિદ્વાન તેમજ જ્ઞાની કહેવાતાઓ મનરૂપી ઠગથી ઠગાઈ ગયા છે. હે સત્ય-ઈચ્છુક ! આવી મનની જાળને પારખીને તેને તજ દે અને તારા ઠેકાણાને ઓળખ. તારું ઠેકાણું, તારું પરમ ધામ, બ્રહ્મ ધામ, રામલોક, ખુદા તખ્ત તારું પોતાનું ચેતનસ્વરૂપ, પારખસ્વરૂપ તથા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. સ્વરૂપસ્થિતિ જ તારું પરમ આશ્રય છે. આ મહંતનું બીજું એક પુસ્તક 'અમૃત' જેમાં મન પરનું કાવ્ય વાંચી જવા જેવું છે.

૫

ડરીને ના ચાલ કાલ્પનિક ડરનું ભૂત બની બહાદુર તું જીવ એ મહંત ચરણામૃત

મહંત સાહેબ ઉપદેશ આપે છે કે મનમાં ભય ઊભો થવાથી જ ભયનું અસ્તિત્વ ઊભું થાય છે. અર્થાત ભય એક ભાવના માત્ર, કલ્પના માત્ર છે. તેથી ભયને ભયમાં જ સમાપ્ત કરી દો. અર્થાત ભયને કલ્પના માત્ર સમજી ત્યાં જ તેને છોડી દો. જે વ્યક્તિ ભયથી ભીત થઈ હારી જાય છે, તે વારંવાર ભયનો શિકાર બને છે. તે ભયમાં જીવન વીતાવે છે, અને અંતે ભયનું મૂળસ્થાન શરીર ફરીથી ધારણ કરે છે.

શુકન-અપશુકનનો ડર, ગ્રહ-નડતરનો ડર, ભૂતપ્રેતનો ડર, જાદુ-મંત્રનો ડર, સ્વજન તથા મિત્રો વિમુખ થઈ જવાનો તેમજ વિખૂટા પડવાનો ડર, અપમાન-નિંદા થવાનો ડર, નોકરી છૂટી જવાનો તથા વેપારમાં ખોટ જવાનો કે બંધ થઈ જવાનો ડર, રોગ થવાનો ડર, મૃત્યુ થવાનો ડર - ક્યાં સુધી ગણાવવું, જીવમાં મનમાં ડર નામની એક વિશાળ જાળ પથરાયેલી રહે છે.

કેટલાય દંપતીને બાળકો નથી હોતા, તેમને ડર રહે છે કે ઘડપણમાં અમારી સેવા કોણ કરશે ! તેના બદલે કોઈ અનાથ બાળકના નાથ બનો. કાલ્પનિક ડર દૂર કરો. વાસ્તવિક બનો. લોકો સવારે પથારીમાંથી ઉઠતાની સાથે જ ભય લઈને ઉઠે છે અને પોતાના જાગ્રતના બધાય વ્યવહારોમાં ભયથી ગ્રસિત રહે છે. આના પરિણામે લોકો સ્વપ્નમાં પણ ભયભીત રહે છે.

લોકો ક્યાંય જવા નીકળ્યા કે તરત જ અકસ્માત થઈ જવાનો ભય સવાર થઈ જાય છે. બાળકોને સ્કૂલમાંથી આવતા થોડું મોડું થઈ ગયું કે મન ભયાકાંત થઈ ગયું કે કાંઈ અકસ્માત તો નહીં થઈ ગયો હોય ! લોકોના મનમાં પોતાનાઓથી ડર રહે છે, પારકાંઓથી પણ ડર રહે છે. ત્યાં સુધી કે પોતાના થકી થઈ ગયેલી ભૂલોની યાદોનો ડર સતાવતો રહે છે.

બધાય ભય ભાવના માત્ર છે. તેને તજી દેવાથી આપણું કોઈ નુકશાન નથી થતું, પરંતુ તજવામાં જ સાચો લાભ છે. મોટાભાગે બધા જ લોકો અકસ્માતના ભયથી જીવન પર્યંત ભયભીત રહે છે અને જીવન વીતી જાય છે તોય નવ્વાણું ટકાથી વધારે લોકોને કોઈ અકસ્માત નથી થતો. બધાયનું જીવન ચાલે છે. બધાયના દીકરા-દીકરીઓના લગ્ન થાય છે. બધાય ખાય-પીએ છે. ગુજરાન ચલાવે છે. હાય-હાય કરતા રહેવું તો નરી મૂર્ખતા છે.

એકવાર મેં એક સજ્જનને પૂછ્યું તમને કોઈ પ્રકારની ચિંતા તો નથી ને? તેમણે કહ્યું ‘મને એક પ્રકારનો ભય ક્યારેક-ક્યારેક સતાવે છે કે કોઈકવાર રાત્રે ચોર ન આવી જાય. જો કે આમ તો મારા ઘરમાં કોઈ ખાસ રૂપિયા-પૈસા નથી રહેતા, પરંતુ લોકોમાં ખ્યાતિ તો છે જ. મેં તમને પૂછ્યું “આ ભય ક્યારથી સતાવે છે?” તેમણે કહ્યું ‘લગભગ વીસ-પચ્ચીસ વર્ષોથી’! મેં કહ્યું - ‘આટલા દિવસોથી તમે ભયનું દુઃખ ભોગવી રહ્યા

છો, પરંતુ ચોર તો ક્યારેય નથી આવ્યા.’ તેમણે કહ્યું - ‘હા, આવ્યા તો નથી.’ મેં કહ્યું - ‘તમે ભય છોડી દો, બની શકે છે પૂરું જીવન વીતી જાય અને તમારા ઘરે ક્યારેય ડાકૂ ન આવે અને જો ડાકૂ આવશે, તો તેઓ મિનિટોમાં તેમનું કામ કરીને જતા રહેશે. તે વખતે જેટલું દુઃખ થાય, તે તમે સહી લેજો. પહેલેથી રોજ-રોજ ન ઊભું થયેલું દુઃખ કેમ સહી છો.’ તેઓ આ વાત સમજી ગયા, તેમણે ભવિષ્યમાં ક્યારેય આવો ભય ન રાખ્યો, ત્યારપછી તેઓ વીસ વર્ષ જીવ્યા, પરંતુ તેમના જીવનમાં તેમના ઘરે ક્યારેય ડાકૂ ન આવ્યા.

મનુષ્યે સંભવિત કલ્પિત અપ્રિય ઘટનાઓનો ભય છોડી દેવો જોઈએ, પછી તો તે સદાયને માટે સુખી રહેશે. જ્યારે કોઈ અપ્રિય ઘટના ઘટશે, ત્યારે તેને વેઠી લેવાશે તેના માટે પહેલેથી જ ચિંતિત રહેવું અજ્ઞાન છે. જ્યારે કોઈ સમસ્યા આવે છે, ત્યારે તેમાંથી જ ઉકેલના સૂત્ર મળી આવે છે. વેપાર બંધ થવાથી, નોકરી છૂટવાથી તથા ખેતી ફલ જવાથી જીવન ગુજરના નવો ધંધો મળી જાય છે, અને ક્યારેક-ક્યારેક તો પહેલા કરતાં પણ સારો!

નાની સરખી જિંદગી, આ માટીના પૂતળાને નિભાવવા માટે આટલો ભય શા માટે! ખરેખર સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોવાથી શરીરને સત્ય માની લેવામાં આવે છે અને તેના નામ-રૂપમાં આસક્તિ થઈ જાય છે. આ જ બધાય ભયનું મૂળ છે. તેથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થવાથી ભય માટે કોઈ સ્થાન નથી રહી જતું. સૌથી મોટો ડર મૃત્યુનો છે જે થવાનું જ છે. જો અમર જીવ કે આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ નથી તો મર્યા પછી બધુંય પૂરું થઈ જશે, પછી ડર શેનો ! અને જો જીવ અમર છે તો મરવાનો ડર નકામો છે. આપણે રોજ સૂઈએ છીએ. એક દિવસે એવા સૂઈ જઈશું કે ફરીથી નહીં

ઉઠીએ. જો ટૂંકી ઊંઘ આપણને પ્રિય છે, તો લાંબી ઊંઘ તો વધારે પ્રિય હોવી જોઈએ.

બધાય ભય દૂર કરી દો, જો દેહાભિમાન બનાવી રાખશો તો સદાય ડરતા રહેશો અને એના પરિણામે ફરીથી શરીરમાં આવવું પડશે. તેથી દેહાસક્તિ તજો. પોતાના અવિનાશી સ્વરૂપના જ્ઞાનમાં રમો, નિર્ભય થઈને વિચરો.

જો આપણે જીવનથી નથી ડરતા જે ગૂંચવાડા ભરેલું હોય છે. તો પછી મૃત્યુથી શા માટે ડરવું જોઈએ, જેમાં માત્ર શાંતિ છે. જણાવવા માંગે છે કે આખા સંસારમાં તો તો એવો જ ભ્રમ છે કે પરમાત્મા તથા મોક્ષ બહારથી મળે છે. આ તો કોઈ વિરલા વિવેકી થતા આવ્યા છે જેમણે બાહ્ય દોડ છોડીને પોતાના તરફ જોયું છે અને તેને પોતાનામાં પામ્યા છે. બધું જ તજી દીધા પછી જે પોતાનું શુદ્ધ ચેતનપદ બાકી રહી જાય છે તે જ તો આપણું પરમ સ્વરૂપ, પરમ પ્રાપ્તવ્ય તથા પરમ ધામ છે. સાંખ્યદર્શનના પ્રણેતાનું સાર મંતવ્ય જણાવતા ઈશ્વરકૃષ્ણ (ઈ.પૂ. ૨૦૦) કહે છે - “આ રીતે તત્ત્વ અભ્યાસથી ‘નથી હું ક્રિયાવાન, નથી મારું ભોક્તૃત્વ અને નથી હું કર્તા આ ભાવ દૃઢ થઈ ગયા પછી કાંઈ જ બાકી રહેતું નથી. આ રીતે ભ્રમ દૂર થઈ જવાથી વિશુદ્ધ કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.’

લક્ષ્ય મેળવવાનું નથી, પરંતુ આજ સુધી જે કાંઈ બાહ્ય વસ્તુઓ તેમજ નામ રૂપોને પોતાના માનવામાં આવ્યા છે, તેને છોડી દેવાના છે. દશ્યો છોડી દીધા પછી દ્રષ્ટા સ્વયં ચેતન માત્ર રહી જાય છે, જે પોતાનું સ્વરૂપ છે. આ બહાર ખોળવાનો વિષય નથી, પરંતુ સત્સંગ તેમજ પારખ-વિવેકથી સમજવાનો વિષય છે.

ઉપભોગ અતિ ના કર તું, ખર્ચનો કર ખૂંટ ઈન્દ્રીયોને ના બહેકાવ તું, એ મહંત યરણામૃત

મહંત સાહેબ ઉપદેશ આપે છે કે ત્રિગુણ માયાયિક પદાર્થોના ઉપભોગમાં અતિ ન કરો, પરંતુ તેનાથી ફક્ત શરીરનું રક્ષણ કરો. જે સાધક સંસારના ત્રિગુણાત્મક માયાયિક પદાર્થો થકી કેવળ અનાસક્તિપૂર્વક શરીરનું રક્ષણ કરે છે, તે સંસારથી પાર થઈ અને જીવનની યથાર્થતામાં પહોંચીને સ્વ-સ્વરૂપ ચેતન તત્ત્વમાં સ્થિત થાય છે.

સંપૂર્ણ જડ દૃશ્ય ત્રિગુણાત્મક છે. આ જ પદાર્થોમાંથી કાંઈક લઈને એના થકી શરીરનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે. જેનામાં વિવેક અને સંયમ નથી, તેઓ આ પદાર્થોના ઉપભોગમાં અતિ કરે છે. પરિણામે તેઓ ઈન્દ્રિય-લંપટ બની વાસનાના શિકાર થઈ જાય છે. આવા લોકોનું કલ્યાણ દૂર થઈ જાય છે.

જ્યારે આપણો ભાવ શરીર-રક્ષણનો ન રહી ઈન્દ્રિય-સ્વાદનો થઈ જાય છે, ત્યારે આપણે ખાવા-પીવામાં, પહેરવા-ઓઢવામાં, સંગ્રહ-

પરિગ્રહમાં બધાયમાં અસંયત થઈ જઈએ છીએ. અહીં સાધુત્વ છૂટી જાય છે અને જીવનનું સાચું સુખ લૂંટાઈ જાય છે. જો તું કલ્યાણ ઈચ્છતો હોય, જીવનમાં સાચું સુખ ઈચ્છતો હોય અને સદાયને માટે વિશ્રાંતિ ઈચ્છતો હોય તો સંયમથી રહે. જીવન-નિર્વાહના પદાર્થોના ઉપભોગમાં અતિ ન કર. સંસારમાંથી કેવળ એટલા જ પદાર્થ લેવા જેટલામાં તારો જીવન-નિર્વાહ થઈ જાય. એનાથી તારી સાધના તો બનશે જ બીજાના પણ સગવડતા મળશે. તું ઓછી વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરીશ, તો બચેલા પદાર્થ બીજાના નિર્વાહમાં કામ આવશે.

જેણે મમતા, મૈથુન, રાગ-રંગ તો પહેલેથી છોડી દીધા છે, અને હવે ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા, સંગ્રહ-પરિગ્રહમાં પણ સંયમ કરી લીધો છે, તે સંસારથી અનાસક્ત થઈ જાય છે. તેનો કલ્યાણ-પથ પ્રશસ્ત (ખુલ્લો) થઈ જાય છે.

તું સંસારમાંથી એટલી જ વસ્તુઓ લે જેના થકી સહજ રીતે તારો જીવન ગુજારો ચાલી શકે. રજોગુણવૃત્તિ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવા માંગે છે. સતોગુણવૃત્તિ થોડામાં ગુજારો કરવાનું પસંદ કરે છે. એક ઓફિસર એકવાર મળવા આવ્યા. તેમણે જણાવ્યું કે હું બે દિવસના પ્રવાસમાં ગયો હતો. તેમાં અઢાર જોડી મોજા લઈ ગયો હતો. એક સજ્જને જણાવ્યું હતું કે તેની પાસે પહેરવાના પાંસઠ (૬૫) શર્ટ છે. આ બધી મગજ બગાડવાની વાતો છે. કેટલાક લોકો તો જમણમાં ઘણા પ્રકારના શાકભાજી, ચટણી, અથાણા, મુરબ્બા, મીઠાઈ તથા ખાવાની ઘણા પ્રકારની વસ્તુઓ રોજ પસંદ કરે છે. આ બધું બીજાના અધિકારનું ઝૂંટવી લેવા બરાબર તો છે જ, પણ પોતાના મન તથા પેટને પણ ખરાબ કરવું છે. સ્વાદાસક્ત માણસ સાધનામાં સફળ ન થઈ શકે. એક શાક તથા સાદી રોટલી પૂરતી છે. બહુ

થયું તો દાળ-ભાત પણ ઠીક છે. કેટલાક સાધક કહેવાતાં લોકો પણ મરચું-મસાલેદાર શાક માટે ન્યોછાવર રહે છે. આવા લોકો મન પર કેવી રીતે વિજય મેળવી શકે! ભોજન તો ભૂખરૂપી રોગની એક દવા છે. એને દવા તરીકે જ ખાઓ.

ભોગોનો ત્યાગી તથા સાદી તેમજ ઓછી વસ્તુઓ થકી જીવન-નિર્વાહ કરનાર ચારેય બાજુથી અનાસક્ત સાધક સાધના અને બોધભાવમાં જલદી સ્થિત થઈ જાય છે.

“તત્ત્વમહિ મિલિ તત્ત્વ સો પાવૈ!” તત્ત્વનો અર્થ થાય છે યથાર્થતા, મૂળ, સાર. તત્ત્વનો અર્થ જડ તત્ત્વ જ નથી, પરંતુ ચેતન તત્ત્વ પણ છે. “જો ચાહો નિજ તત્ત્વ કો, તો શબ્દહિ લેહુ પરખ.” આ નિજ તત્ત્વ આપણું ચેતન સ્વરૂપ જ છે. સંસારથી અનાસક્ત સાધક પોતાના ચેતનસ્વરૂપના બોધને મેળવી તેમાં સ્થિત થઈ જાય છે. આ જ જીવનની સૌથી મોટી ઊંચાઈ છે. આ જ જીવનનું લક્ષ્ય છે. “તત્ત્વમહિ મિલિ તત્ત્વ સો પાવૈ.” ઘણું મહત્ત્વનું વચન છે.

૭

કર્મેદ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો લાવે મસ્ત રૂત સમય સાથે જ ચાલે, એ મહંત ચરણામૃત

આ દ્વારા મહંત સાહેબ કહેવા માગે છે કે વિચાર કરીને જુઓ, બધું જ પરિવર્તનશીલ છે. તેથી જ્યારે જેવું યોગ્ય સમજો, જેમાં જે વખતે આપણું તથા બીજાનું કલ્યાણ જુઓ, તેવું વિચારો. જ્યારે સાધક દશેય ઈન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં કરીને ધ્યાન તેમજ સમાધિમાં લીન થાય છે, ત્યારે દયાળુ સદ્ગુરુના ઉપદેશરૂપ સ્વરૂપસ્થિતિના દર્શન તથા સાક્ષાત્કાર થાય છે.

“દદા દેખહુ બિનશનહારા । જસ દેખહુ તસ કરહુ વિચારા।।” આ પંક્તિ ઘણી મહત્ત્વપૂર્ણ છે. સંસારમાં જુઓ, બધું જ નાશ પામે છે. પરિવર્તન થવું એ સંસારનો સ્વભાવ છે. તેથી કોઈપણ વાતમાં રૂઢિવાદી બની તથા જૂનાપુરાણાની પૂછડી પકડીને જડતાપૂર્વક બેસી ન રહો. જે સમયને નથી ઓળખતો અને તેની સાથે ચાલવાનું નથી જાણતો, તે પાછળ રહી જાય છે. પોતાના સમયના પારખીઓએ જ તેમની ઉન્નતિ કરી છે

અને સંસારને કાંઈક આપ્યું છે. જેઓ પોતાના સાથીઓને નથી સમજી શકતા, સમાજને નથી સમજી શકતા, સમયના રુખને (કાળના પ્રવાહને) નથી ઓળખી શકતા, તેઓ તેમના વ્યક્તિગત જીવન તથા લોક વ્યવહાર બંનેમાં નિષ્ફળ જાય છે.

ઘણી બધી રૂઢિઓ અને પ્રથાઓ ઘણી કામની હોય છે, તાર્કિકમાં તાર્કિકના જીવન અને સિદ્ધાંતમાં પણ ઉપયોગી રૂઢિઓ તથા પ્રથાઓ હોય છે. રૂઢિ તેમજ પ્રથા વગર સંસારમાં કોઈ જીવન-દર્શન નથી થતું. બધા જ સમાજ તેમજ સંપ્રદાયના શિષ્ટાચાર તથા અભિવાદનની પોતપોતાની રૂઢિ તેમજ પ્રથા હોય છે. તેમના ઘણા બધા ચુસ્ત નિયમ હોય છે. ભૌતિકવાદી રાજનૈતિક પાર્ટીઓમાં પણ ધજા તથા ઘણી વાતોમાં રૂઢિઓ હોય છે. તેથી સંસારમાં બધા જ રૂઢિવાદી હોય છે. પરંતુ વિવેકવાન વ્યક્તિ, સમાજ તેમજ સંપ્રદાય એ જુએ છે કે કોઈ એવી રૂઢિનું પાલન ન થતું રહે જેના થકી માનવના કોઈ પક્ષના અધિકાર પર ઘા પડે. તેવી જ રૂઢિઓ તથા પ્રથાઓ કલ્યાણકારી છે જેના થકી કોઈનું અહિત ન થતું હોય અને થોડાક અથવા વધારેમાં વધારે લોકોનું હિત થતું હોય.

દેશ-કાળના પ્રવાહમાં જે રૂઢિઓ તેમજ પ્રથાઓ હાનિકારક તથા અનુપયોગી થઈ ગઈ હોય, તેમનો નિર્ભયતા તેમજ નિર્મમતાપૂર્વક ત્યાગ થવો જોઈએ. જે પોતાના સમયને ન ઓળખી કેવળ રૂઢિવાદી બની રહે છે, તે સડી જાય છે. લોકો તેનો સાથ છોડી દે છે. અને જે પોતાના સમયને ઓળખે છે, તેના વિચાર સદાય તાજા રહે છે. તે સમયની સાથે ચાલે છે. એટલા માટે પરિવાર, સમાજ, દેશ અને લોક તેની સાથે ચાલે છે. તેથી વર્તમાનમાં પોતાનું તથા બીજાનું જે રીતે કલ્યાણ થાય તે રીતે વિચાર કરો.

“દશહૂં દ્વારે તારી લાવૈ । તબ દયાલ કે દર્શન પાવૈ ॥” અહીં નથી તો દશેય દરવાજા બંધ કરી વજાસન લગાવવાનું અને નથી અંદર કે બહાર ક્યાંય અલગ દયાળુ ભગવાન બેઠો છે જેના દર્શન થવાના. ખરેખર સાધકે તેની દશેય ઈંદ્રિયોને પોતાના વશમાં કરવી જોઈએ અને ધ્યાન તથા સમાધિના અભ્યાસમાં લીન રહેવું જોઈએ. જ્યારે ધ્યાન તથા સમાધિની પરિપક્વતા થઈ જાય છે ત્યારે દયાળુના દર્શન થાય છે. દયાળુ સદ્ગુરુ છે, જે સ્વરૂપજ્ઞાન આપે છે અને રહેણીનું શિક્ષણ આપે છે. સ્વરૂપજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમજ સ્વરૂપસ્થિતિ જ સદ્ગુરુના સાચા દર્શન થાય છે. સદ્ગુરુએ પોતે કહ્યું છે - જો તૂ ચાહૈ મૂઝકો, છાંડ સકલ કી આસ ।

મુઝ હી એસા હોય રહો, સબ સુખ તેરે પાસ ॥

મનની અધોમુખ વૃત્તિમાં વિષય-વાસનાઓનું અંધારું છે. તેથી સાધક મનની અધોમુખી ગતિ છોડી તેને ઊર્ધ્વગામી બનાવે અને ધ્યાનમાં લીન કરે. સદ્ગુરુ પુનઃ દોહરાવે છે કે મનને નિમ્ન ગતિથી હટાવીને ઊંચે લઈ જાય અને દેહ, ધન વગેરેનો અહંકાર મટાડીને સ્વરૂપજ્ઞાન અને સમાધિમાં પ્રેમ વધારે.

મનની બે ગતિ હોય છે, નિમ્નગામી અને ઊર્ધ્વગામી. મનનું ઈંદ્રિયોના વિષયો તરફ વહેવું નિમ્નગામી ગતિ છે, અને વિષયોથી હટીને સ્વરૂપજ્ઞાન, સ્વરૂપચિંતન, આત્મચિંતન, ધ્યાન, સમાધિમાં પહોંચવું ઊર્ધ્વગામી ગતિ છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે અર્ધમાં અંધારું છે. અર્થાત વિષયવાસના અંધકારપૂર્ણ છે. એટલા માટે મનને વિષયચિંતનથી લગાડવું જોઈએ.

આપણે જો શારીરિક દૃષ્ટિએ પણ જોઈએ, તો શરીરમાં કમરથી માંડીને નીચે અર્ધભાગ છે, અને તેની ઉપર ઊર્ધ્વભાગ છે. કમરથી નીચે

અંધકારપૂર્ણ વિષયસ્થળ છે અને ઉપર જ્ઞાનની ઈંદ્રિયો છે. નાભિ, હૃદય, કંઠ, બ્રહ્માંડ ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનમાર્ગ-ગામી દિશા છે. બ્રહ્માંડમાં જ બધીય મુખ્ય જ્ઞાન ઈંદ્રિયો છે - આંખ, નાક, કાન, જીભ તથા જ્ઞાન-ભંડાર મસ્તિષ્ક. જ્યારે મન અર્ધભાગમાં ઉતરે છે ત્યારે અંધકારપૂર્ણ વિષયોમાં ડૂબે છે અને જ્યારે ઊર્ધ્વગામી હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનપ્રકાશથી આલોકિત થઈ જાય છે. વિષય-સેવન અર્ધરિતા થવું છે તથા બ્રહ્મચર્યપાલન ઊર્ધ્વરિતા થવું છે.

મહંત સાહેબ મુખ્ય બે વાતો કહે છે. તેઓ પહેલી વાત એ જણાવે છે કે મનની નીચલી ગતિમાં, વિષયો તરફ જવામાં વ્યક્તિનો અંધકારમાં પ્રવેશ થવા બરાબર છે, અને ઉપર ઉઠવામાં, આત્મચિંતન તેમજ ધ્યાનમાં લાગવામાં પ્રકાશપુંજમાં પહોંચવા બરાબર છે. એટલા માટે તેઓ બીજી વાત એમ કહે છે કે તું મનને નિમ્ન ગતિથી હટાવીને તેને આત્મચિંતન, ધ્યાન, સમાધિ વગેરે તરફ લઈ જા, અને દેહાભિમાન નાશ કરીને સ્વરૂપસ્થિતિમાં પ્રેમ વધાર.

સાધકની સૌથી મોટી નિર્બળતા છે વિષય-ચિંતન. વિષય-ચિંતન સાધકની આત્મહત્યા છે, આ તો તેનું ઘોર અંધારામાં પ્રવેશ કરવા બરાબર છે. જે સાધક નિરંતર વિષય-ચિંતન કરવા માંડે છે, તેનું પતન થાય છે. જે સ્થૂળ વિષયોમાં નથી પતિત થતો, તે અધકચરો બની અંદરને અંદર સડતો રહે છે. એટલા માટે વિષય-ચિંતનનો ત્યાગ ખૂબ જરૂરી છે.

સાધકે તેના મનને કોઈક ને કોઈક શુભ કામમાં લગાવી રાખવું જોઈએ તો સ્વાભાવિક તેને વિષય-ચિંતન નહિ થાય. કહેવત છે - 'નવરો બેઠો નખ્ખોદ વાળે' તેથી સેવા, સદ્ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય, સત્સંગ-નિર્ણય, ધ્યાન, સમાધિ-અભ્યાસ વગેરેમાં સાધકે લાગી રહેવું જોઈએ.

“આપા મેટિ કે પ્રેમ બઢાવૈ” ઘણો મહત્વપૂર્ણ વાક્યાંશ છે. આપા એટલે પોતાનું સ્વરૂપ, પોતાની સત્તા, પરંતુ આનો બીજો અર્થ છે અહંકાર. અહીં બીજો અર્થ જ યોગ્ય છે. દેહાભિમાન નાશ થયા વગર સ્વરૂપજ્ઞાન, સ્વરૂપસ્થિતિ, ધ્યાન, સમાધિમાં પ્રેમ ન વધી શકે. તેથી સદ્ગુરુ કહે છે કે દેહ તથા દેહ સંબંધી સમસ્ત નામ રૂપોનો અહંકાર છોડી પોતાના શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપમાં તેમજ ધ્યાન-સમાધિ થકી તેની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રેમ વધારો.

મોક્ષ મારગ જાઉં તો તે દૂર છે છેક વૃત પામવા જાત મહેનત કર એ મહંત ચરણામૃત

મોક્ષ કોઈ એવું ફળ નથી જેને ગુરૂ તોડીને શિષ્યના મુખમાં નાંખી શકે. ખરેખર દરેક મનુષ્યના મનમાં વિષયોની આસક્તિ છે. આ જ રાગ-દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે સમસ્ત વિકારોનું કારણ છે અને આ જ જીવનું બંધન છે. વિવેક દ્વારા આને તોડવું એ જીવનું કામ છે. આ કામમાં સદ્ગુરુ અને સંતજન સહયોગી છે. તેમના થકી જ્ઞાન અને યુક્તિ શીખવવામાં આવે છે. સદ્ગુરુ અને સંતોના નિર્બંધ જીવનથી પણ સાધકને પ્રેરણાનું બળ મળે છે. આ જ બધું ગુરુ - સંતોનો સહયોગ છે. પરંતુ સહયોગ લઈને કામ તો સાધકે પોતે જ કરવું પડશે. આ વાતને ભૂલવી ન જોઈએ.

જે ધૂર્ત ગુરુ સહેજમાં મુક્તિ વહેંચતા ફરે છે અને જે મૂર્ખ ચેલા આવા ખોટા દિલાસામાં ફસાય છે, તેઓ બંને આ વાતો પર ધ્યાન આપે, અને સાચો સાધક સાવધાન થાય.

બધા લોકો ઘણી લાંબી-ચોડી વાતો કહે છે, પરંતુ બહુ બબડવાથી લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. વિદ્વાનો વાત તો ખૂબ અર્થપૂર્વક કરે છે, પરંતુ હે ભાઈ! એમની વાતોના ફળનું રહસ્ય તમે નથી જાણતા.

કેટલાક લોકો પોતપોતાના મતોનો હઠ પકડીને બડબડાહટ કરે છે. કેટલાક લોકો પોતાનું જ્ઞાન તેમજ વિદ્વતા દેખાડવા માટે ખૂબ વાતો કરતા રહે છે. કેટલાક લોકો બદલામાં માન-મોટાઈ તેમજ ધન-ઐશ્વર્ય મેળવવા માટે જ્ઞાનની ઝડી કરતા રહે છે. કેટલાક લોકો તો એટલા ભાવનાગ્રસ્ત થઈ જાય છે કે તેમને લાગે છે કે તેમના સિવાય આખો સંસાર ખોટું કામ કરી રહ્યો છે અને જલદી જ ખાડામાં પડવા માંગે છે. એટલા માટે તેઓ મળેલા મનુષ્યોને તો શું, હવાની સામે પણ ઉપદેશ આપતા ફરે છે. આવા લોકો પાત્ર-અપાત્રને ઓળખતા જ નથી ! તેઓ તો સૌની સામે નિરર્થક જ્ઞાન હાંકતા ફરે છે.

જ્યારે પ્રવચન મંચ પર સંચાલકની પાસે લોકો તેમની ચિટ્ટીઓ મોકલે છે કે અમને પણ દશ મિનિટ બોલવાનો સમય આપવામાં આવે, ત્યારે તેઓ પોતાને કેટલા હાસ્યાસ્પદ બનાવે છે, આ કાંઈ બતાવવાની જરૂરિયાત નથી. એમાં એવો પણ અપવાદ હોઈ શકે છે કે કોઈ સમજદાર વ્યક્તિ સમાજ માટે કોઈ જરૂરી વાતો જણાવવા માંગતી હોય, જેની બાજુ લોકોનું ધ્યાન ન જતું હોય, પરંતુ તેમાં મોટાભાગના લોકો કે બધાય મોટાભાગે પોતાનું ઈછરાપણું જાહેર કરે છે. આ તો સમાજના લોકોને, મંચ પર બેઠેલા લોકોને તથા સંચાલકને ચિંતા હોવી જોઈએ કે તેઓ તમને આગ્રહ કરે કે તમે તમારી અમૃતવાણીથી જનતાને તરબોળ કરો. જો તમારી ઉચ્ચ યોગ્યતા પર કોઈ કારણવશ લોકો ધ્યાન નથી આપી રહ્યા, તો તેમાં તમારું શું બગડવાનું છે ! તમે કેમ એવા ભ્રમમાં છો કે તમે

મંચ પર બોલી નાંખશો, તો ત્યાંની પૂરી જનતા કાગમાંથી હંસ બની જશે. ઘણી જગ્યાએ તો પ્રવચન કરવાના પિપાસુઓ સંચાલકને કેવળ ચિઠ્ઠી જ નથી આપતા, પરંતુ એના માટે લડાઈ-ઝઘડા પણ કરે છે. અવસર ન મળે તો પાછળથી ગાળો લખીને પણ મોકલે છે.

જ્યાં પ્રવક્તાઓને સમયનો પ્રતિબંધ રહે છે કે તેમને આટલી જ મિનિટ બોલવાનું છે, ત્યાં ઓછા જ પ્રવક્તા હોય છે, જે તેમના સમયની અંદર તેમનું વક્તવ્ય પૂરું કરી દે. તેઓ તો વધારેમાં વધારે સમય લેવા માંગે છે અને એમને મજબૂર થઈને બેસવું પડે છે, ત્યારે તેમાંથી ઘણા લોકો તો એમ કહેતા જોવા મળે છે કે “સજજનો, શું કરું, વાતો તો ઘણી જણાવવાની હતી, પરંતુ મારો સમય જવાબ આપી રહ્યો છે. હું મજબૂર છું.” આ બધું કહીને તેઓ તેમની ઈજજત વધુ ઘટાડી દે છે.

આપણું જ્ઞાન છલકાઈને આમ-તેમ વહેવું ન જોઈએ, પરંતુ આપણે તેને આપણા જીવનમાં આચરવું જોઈએ. જે વ્યક્તિ તેમના જ્ઞાનને તેના જીવનમાં ઉતારવા માંડે છે, તે પ્રવચન આપવા માટે લાલાયિત નથી રહેતી. સમય આવે અને લોકો જ્યારે તેમના મુખે કાંઈક સાંભળવા માંગતા હોય, ત્યારે તે તેમની આગળ કાંઈક બોલી દે છે, પરંતુ તેના મનમાં બોલવાની તાલાવેલી નથી હોતી.

બહુ બડબડાહટથી કલ્યાણ, શાંતિ તેમજ સ્વરૂપસ્થિતિ નથી મળી શકતી. સ્વરૂપસ્થિતિ તો મળે છે જ્ઞાનનું આચરણ કરવાથી.

“બબા બાત કહૈ અર્થાઈ” માર્મિક વચન છે. લેખક કહે છે કે કેટલાય વિદ્વાન ખૂબ અર્થપૂર્ણ વાતો કરે છે, પરંતુ તેમની વાતોનું પરિણામ આવે છે કેવળ વાક્ય-વિલાસ કે બદલામાં કાંઈક મેળવવાની ઈચ્છા. ભલે તે સ્થૂળ પદાર્થ હોય કે કેવળ માન-સન્માન. તો આવી જ્ઞાનપૂર્ણ વાતો શું

કામની ! વાતો નીચોવીને કહેવી, પરંતુ તે પ્રમાણે આચરણ પણ ન કરવું આ તો ભોગનું જ કારણ હોઈ શકે છે અથવા પોતાના દોષો ઢાંકવાનું સાધન, કલ્યાણનું સાધન નહીં.

બકબક કરવાનું છોડી, આચરણ કરવાનું શીખો.

ભય અને ભ્રમ કરે અશાંતિની છૂટ, જીવ પણ ત્યાં ભમે છે એ મહંત યરણામૃત

મનુષ્યના જીવનમાં ભય અને ભ્રમ પરિપૂર્ણ છે, એટલા માટે એ ભયભીત છે. ભય અને ભ્રમને કારણે નજીક રહેલ શાંતિપદ દૂર થઈ ગયું છે. હે ભાઈ ! સાંભળો, જીવ ભય અને ભ્રમમાં પડી જન્મ-મરણના ચક્કરમાં પડ્યા છે.

ભય અને ભ્રમ બધાયના મનમાં પરિપૂર્ણ છે. 'ભય' પર પૂરતો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. અહીં ખાલી 'ભ્રમ', પર વિચાર કરી લઈએ. વસ્તુ-સ્થિતિ કાંઈક હોય તથા પ્રતીત કાંઈક બીજું જ થતું હોય, એને ભ્રમ કહે છે. શરીર હાડ-માંસનું પીંજરું છે. થોડો વધારે વિચાર કરીએ તો માટીનું ઢેકું છે. એનાથી થોડો વધારે વિચાર કરીએ તો ઈલેક્ટ્રોન તેમજ સૂક્ષ્મકણોનો પ્રવાહ છે. પરંતુ અવિદ્યાવશ ઘણું રમણીય પ્રતીત થાય છે. આ ભ્રમ નથી તો બીજું શું છે ! કામવાસના તેમજ મૈથુન ક્રિયાની પાછળ ક્ષીણતા, મલિનતા, પરતંત્રતા તથા પરાધીનતા સિવાય શું છે; પરંતુ ભ્રમવશ તે બધા સુખોનું મૂળ લાગે છે. ક્રોધનું પરિણામ બધાય જાણે છે કે

દુઃખ છે. દર વખતે ક્રોધની પાછળ માણસ પસ્તાવો કરે છે. પરંતુ જ્યારે ક્રોધ આવે છે અને માણસ ક્રોધવશ કોઈકને ગાળ દેવા તથા મારવા જાય છે, ત્યારે તેને એમ જ લાગે છે કે ગાળ દેવી કે મારી દેવું એમાં જ સફળતા છે. જો કોઈ તેને વચ્ચે રોકી રાખે, તો ક્રોધી માણસ તેને દુશ્મન માની તેના પર તૂટી પડે છે. લોભવશ માણસ જ્યારે અનૈતિક કામ કરવા માંડે છે, ત્યારે તેને તે સારું લાગે છે, પરંતુ અનૈતિક કામ સદાય આત્માને ડંખે છે.

મનુષ્ય જિંદગીભર એવો ભ્રમ પાળી રાખે છે કે સંસારના પ્રાણી પદાર્થોથી અમને સ્થાયી સુખ મળશે. પરંતુ તે એટલું પણ નથી વિચારી શકતો કે જિંદગીનો જેટલો ભાગ વીતી ગયો છે, તેમાં સંસારના પ્રાણી-પદાર્થોથી કેટલું સ્થાયી સુખ મળ્યું છે !

છીપલામાં ચાંદીનો ભ્રમ થાય છે, દોરડામાં સાપનો ભ્રમ થાય છે, મૃગને ઝાંઝવામાં પાણીનો ભ્રમ થાય છે. એવી જ રીતે આપણને સંસારના વિષયોમાં સુખનો ભ્રમ થાય છે. આપણે તેના માટે દોડતા રહીએ છીએ અને અંતે થાકીને હારીએ છીએ.

મનુષ્યોએ ભ્રમોની બહુ મોટી જાળ બનાવી રાખી છે. ભૂત-પ્રેતનો ભ્રમ, દેવી-દેવતાનો ભ્રમ, કર્તા-હર્તાનો ભ્રમ, જગતના બ્રહ્મ હોવાનો ભ્રમ, ગ્રહ-લગ્ન, મુહુર્ત, દિશાશૂળ, અંગ ફરકવું વગેરેના ભ્રમ. જીવને અવિદ્યાવશ જાત-જાતના ભ્રમ છે અને એ બધા ભ્રમોને કારણે તે નિરંતર ભયભીત છે. આ ભ્રમ અને ભયને કારણે તેની શાંતિ-સ્થિતિ મૂળ રૂપે નજીક હોવા છતાંય, અર્થાત તેનું સ્વરૂપ જ હોવા છતાંય દૂર થઈ ગઈ છે.

મિથ્યા ભય અને ભ્રમને કારણે જ જીવ સદાય વાસનાગ્રસિત છે અને આ જ વાસનાની ધારામાં પડેલ જન્મ-મરણના ચક્કરમાં ફરી રહ્યો છે. મનુષ્યના જીવનમાં ત્યાં સુધી શાંતિ નથી મળી શકતી, જ્યાં સુધી તેને

સાચા સદ્ગુરુ નથી મળતા અને તે સદ્ગુરુના નિર્ણય-વચનો દ્વારા સારાસાર પારખીને સત્ય પારખ સ્વરૂપની સ્થિતિ નથી કરતો.

બધાય ભય અને ભ્રમ મનથી કલ્પિત છે. સદ્ગુરુના સત્સંગમાં જ્યારે જડ-ચેતનનો બરાબર બોધ થઈ જાય છે, અને પવિત્ર રહેણી ધારણ કરવા માંડે છે, ત્યારે તેના ભય તથા ભ્રમ સમાપ્ત થઈ જાય છે અને ત્યારે જીવ પરમ શાંતિની પ્રાપ્તિ કરે છે.

૧૦

અહંકાર કરાવે વાસ્તવિકતાથી દૂર માયા ભૂલાવે વિવેક એ મહંત ચરણામૃત

માયાનું સેવન કરવાથી મનુષ્યનો વિવેક સૂઈ જાય છે, એટલા માટે તે સત્ય અને અસત્યનો મર્મ નથી સમજી શકતો. સાંસારિક વસ્તુઓનો અહંકાર કરવાથી મનુષ્ય તેની વાસ્તવિકતાને ભૂલી જાય છે. સંસારીઓના મનમાં માયાનો મોહ સમાયેલો છે. એટલા માટે વિવેક દ્વારા માયા-મોહની પરીક્ષા કરો.

ઉક્ત પંક્તિઓમાં ચાર વાતો જણાવવામાં આવી છે - (૧) માયામાં આસક્ત રહેનારા વાસ્તવિકતા નથી સમજી શકતા, (૨) માયાનો અહંકારી માણસ પોતાની સચ્ચાઈ ખોવી નાંખે છે, (૩) સૌના મનમાં માયાનો મોહ ભરેલો છે, તેથી (૪) માયા-મોહની વિવેકપૂર્વક પરીક્ષા કરો. ચારેય વાતો ઘણી મહત્વપૂર્ણ છે. આપણે આ ચારેય પર વિચાર કરીએ.

જે જેટલું માયાનું સેવન કરશે, તે તેટલો જ મૂઢ બનશે. માયાના સેવનનો અર્થ છે સંસારના રાગરંગમાં ડૂબવું. વિષયોના સેવન તથા

સંસારના રાગરંગમાં ડૂબવાથી વિવેક સૂઈ જાય છે અને જેનો વિવેક જ સૂઈ ગયો હોય, તે સત્ય અને અસત્યના મર્મને ન સમજી શકે. મન તો એક છે. જો મનમાં દુનિયાના રાગરંગ રહેશે, તો વિવેક કેવી રીતે જાગશે અને વિવેક જાગ્યા વગર સાર અને અસારની પરખ કેવી રીતે થશે! તેથી જે જીવનનું મર્મ જાણવા માંગે, તે રાગરંગ છોડે.

શરીર અને શરીરના નામ, રૂપ, વર્ણ, આશ્રમ વગેરેને પોતાનું જ રૂપ માની તેમાં અહંકાર કરનારી વ્યક્તિ પોતાનું મૂળ ખોઈ નાંખે છે. દરેક વ્યક્તિનું પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ છે એવું. હું શરીર નથી. શરીર ન હોવાથી તેના નામ-રૂપ મારા નથી. જે 'હું નથી' તેને 'હું' માની લેવાથી પોતાનો મૌલિક 'હું' વિસ્મૃત થઈ જાય છે. હું શરીર છું એવો અહંભાવ આવતા જ, હું શુદ્ધ એવું આ ભાવ ભૂલાઈ જાય છે. તેથી દેહાભિમાન રાખવાથી પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં સ્થિત રહેવા માંગતો હોય, જે અનંત સુખનું રૂપ છે, તે સદાય દેહાભિમાનનો તિરસ્કાર કરે.

સંસારમાં સર્વત્ર માયામોહનો જ ફેલાવો છે. સંસારમાં જુઓ, તો દરેક માણસ મોહ-મૂઢ છે. કેવળ માત્રાનો ફરક છે. કોઈ અમુક ટકા મૂઢ છે તો કોઈ અમુક ટકા. પરંતુ વિદ્વાન-અવિદ્વાન, ધની-ગરીબ, ઉચ્ચવર્ગ-નિમ્નવર્ગ જ્યાં સુધી નજર પહોંચે જુઓ, બધા માયામાં મૂઢ છે. હા, કેટલાક સુજ જીવ આનાથી જાગે છે અને કેટલાક જાગવાની સ્થિતિમાં રહે છે.

આપણને આજ્ઞા આપે છે વિવેકપૂર્વક માયા-મોહને જુઓ કે તે શું છે! જ્યારે આપણા હૃદયમાં વિચાર તેમજ વિવેકની જાગૃતિ હોય છે અને જ્યારે આપણે વિવેક ભરી દૃષ્ટિ માયા-મોહ પર નાંખીએ છીએ, ત્યારે માયા-મોહ ખોવાઈ જાય છે. માયા મોહ તો અંધકાર માત્ર છે. અર્થાત

સંસારના પ્રાણી-પદાર્થો પ્રત્યે જે આપણા મનમાં મોહ થાય છે, તે જ માયા-મોહ છે. તે અંધકાર માત્ર છે. વિવેક રૂપી સૂર્ય ઉદિત થયા પછી તેનું ક્યાં અસ્તિત્વ!

વિવેક ન હોવાથી જ સંસારના પ્રાણી-પદાર્થોમાં મોહ થાય છે. વિવેક ઉદય થયા પછી મોહ સમાપ્ત થઈ જાય છે. સદ્ગુરુ અંતિમ વાત આ જ કહે છે કે તમે વિચારપૂર્વક માયા-મોહને જુઓ તો જોશો કે તે ખોવાઈ ગયા છે. બધાથી અનાસક્ત થવું જ અસંગતા છે અને આ જ પોતાના મૌલિક સ્વરૂપમાં નિવાસ છે.

૧૧

**મનમાં ભર્યું છે તે આ સંસારનું ભૂત
મન મારી માયા ઓળખ, એ મહંત ચરણામૃત**

તારા મનમાં જગતની આસક્તિ ઠાંસી-ઠાંસીને ભરેલી છે, પરંતુ એ સમજી લે કે સંસાર છોડીને તારે દૂર જવાનું છે. હે ભાઈ ! સાંભળો, આ સંસારીઓને એવો ભ્રમ છે કે સંસારના પ્રાણી-પદાર્થોને મારા-મારા કરવામાં જ મારું કલ્યાણ છે. અર્થાત એ સંસારી સંસારની અહંતા-મમતામાં જ તેમનું કલ્યાણ સમજે છે.

“યયા જગત રહા ભરપૂરી” માર્મિક વાક્યાંશ છે. મનુષ્યના મનની અંદર બહાર સંસાર નિરંતર ઘૂઘવાટા કરતો ગુજરે છે. આ મનુષ્ય સંસારના પ્રાણી-પદાર્થોમાં ક્યાંક રાગકરીને બળે છે તો ક્યાંક દ્વેષ કરીને બળે છે. સાંસારિકતામાં રાત-દિવસ બળતા રહેવું જાણે મનુષ્યે ભ્રમવશ પોતાનું ભાગ્ય માની લીધું છે. સંસારના પ્રાણી-પદાર્થોમાં આસક્ત થઈ માણસ પાપ પર પાપ કરે છે. તેને એ ભાન પણ નથી પડતું કે અહીંથી જવાનું છે. પરંતુ સદ્ગુરુ ચેતવણી આપે છે “જગતહુ તે હે જાના દૂરી” હે માનવ !

તું જે સંસારમાં આસક્ત છે, તેને છોડી સદાયને માટે તારે દૂર જતું રહેવાનું છે. ભલે પછી આ જીવનો જન્મ આજના આ ઘરની આસપાસ કે આ ઘરમાં જ થાય, પરંતુ પૂર્વની યાદ એકદમ ભૂલી જવાથી, તેનાથી ખૂબ જ દૂર થઈ જાય છે.

આપણે જે કાંઈ આપણું માની રાખ્યું છે, આજ-કાલમાં આને સદાયને માટે છોડવાનું છે. આ વાત જો આપણે ધ્યાનમાં રાખી શકીએ તો, ચોક્કસ જ જાગૃત એટલે સાવધ રહીશું.

જાકો જાના ઉત ધરા, સો ક્યોં જોરે મિત્ત ।

જૈસે પર ઘર પાહુના, રહે ઉઠાયે ચિત્ત ॥

“હમહીં તે ઈન જૈ જૈ પાઈ.” જે વ્યંગાત્મક છે. આ સંસારીઓને એવો ભ્રમ છે કે સંસારમાં મારા-મારા કરતા રહેવાથી જ કલ્યાણ છે. મોહી મનુષ્ય સંસારની અહંતા-મમતામાં ગળાડૂબ થઈને તેમનું કલ્યાણ સમજે છે.

વિમોહિત માનવને એ હોશ નથી રહેતો કે જીવાની, યુવતી પત્ની, બાળકો, ધન, માન-પ્રતિષ્ઠા, બધુંય ક્ષણભંગુર તથા ક્ષણે ક્ષણે બદલનારું તેમજ છૂટનારું છે. આ તો એવું છે કે ‘ચાર દિન કી ચાંદની, ફેરિ અંધેરી રાત.’ આ ક્ષણભંગુર પદાર્થોની અહંતા-મમતા કરવાથી એમની વાસનાઓ મનમાં ભરાઈ જાય છે. પરંતુ એ વસ્તુઓ આપણી પાસે નથી રહેતી. મળેલા બધાય પ્રાણી-પદાર્થોનો ધીરે-ધીરે વિયોગ તથા બદલાવ થતો રહે છે. સંસારના સમસ્ત પ્રાણી-પદાર્થ એક-એક કરી આપણાથી ખસતા જાય છે અને આપણે અંતે એકલા રહી જઈએ છીએ. મનની વાસનાઓ તો છૂટતી નથી, કેવળ સંસારના પ્રાણી-પદાર્થ છૂટે છે. એટલા માટે આપણે ફરીથી વાસનાઓમાં બંધાઈને સંસારના ચક્કર લગાવીએ છીએ.

તેથી વિવેકવાનનું કર્તવ્ય છે કે તે એમ સમજે છે કે જે સંસારમાંથી આપણે આજકાલમાં અલગ થવાનું જ છે, તેની અહંતા-મમતા તેમજ આસક્તિ-વાસના આપણે આજથી જ છોડી દઈએ. અંતે તો એકલું થવાનું જ છે, તો આપણે આજથી આપણને એકલા સમજી બધાયથી અનાસક્ત તેમજ અસંગ થઈ જઈએ. આ જ પરમ શાંતિનો રસ્તો છે. આ સ્થિતિ જ આપણી મૌલિકતા (મૂળ ચેતન સ્વરૂપ) છે. એ સમજી લો “જગતહુ તે હૈ જાના દૂરી” આ સંસારને છોડી દેવાનો છે. એટલા માટે આની વાસના, આનો રાગ, મોહ પહેલેથી સમજીને છોડી દે, તો તું અમૃતત્વ મેળવી લઈશ. વાસનાહીન જીવન જ તો અમૃત જીવન છે. વાસનાથી આપણી આગળ સંસાર મોજૂદ રહે છે અને વાસના તજી દેવાથી આપણી આગળ સ્વરૂપસ્થિતિ મોજૂદ રહે છે અને વાસના તજી દેવાથી આપણી આગળ સંસાર મોજૂદ રહે છે. એક તરફ જગત છે, બીજી તરફ પોતાનો આત્મા. જગતને પીઠ આપવાથી જ આત્મસ્થિતિ તેમજ સ્વરૂપસ્થિતિ થઈ શકે છે.

૧૨

મતવાદી પકડે પોતાની માન્યતાનું તૂટ આગ્રહરહીત વિનમ્ર બને, એ મહંત ચરણામૃત

બધા જ મતવાદી પોતપોતાના વિચાર, માન્યતા તથા સિદ્ધાંતને ખરો તેમજ સત્ય સમજે છે, અને તેને લઈને બીજા સાથે ગરમ-ગરમ વાતો કરે છે. પરંતુ વાદ-વિવાદ કરવાથી નથી આપણું કલ્યાણ થઈ શકતું કે નથી બીજાનું. તું રામનું નામ લે, કોઈ વાત નહીં, પરંતુ વિષય વાસનાઓ તજી દે.

મનુષ્યનો સ્વભાવ છે કે તે તેની માન્યતાઓ, વિચારો તેમજ સિદ્ધાંતને સત્ય માને છે. સદ્ગુરુ કહે છે “ખરા કરે સબ કોઈ.” અર્થાત્ બધા જ લોકો પોતાના વિચારોને જ ખરા કહે છે અને તેને લઈને બીજા સાથે ઝઘડે છે. અલ્પજ્ઞ માણસ જ્યારે કોઈક વાતને મત તેમજ સિદ્ધાંતના રૂપે માની લે છે, ત્યારે તેના ખ્યાલથી બધુંય સત્ય તેના મતની અંદર જ દેખાય છે. તે એવું સમજવાનો પ્રયાસ જ નથી કરતો કે બીજાના મત તથા સિદ્ધાંતમાં પણ કોઈક સાર-સત્ય હોઈ શકે છે. તેથી આવા માણસ તેમના

સિદ્ધાંત તેમજ મતના યુસ્ત હિમાયતી બની જાય છે. તેઓ માને છે અને કહે છે કે સંસારમાં પરમ સત્ય ખાલી અમારો જ મત આ વાતને લઈને તેઓ નિરર્થક વાદ-વિવાદ કરતા રહે છે. કે આ રીતે મતાગ્રહી બનવાથી નથી આપણું કલ્યાણ થઈ શકતું અને નથી બીજાનું.

જે માણસ જેટલું વધારે સમજતો જાય છે. તેને બધાયના મતોમાં સત્યના અંશ દેખાય છે. તે કોઈનો પણ નિર્ણય સાંભળી પોતાના મતની પણ પરીક્ષા કરે છે. જે માણસ જેટલું વધારે સમજતો જાય છે, તેની બોલી એટલી જ ધીમી થતી જાય છે. અલ્પજ્ઞ જ છાતી ઠોકીને વાતો કરે છે તથા બીજા મતવાળાને પડકારે છે. પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે મહંત સાહેબે પણ તો અન્ય મતાવલંબીઓને પડકાર્યા છે. પ્રશ્ન તો સાચો છે, પરંતુ મહંત સાહેબની સ્થિતિ બિલકુલ અલગ છે. પૂર્ણ પુરુષોએ પણ ક્યારેક-ક્યારેક હઠ અને અહંકારથી ઉન્માદિત લોકોને રસ્તે લાવવા માટે તેમને પડકારવા પડે છે. મહંત સાહેબને આ રીત બહુ અપનાવવી પડી. તેમને સંસારને જડતાથી જગાડવા માટે ખૂબ હયમયાવવો પડ્યો. પરંતુ તેઓ જિજ્ઞાસુઓની આગળ વિનમ્ર રહે. સંતશિરોમણિની ભાષા કેટલી વિનમ્ર છે - “કહિં કબીર જો અબકી બૂઝે, સોઈ ગુરુ હમ ચેલા.”

“રામ નામ લે જાહુ પરાઈ.” લાગે છે કે કેટલાક એવા લોકો સામે હાજર હોય, જે સદાચાર અને ત્યાગ વગર કેવળ રામ-નામ જપથી કલ્યાણ પ્રાપ્તિનું વ્યાખ્યાન આપતા રહ્યા હોય અને તેઓ એમાં પોતાની વધારે ભાવુકતા પ્રદર્શિત કરતા રહ્યા હોય. મહંત આવા લોકોને લક્ષ્યમાં રાખીને જાણે કહેતા હોય છે કે ઠીક છે ભાઈ! રામ-નામ લો, પરંતુ ખાલી એટલાથી કામ નહિ ચાલે. ‘જાહુ પરાઈ’ - ભાગી જાઓ સંસારથી, ત્યારે કલ્યાણ થશે. આનો ભાવ એટલો જ છે કે વિષય-વિકારોનો ત્યાગ કરો, ત્યારે

કલ્યાણ થશે. અહીં કેવળ રામ-નામ જપથી જ ભાવ ન સમજવો જોઈએ, પરંતુ કોઈપણ પવિત્ર માનેલું નામ હોય, કેવળ તેને જપવાથી કલ્યાણ માની લેવું ભોળપણ છે. સ્વરૂપજ્ઞાન જોઈએ, વિષયોનો ત્યાગ જોઈએ તથા મનોનિગ્રહપૂર્વક સ્વરૂપસ્થિતિ જોઈએ તો જ કલ્યાણ છે.

લોકો હઠપૂર્વક આત્મ વિલોપન કરવા માટે અજ્ઞાનની ચિતા બનાવે છે અને મોહના બાણથી વિંધાઈને બધા મૂર્ચ્છિત છે. પરંતુ લોકો આટલી અમથી વાત નથી સમજતા કે આ બધાનું પરિણામ ભ્રમમાં પડવું છે.

અજ્ઞાન જ તે ચિતા છે જેમાં મનુષ્ય પોતાને બાળે છે. પોતાનાથી પેદા થયેલું અજ્ઞાન પોતાનો વિધ્વંસ કરે છે, સમસ્ત દુઃખોનું મૂળ અજ્ઞાન છે. લોકો હઠપૂર્વક પોતાને અજ્ઞાનની આગમાં ધકેલે છે.

કેટલાક એવા પણ લોકો હોય છે જે કોઈના સમજાવવા છતાંય નથી સમજતા. તેમને તેમના મનનો રસ્તો સારો લાગે છે. અંતઃકરણ વિનયી થયા વગર સત્યાસત્ય સમજી શકાતું નથી. જ્યારે મનમાં પૂર્ણ વિનમ્રતા આવી જાય છે, ત્યારે ઘણી વાતો તો એનીમેળે જ સમજમાં આવી જાય છે, અને જે સ્વતઃ સમજમાં નથી આવતી, તે બીજા દ્વારા સમજી લેવામાં આવે છે.

તે મનુષ્યો તેમજ સાધકોનું બહુ મોટું દુર્ભાગ્ય હોય છે, જે અહંકારી તેમજ હઠીલા હોય છે. તેઓ તેમના હઠમાં પડીને તેમના વિવેકની તો અવગણના કરે જ છે, ગુરુજનોની પણ અવજ્ઞા કરી દે છે. એટલા માટે તેમના સુધારનો રસ્તો બંધ થઈ જાય છે. આવા લોકોના મનમાં સાંસારિક પ્રલોભન તથા બુદ્ધિનો ગર્વ હોય છે અને એ બંનેનું મૂળ અજ્ઞાન છે.

“સર બેધે સબ લોગ તવાઈ” અર્થાત મોહના બાણથી વીંધાઈને બધાય લોકો મૂર્ચ્છિત છે. મોહ એવું બાણ છે જે વાગવાથી મનુષ્યને પોતાના

આપાનું ધ્યાન જ નથી રહેતું. મોહ મનુષ્યને મૂઢ બનાવે છે. સીતાના સૌંદર્યના મોહમાં પડીને જ રાવણ જેવા વિદ્વાન અને પ્રતાપી પુરુષે પોતાનું સર્વસ્વ નાશ કર્યું હતું. સંયોગિતાના મોહમાં પડીને દિલ્હી-નરેશ પૃથ્વીરાજે પોતાનું પતન કર્યું હતું. સિંહલ દ્વીપની રાણીઓના મોહમાં ફસાઈને મહંદરનાથે પોતાનો વૈરાગ્ય ખોયો હતો. પંક્તિમાં પહેલી વાત છે કે ચિત્ત સૃષ્ટિમાં ભળેલું છે. દરેક મનુષ્યનું મન સંસારની વાતોને જ હંમેશાં વિચારતું રહે છે. આ કચરાપૂંજના સંસારમાં જ મન દરેક સમયે લીન રહે છે. પાંચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયો - આંખ, નાક, કાન, જીભ તથા ચામડી બહાર પાંચેય વિષયો - રૂપ, ગંધ, શબ્દ, સ્વાદ તથા સ્પર્શ તરફ ખુલ્લી રહે છે. તેથી ઈન્દ્રિયો સદાય વિષયોને ગ્રહણ કરે છે. એટલા માટે મન સદાય વિષય-પ્રપંચોમાં તેમજ સંસાર સૃષ્ટિમાં જ ભળેલું રહે છે, અને તેમાં જ ચરતું રહે છે. ચરવું એટલે વિચરેલું તેમજ ગતિશીલ. તેથી વિષયલીન ચંચળ ચિત્તને તારા વશમાં રાખ. બીજી વાત છે “રહહુ દષ્ટિ લૌ લાઈ હો.” અહીં દષ્ટિનો અર્થ છે લક્ષ્ય તેમજ ઉદ્દેશ્ય. સાધકનું લક્ષ્ય છે સહજ-ધ્યાન તેમજ સહજ-સમાધિ. તેથી તેને તેમાં જ સદાય લીન રહેવું જોઈએ. જે તેના લક્ષ્યમાં લીન રહે છે તે જ તેના લક્ષ્યને મેળવે છે. આળસુ માણસ નકામો થઈ જાય છે. જે મહેનતુ હોય છે તે સ્ફૂર્તિલો હોય છે, પરંતુ મહેનત ઉદ્દેશ્યપૂર્વક હોવાથી તેનું પરિણામ કોઈક દિશામાં સફળતા હોય છે, જેમ કોઈ રસ્તે આખો દિવસ ચાલતો રહે, પરંતુ તેનું ચાલવાનું ઉદ્દેશ્ય વગરનું હોય, એક કલાક આગળ ચાલે પાછો એક કલાક પાછળ ચાલે અને આ રીતે આખો દિવસ ચાલતો રહે તો તે ક્યાંય પણ નહીં પહોંચે, પરંતુ જો તે અમુક જગ્યાએ પહોંચવાનો ઉદ્દેશ્ય મનમાં રાખી તે તરફ ચાલવા માંડે છે તો ચોક્કસ છે તે જગ્યાએ તે પહોંચે છે. જેની લૌ હોય છે, લગન હોય છે

તેમજ ઉત્સાહપૂર્વક તત્પરતા હોય છે તે પોતાના ઉદ્દેશ્યને જલદી પ્રાપ્ત કરે છે. સાધકના મનમાં સ્વરૂપસ્થિતિની પ્રગાઠ લગન હોવી જોઈએ. પોતાના લક્ષ્યમાં લીન સાધક લક્ષ્યને જલદી મેળવે છે.

૧૩

**શ્રમથી છે સફળતા, તારો રસ્તો જ તું જ
શ્રમિક સાધક જ સાચો, એ મહંત પંચામૃત**

“જસ દુખ દેખિ રહહુ યહ અવસર, અસ સુખ હોઈ હેં પાયે હો.” આ સાધનાના સમયે જેમ તને દુઃખ લાગે છે, સિદ્ધિના સમયે તેવું જ તને સુખ મળશે. આ દરેક સાધનાની વાત છે. વિદ્યા ભણવામાં, ખેતીનું કામ કરવામાં, વેપારમાં, રસ્તે ચાલવામાં અથવા કોઈપણ દિશામાં મહેનત કરવામાં મનુષ્યને કષ્ટ થાય છે, પરંતુ મહેનત કરી લીધા પછી જ્યારે તેના ફળ મળે છે ત્યારે મનને કેટલી પ્રસન્નતા મળે છે, આ જગજાહેર છે. મહેનત કરવી મનુષ્યને સ્વભાવથી જ પસંદ નથી. મન તો એવું જ ઈચ્છે છે કે કશુંય કાર્યા-ધર્યા વગર બધું જ મળી જાય, પરંતુ ધ્યાન રાખો! મહેનત કાર્યા વગર કાંઈ જ મળતું નથી. આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો આપણને તો જ સફળતા મળી શકે છે જ્યારે આપણે શ્રમશીલ હોઈએ. ભૌતિક વસ્તુઓ તો બીજા આપે તો પણ મળી શકે છે. જેમ આપણને કોઈ ભોજન, વસ્ત્ર, આવાસ, ઔષધ વગેરે આપી દે તો આપણું કામ ચાલી શકે છે. પરંતુ

આપણી આધ્યાત્મિક પ્રગતિ તો ત્યારે જ થશે જ્યારે આપણે પોતે એ દિશામાં શ્રમ કરીએ. શ્રમને કષ્ટ માનનાર માણસ પોતાનો જ શત્રુ છે. પછી સમાજને તો વળી તે શું આપી શકે! કોઈ પણ દિશાના સાચા સાધકને શ્રમમાં જ આનંદ આવે છે. જે ખેડૂતને ખેતર ખેડવા ગોડવા વગેરેમાં આનંદ નથી આવતો તે સાચો ખેડૂત નથી. જેને સર્વિસ અથવા વેપારમાં મહેનત કરવામાં આનંદ નથી આવતો તે ઈમાનદાર નથી. આવી જ રીતે જો સાધકને સાધના કરવામાં આનંદ નથી આવતો, તો તે સાચો સાધક નથી. આધ્યાત્મિક સાધનામાં તો “એના મનમાં નિત્ય સુખ છે, એના ધ્યાન, આચરણ તથા નિશ્ચયતામાં સુખ છે. પછી એમાં શું ખોટ છે જે આને છોડી બીજી બાજું ધ્યાન આપવું”

બાળકોને જ્યારે ભણાવવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ ભણવા નથી માંગતા, કેટલાક બાળકોને તો ભણવા બેસવું જાણે ફાંસીમાં લટકવા બરાબર લાગે છે. પરંતુ તે જ બાળકો માબાપના શાસનમાં જ્યારે ધીરે-ધીરે ભણી લે છે ત્યારે વિદ્યાના ફળનું સુખ પોતે જાણે છે. મોક્ષ-સાધનામાં સ્વાધ્યાય, સેવા, મનોનિગ્રહ, ત્યાગ, ઈન્દ્રિયો તથા મનની મલિન આદતોથી પોતાને હટાવતા રહેવું - આ બધી બાબતોમાં ઘણું કષ્ટ લાગે છે, પરંતુ સદ્ગુરુ કહે છે કે જો તે સાધનામાં આ કષ્ટ સહી લીધું તો પાછળથી મન-ઈન્દ્રિય-સ્વવશતાનું અચળ સુખ મળશે. સેવા વગર મેવા નથી મળતા. જે કાંઈ જ કાર્યા વગર બધું જ મેળવવા માંગે છે તે અપરાધી છે. સાધકે સાધનાના કષ્ટને અમૃત સમજવું જોઈએ. ખરેખર, કોઈપણ દિશાનો સાચો સાધક તે છે જે સાધનામાં પણ આનંદિત રહે છે. સિદ્ધિ તેમજ ફળ તો આનંદપ્રદ છે જ, પરંતુ તેના માટે કરવામાં આવતો શ્રમ પણ આનંદપ્રદ લાગવો જોઈએ.

જો સાધના માટે તારા મનમાં જલદી ચિંતા નથી થતી તો એને તું

તારા મનની મલિનતા સમજી દૃઢ્યના કામ-ક્રોધ વગેરે મળને દૂર કરી દે. જો કલ્યાણની ઈચ્છા તારા મનને આંદોલિત નથી કરતી તો આ તારા મનની મલિનતા જ ગણાય. કેટલાય સાધક એવા હોય છે જે ખાતા-સૂતા જીવન વીતાવતા જાય છે, પરંતુ તેમના મનમાં કલ્યાણ-સાધના કરવાનો ઉત્સાહ જ નથી હોતો. જે ખેડૂતના ખેતરમાં પાણી ચાલતું હોય અને તેને એની ચિંતા જ ન હોય કે મારે હળ-બળદ લઈને ખેતરમાં જવું જોઈએ, તે શું ખેતી કરશે ! સમયે પોતાનો કામ-વંધો કરવાની જેને ચિંતા નથી રહેતી તે સફળ ન થઈ શકે. કેટલાય સાધક તો આવા જ હોય છે જેમને તેમના લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાની કોઈ પરવા નથી. આ તો બહુ ખરાબ લક્ષણ છે. આના મૂળમાં છે વિષયાસક્તિ. જેના મનમાં જેટલી મલિનતા હોય છે તેટલી સાધનામાં લાપરવાહી હોય છે. જો તારા મનમાં સાધના માટે સંતુલિત રહે છે. ભોગી પેસાનો દાસ હોય છે, તપસ્વી પૈસા જ નથી અડતો, પરંતુ સાધક મળેલા પૈસાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે. સાધક તે છે જે ભોગ અને ઘોર તપ, એ બંને અતિઓથી દૂર મધ્ય-માર્ગી છે.

સાધનામાં તેજ ચાલનાર જલદી પહોંચે છે, એ વાત સાચી હોવા છતાંય, એવું તેજ ચાલવાનું કામનું નહિ જે એક કિલોમીટર તો દોડીને ચાલી લે અને ત્યારપછી આખો દિવસ બેસી રહે. એનાથી તો તે યાત્રી સારો છે જે આખો દિવસ ધીરે-ધીરે ચાલે છે. કોઈ સાધક ચાર દિવસ તો ખૂબ જોર-શોરથી સાધનામાં લાગી ગયો, પરંતુ ત્યાર પછી ઢીલોઢસ પડ્યો છે, તો તે તેની સફળતાનું સાધન ન બની શકે. તેથી સાધકે કંટાળ્યા વગર ધૈર્યપૂર્વક નિરંતર લાગી રહેવું જોઈએ. જે આખો દિવસ ચાલનાર છે તે દોડી નહીં શકે અને જે દોડશે તે થોડો જ સમય દોડી શકે છે, આકો દિવસ નહીં. હા, એ વાત સાચી છે કે જેની ચાલવાની ગતિ તેજ છે તે

તેની મંજિલ પર જલદી પહોંચે છે, અને જેની ગતિ મંદ છે તે મોડો પહોંચે છે. પરંતુ સાધકે પોતે એ વિચારી લેવું જોઈએ કે તે એટલી ગતિથી ચાલે જેટલી ગતિથી નિરંતર ચાલતો રહી શકે. કોઈપણ સાધનામાં નિરંતરતા બહુ મોટી વાત છે. જે બે-ચાર દિવસ ખૂબ જોરથી વ્યાયામ કરે છે અને ત્યાર પછી મહિના સુધી કાંઈ નથી કરતો, તેનો વ્યાયામ શરીર માટે હિતાવહ નથી. વ્યાયામ ભલે બહુ થોડો-થોડો જ હોય, રોજ થવો જોઈએ. સાધનામાં નિરંતરતા વિકાસનું મૂળ છે અને નિરંતર સાધના ધીમી ગતિથી ચાલી શકે છે. સાધનાનો અર્થ જ છે ધીરે-ધીરે સંતુલન લાવવું. ઠાંસી-ઠાંસીને ખાવું સરળ છે અને ઉપવાસ રહેવું સરળ છે, પરંતુ નિત્ય સ્વાદાસક્તિથી રહિત થઈ સ્વલ્પ ભોજન કરવું અઘરું કામ છે, કેમકે આ જ સાધના છે. સાધનામાં દેખાડો નથી હોતો. તારું મન તારા વશમાં ત્યારે જ થશે જ્યારે તું ધૈર્યપૂર્વક નિરંતર સાધનામાં લાગી રહીશ.

૧૪

તારા મનને માર બીજાની તને નથી છૂટ
ભાંજગડ છોડને અન્ય જોડે, એ મહંત પંચામૃત

હે સાધક ! મનને કહી દે કે તે પોતાને મારીને રહે, અને ખીજવનારા નિંદકો સાથે ખીજાઈને ન બોલે, આ પંક્તિમાં બે મહત્ત્વપૂર્ણ વાતો છે. પહેલી વાત છે પોતાના મનને મારીને રહેવું તથા બીજી વાત છે વિરોધીઓ સાથે ન અકળાવું. આ બંને વાતો સાધક માટે પરમોપયોગી છે જ, માનવમાત્ર માટે પણ ઉપયોગી છે. દરેક મનુષ્યને તેનું મન જ પરેશાન કરે છે, બીજું કોઈ પરેશાન કરે છે, બીજું કોઈ પરેશાન નથી કરી શકતું. જો આપણું મન ઠીક છે તો આપણું કોઈ નુકશાન નથી કરી શકતું. જો આપણે માની લઈએ છીએ કે અમુકે મને કષ્ટ આપ્યું, તે આપણા મનની ભૂલ છે. આપણે ખાલી આપણા મનને મારીને રાખવું જોઈએ, બસ. આપણે બહાર કોઈનેય નહીં મારવા પડે. આ સાધના ક્ષેત્રની વાત ચાલી રહી છે. નીતિ આનાથી અલગ છે. આમ તો દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાના મન પર વિજય તો આવશ્યક છે જ. સદ્ગુરુનો કહેવાનો લહેકો કેટલો સુંદર છે “મનુવહિ

કહહુ રહહુ મન મારે” મનને કહી દો કે તે પોતાને મારીને રાખે. સાધક માટે આ જ પરમ અમૃત છે. જે સાધક પોતાના મનને જેટલું મારીને રહે છે તે તેટલો જ શાંતિ-લાભ મેળવે છે. ખરેખર ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરવો મનને મારવું છે. જેમની બધી ઈચ્છાઓ નિવૃત્ત થઈ ગઈ તેમણે જાણે તેમના મનને મારી નાંખ્યું. ઈચ્છાજિત થવું જ મન મૃતક હોવું, જીવત મૃતક હોવું વગેરે કહેવાય છે. જેમની બધી જ ઈચ્છાઓ મરી ગઈ છે તેમને વળી કઈ પીડા હોઈ શકે! ઈચ્છાજિત અમૃત છે.

કેટલાક લોકો હોય છે જે સાધકને ખીજવવા માંગે છે, તેની નિંદા કરે છે, તેને કષ્ટ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે. પરંતુ સાધકની આમાં જ અસલી નિંદા કરે છે, તેને કષ્ટ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે. પરંતુ સાધકની આમાં જ અસલી કસોટી થાય છે. ખીજવાઈને બોલનારાની સાથે ખીજવાઈને ન બોલવામાં આવે, સામેનો માણસ ભલે ગમે તેટલું ખીજવાઈને બોલે, સાધકે શાંત તેમજ ગંભીર વાત જ બોલવી જોઈએ. આ સાધકની બહુ મોટી કસોટી છે. આવી વાતો લખતી વખતે, કથા-પ્રવચન, કરતી વખતે આવું મન બની રહેવું સરળ છે, પરંતુ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં પોતાને સંતુલિત તેમજ નિર્વિકાર બનાવી રાખવા બહુ મોટી વાત છે અને આના વગર તો સાધના પૂરી પણ નહીં થાય. એકવાર એક તપસ્વી સાધક જ્યારે સ્નાન કરીને ગુરુ પાસે દીક્ષા લેવા જતો હતો ત્યારે એક વ્યક્તિએ તેના શરીર પર ધૂળ નાંખી દીધી હતી અને તે તેના પર અકળાઈ ગયો હતો. ગુરુજીને આ બધું ખબર પડી ગઈ હતી અને સાધક પહોંચ્યો એટલે તેમણે કહ્યું હતું કે બેટા, તું તપસ્વી તો જરૂર છે, પરંતુ તારું મનરૂપી સાપ એવુંને એવું જ ફૂંફાળા મારે છે. તે બીજીવાર તપસ્યા કરવા માંડ્યો. તપસ્યા પછી જ્યારે સ્નાન કરી ગુરુ પાસે જવા

નીકળ્યો તો એક વ્યક્તિએ તેના શરીર પર સાવરણી અડાડી દીધી. આ વખતે તપસ્વીએ કાંઈ કહ્યું નહીં, પરંતુ તેનું મન ગુસ્સે થઈ ગયું હતું. ગુરુએ આ વખતે તપસ્વીએ કાંઈ કહ્યું તો નહીં, પરંતુ તેનું મન ગુસ્સે થઈ ગયું હતું. ગુરુએ આ વખતે તપસ્વી સાધકને કહ્યું હતું કે બેટા ! સાપ હજી પૂરો મર્યો નથી. ત્રીજીવાર જ્યારે તપસ્યા કર્યા પછી સાધક ગુરુ પાસે જઈ રહ્યો હતો, ત્યારે એક વ્યક્તિએ તેના પર ક્યારાથી ભરેલી ટોપલી જ નાંખી દીધી હતી, તો તપસ્વીએ તે વ્યક્તિના પગ પકડી લીધા હતા અને કહ્યું હતું તમે તો મારા ઉદ્ધારમાં ગુરુનું કામ કર્યું છે.

આવા ઉદાહરણ કહેવા, લખવા સહેલું છે, પરંતુ સમયે પોતે આ કસોટી પર ખરું ઉતરવું ઘણી મોટી વાત છે. માણસ નાનું સરખું મચ્છર કરડે તો અકળાઈ જાય છે અને તેના પર હાથ ચલાવી દે છે. કોઈનાય તરફથી નિંદા-અપમાન વગેરે મેળવવા છતાંય તેના પર ન ખીજાવું, ખીજાઈને ન બોલવું બહુ મોટી વાત છે. સાધકની ભલાઈ તથા ઊંચાઈ પણ આમાં જ છે. સંસારના ઉચ્ચ સંતો પર નજર નાંખો તો ખબર પડશે કે તેઓ સદાય નિર્વિકાર રહ્યા. નિંદકો સાથે ખીજાઈને બોલવાની વાત દૂર સ્વયં ગોસ્વામી તુલસીદાસજીએ પણ કહ્યું “ઈતતે યે પાહન હનૈ, ઉતતે વૈ ફલ દેત.” એક ફકીરને એક વ્યક્તિ ગાળ દઈ રહી હતી અને ફકીર મીઠી વાણીમાં તેને સમજાવી રહ્યો હતો. ફકીરના એક શિષ્યે કહ્યું - હજૂર, તમે શું કરી રહ્યા છો? આ ગાળો દઈ રહ્યો છે અને તમે એની સાથે મીઠી વાતો કરી રહ્યા છો. એક ત્રીજા સજજને કહ્યું કે દરેક વસ્તુ પોતાનો જ રસ ટપકાવે છે. બંનેમાંથી પોત-પોતાનો રસ ટપકી રહ્યો છે. જો વિજળી સમુદ્રમાં પડે તો શું બાળશે ! જે મહાપુરુષ શીતળ છે તેમને કોઈ ઉદ્દેગિત કરી શકતું નથી. એટલા માટે સાધકે તેના નિંદકો સાથે પણ ખીજાઈને ન

બોલવું.

માન્યવર મિત્ર સાથે મિત્રતા ન છોડવી. તેમની સાથેની મિત્રતાની ગાંઠ ક્યારેય ન ખોલવી. સાધકના પરમ મિત્ર તે છે જે તેને કલ્યાણ માર્ગ તરફ પ્રેરિત કરે છે. તે છે સંત અને ગુરુ. સંત-ગુરુ જ સાધકના પરમ મિત્ર છે. તેમની સાથે જો સાધકનો પ્રેમ ઘટી ગયો તો એનો અર્થ એ છે કે તેના હૃદયમાં સંસાર, સંસારના રાગ-રંગ સમાઈ ગયા. મન તો એક છે તેમાં સાંસારિકતામાં સમાશે તો સાધના તેમજ સંત-ગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ ઘટશે અને જો તેમાં ભક્તિ-વૈરાગ્ય તેમજ જ્ઞાન રહેશે તો તે સંત-ગુરુ પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાન રહેશે. પાણી છોડી દેવાથી કમળ હર્યું-ભર્યું નથી રહી શકતું. એવી જ રીતે સંત-ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ, શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા, સેવા, આદર-ભાવ વગેરે છોડી સાધક સાધનામાં નથી ઠરી શકતો. જ્યારે મનમાં સાંસારિકતા આવે છે ત્યારે સંત-ગુરુ પ્રત્યે રહેલી શ્રદ્ધા તૂટે છે. કબીર સાહેબ સાધકને સાવધાન કરે છે કે હે સાધક ! સંત-ગુરુ પરમ મિત્ર છે. તેમની સાથે ક્યારેય પણ મિત્રતા ન છોડવી. સંસારના કીચડમાંથી કાઢનાર તે જ છે. તેમનો પાલવ છોડીશ તો તારે રસાતળમાં જવું પડશે, સાવધાન !

૧૫

શીખ તું પવિત્ર અને પાવન બનતાં મારા સુત દુષ્કર્મોના કાદવમાં ના ખૂંપ એ મહંત પંચામૃત

જો પાર જવાની હિંમત ન હોય તો છીછરામાં જ રહો. અર્થાત જો આ જીવન દરમ્યાનમાં પૂર્ણ મોક્ષ ન લઈ શકો એટલું તો જરૂર કરો કે મોહ-માયા તથા દુષ્કર્મોની ઊંડાઈમાં ન ડૂબો, પરંતુ પરંતુ શુભકર્મોમાં લાગી રહો. આ મનુષ્ય જીવન હાથવગુ ધન છે. એટલા સત્કર્મો તે જરૂર હોવા જોઈએ કે આ જીવ ફરીથી માનવ શરીરમાં આવી શકે તથા મોક્ષ સાધનાને આગળ ધપાવી શકે. આ જીવનની પૂર્ણ સફળતા છે મોક્ષની પ્રાપ્તિ. બધ વાસનાઓ તજીને નિજસ્વરૂપની અવિચળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ જવી જીવનની અંતિમ ઊંચાઈ છે. પરંતુ જો મનુષ્ય આ જીવનમાં આટલું ન કરી શકે, તો શુભકર્મોની પૂંજી જરૂરી એકઠી કરે. તે મોહ-માયાની ઊંડાઈમાં ન ડૂબે. પોતાના માનેલા શરીર તથા પરિવાર માટે દુષ્કર્મ ન કરે. જેટલું બની શકે બીજાનું હિત કરે. પોતાના મનને શુભ સંસ્કારોથી સંસ્કારિત કરે. જો આ રીતે તે શુભ માર્ગમાં ચાલે છે તો તેની માનવતા

બની રહેશે. તે આ શરીરે છૂટી ગયા પછી ફરીથી શુભ સંસ્કારોથી સંસ્કારિત વિવેકસંપન્ન માનવ-શરીર મેળવશે અને પોતાના કલ્યાણ-પથમાં આગળ વધી જશે. આ માનવ-શરીર હાથમાં મળેલું ધન છે, મૂળ પૂંજી છે. જો મૂળ પૂંજી ડૂબી જશે તો વેપાર શેનાથી થશે ! જો માનવ-શરીર જ આગળ ન મળે અને આ જીવ હાથી-ઘોડા ખાણીઓમાં ચાલ્યો જાય તો ત્યાં શું કરશે! તેથી મનુષ્ય જો મોક્ષ ન લઈ શકે તો એટલું જરૂર કરે કે માનવીય શુભાચાર ન છોડે, જેથી તે કલ્યાણ-પથનો પથિક આગળ પણ બની રહે.

તું નીચેના તાપમાં તથા ઉપરની ગરમ રેતીમાં બળી રહ્યો છે. ધામનો અર્થ તાપ તથા ભૂંભરીનો અર્થ ગરમ રેતી છે. લોકમાં મનુષ્યની ઉપર તથા માથા પર તાપ હોય છે તથા તેની નીચે તથા પગના તળિયે ગરમ રેતી હોય છે. પરંતુ અહીં સાહેબ કહે છે કે નીચેનો તાપ તથા ઉપરની ગરમ રેતીમાં તું તપે છે. તને આજ સુધી ક્યાંય પણ શીતળતા ન મળી. ‘તર કા ધામ’ એટલે મનનો કલેશ તથા ‘ઊપર કી ભૂંભરી’ એટલે પ્રાણી-પદાર્થ તથા શરીરજનિત ઉપદ્રવ, આ બંનેમાં અબોધી મનુષ્ય નિરંતર બળે છે. તેને ક્યાંય ક્ષણ માત્ર માટે પણ શાંતિ નથી મળતી. મનુષ્યની અંદર મન છે. તે અનેક આશંકાઓ, મોહ-મમતાઓ, રાગ-દ્વેષ, ચિંતા-ફિકર તથા અનેક દ્વંદ્વોથી નિરંતર બળતો રહે છે. આ જ જાણે અંદરનો તાપ છે. ગરમ રેતી સ્થૂળ હોય છે અને તાપ સૂક્ષ્મ હોય છે અને મન સૂક્ષ્મ હોય છે. એટલા માટે મનજનિત પીડાને તાપ તથા શરીર તેમજ પ્રાણી-પદાર્થજનિત પીડાને ભરી કહ્યું છે. અવળવાણીમાં કથન અવળું હોય એવું લાગે છે, પરંતુ અર્થ સીધો છે. સૂક્ષ્મ જનની પીડા તાપ તથા શરીર તેમજ પ્રાણી-પદાર્થજનિત પીડાને ભરી કહ્યું છે. અવળવાણીમાં કથન અવળું હોય એવું લાગે છે. પરંતુ અર્થ સીધો છે. સૂક્ષ્મ મનની પીડા તાપ છે જે

અંદરનો છે. સ્થૂળ પ્રાણી-પદાર્થ તથા શરીરજનિત પીડા ભુંભરી છે જે ઉપરના તથા બહારનો છે. અવિવેકવશ મન તો પીડા આપે જ છે, બહારના પ્રાણી-પદાર્થો તથા શરીરથી પણ જીવના માથે વિવિધ ઉપદ્રવ આવતા રહે છે. આ રીતે જ્ઞાન વગર જીવને ક્યારેય શીતળતા મળતી નથી. સદ્ગુરુ કહે છે કે હે મોહગ્રસ્ત માનવ ! અંદરની માનસિક પીડા તથા આહાર સંસારના ઉપદ્રવોથી ઘેરાયેલો હોવાથી તને ક્યારેય શીતળતા મળતી નથી.

૧૬

**આ ગયા, પેલા ગયા તારો અહીં નથી ખૂટ
માટે રામ નામ ભજી લે, એ જ મહંત પંચામૃત**

નિજાત્મ તત્ત્વનું વારંવાર સ્મરણ કર અને મનમાં સાવધ થઈને જો તેં લાખો-કરોડો રૂપિયા ભેગા કરીને જમીનમાં દાટી રાખ્યા છે અને તેના જ અહંકારમાં રુઆબથી ફરે છે પરંતુ ધ્યાન રાખ, તારા પિતા, દાદા તથા પરદાદા જેમની આ પૂરી સંપત્તિ હતી, તેઓ બધું છોડીને કેમ ચાલ્યા ગયા? તું બાહ્ય આંખોનો આંધળો છે અને તારી અંદરના વિવેક-વિચારના નેત્ર પણ ફૂટેલા છે. એટલા માટે બાહ્ય સંસારની ઘટનાઓ તથા આંતરિક જ્ઞાનથી પ્રેરણા નથી લેતો. આ સંસારનો બધો વ્યવહાર સારહીન છે. અંતે તો કોઈ કોઈનું નથી. પોતાની માનેલી તારી બધી માયા તો વાદળના છાંયડા જેવી છે જેને બનવા-બગડવામાં વાર નથી લાગતી. નાત, જાત, ગોત્ર, કુળ, કુટુંબ - આ નશ્વર વસ્તુઓની શી વિશેષતા છે ! એક આત્મારામની સ્થિતિ વગર તારી બુદ્ધિ બુદ્ધિમત્તા રૂબી જશે.

મહંત સાહેબ 'રામ' શબ્દને ખૂબ આદર આપે છે. પરંતુ રામ-

નામનો જેટલો દુરુપયોગ કરવામાં આવતો હતો જે આજે પણ કરવામાં આવી રહ્યો છે. એટલા માટે તેમણે વચ્ચે-વચ્ચે આ આડંબર પર વારંવાર પ્રહાર કર્યો છે. તેઓ વચ્ચે-વચ્ચે સકારાત્મક દૃષ્ટિએ પણ ‘રામ નામ ભજુ રામ નામ ભજુ’ જેવા પદ કહે છે. પરંતુ એ ધ્યાન રાખવું કે તેઓ વૈષ્ણવોની જેમ તે જગ્યાઓ પર રામ-નામ સંકીર્તન કરવાની પ્રેરણા નથી આપતા, પરંતુ એમનો ભાવ રહે છે રામ શબ્દને આદર આપવો તથા તેના અર્થમાં અંતરાત્માનો બોધ આપવો. તેઓ સામાન્ય જનતાની પ્રસન્નતા માટે પણ “રામ નામ ભજુ” એવું શબ્દ કહે છે. આ જ ભાવથી કહેલું લાગે છે. તેઓ સામાન્ય જનતાને સંબોધિત કરતા કહે છે કે હે લોકો ! તમે રામ-નામનું સ્મરણ કરો અને મનમાં સાવધાન થઈને જુઓ કે સંસાર નશ્વર છે. અહીંનો ભાવ પોપટિયું રામ-નામ રટવાનો નથી, પરંતુ અર્થ છે કે એક બાજુ તો આત્મારામ છે અને બીજી બાજુ દેહ, ઘર, પરિવાર વગેરે નશ્વર સંસાર છે. મનમાં વિચાર કરીને જુઓ કે બંનેમાં તમારી સાથે રહેનારું કોણ છે? આ દેહ, ઘર વગેરે તો જોત-જોતામાં નષ્ટ થઈ જશે. પરંતુ રામ અવિનાશી છે તે નષ્ટ નહીં થાય. દેહ વગેરે તો જોત-જોતામાં નષ્ટ થઈ તો તમારો પોતાનો આત્મા જ છે જેમ પાણીથી શીતળતા, આગથી ગરમી તથા વાયુથી કોમળતા અલગ ન થઈ શકે, તેમ રામથી તમારો આત્મા અલગ ન થઈ શકે. રામ અને આત્મા એક જ વસ્તુ છે.

અહીં રામ શબ્દ છે વાંચકે ત્યાં તેના ઈષ્ટ ને માનવા. આ વાત માત્ર સમજ માટે છે અને સાચી સમજ જ રૂડું પંચામૃત છે.

૧૭

સમજ આત્મા જ પરમાત્મા બીજુ બધુ જૂઠ મૂર્ખ પથ્થર પર હળ ના હોય એ જ મહંત પંચામૃત

પોતાના આત્માને પરમતત્ત્વ ન સમજતા શબ્દોની જાળમાં પડીને જે અલગ પરમાત્મા કે મોક્ષ શોધે છે, તેઓ જાણે પથ્થર પર હળ ચલાવવા માંગે છે, ઘોડા પર ચઢીને તેના પર ગામ વસાવવા માંગે છે અને તેમનો મન-ભમરો ફૂલ વિના જ રસ ઈચ્છે છે. કહો ભલા, કલ્પના છોડીને તે વૃક્ષનું નામ શું હોઈ શકે!

પથ્થર ઉપર હળ નથી ચાલતું. ચંચળ ઘોડા પર ગામ ન વસાવી શકાય. ફૂલ વગર ભમરાને રસ નથી મળતો. જેમ ઉપરની વાતો ન સંભવી શકે, તેમ પોતાના ચેતનસ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા સ્થિતિ છોડીને તથા સ્વાત્મારામમાં રમણથી હટીને ક્યાંય પણ બહાર સુખ-શાંતિ ન મળી શકે.

લોકો પુરાણો, મહાકાવ્યો તથા ધર્મશાસ્ત્રોની વાતો વાંચે છે અને સાંભળે છે તથા તેમાં વર્ણવેલ સ્વર્ગોના કાલ્પનિક તથા મનોરમ દૃશ્યોમાં

ખોવાઈ જાય છે. હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે બધા પરંપરાવાદીઓએ પોતાના મનને બહેલાવવા માટે સ્વર્ગનું સુંદરમાં સુંદર રૂપ વર્ણવ્યું છે. બધા મતવાળાઓએ એવા ઈશ્વરનું પણ રૂપ ઘડ્યું છે જે પોતાના ભક્તો દ્વારા પોતાની થોડી ખુશામત સાંભળીને તેમને બધી જ સુખ-સગવડો આપવા માટે તૈયાર બેઠા છે. માણસની ભોગોની ઈચ્છાઓ આ જીવનમાં પૂરી થતી નથી. તે પૂરી થઈ પણ શકતી નથી. કોઈની પૂરી થઈ નથી. તો અહીંની અપૂર્ણ ઈચ્છાઓની સૃષ્ટિના રૂપે તેણે આકાશમાં સ્વર્ગલોકની કલ્પના કરી છે. ત્યાં ભગવાન છે, દેવતા છે, દિવ્ય ભોગ છે. પરંતુ સ્વર્ગલોક, ત્યાંના ભગવાન તથા દેવતા તો ખોટા છે જ, ત્યાંના દિવ્ય ભોગ પણ તે જ છે જે મલિન ઈંદ્રિયોની ક્રિયાઓ છે. અપ્સરાઓ, હૂરેં, ગિલ્મે તથા એમનાથી મળતા ભોગ તે જ છે જે અહીં કૂતરા અને વાંદરા ભોગવે છે. આટલી ઘૃણિત વસ્તુઓમાં જેનું મન રમતું હોય તેણે અધ્યાત્મની છાંયા પણ નથી અડી.

આ વીસમી સદીમાં પણ કેટલાય મુલ્લા, પાદરી અને પંડિત સભાઓમાં છાતી ઠોંકી-ઠોંકીને શ્રોતાઓને કહે છે કે જ્યારે તમે સ્વર્ગમાં પહોંચશો, ત્યારે તમારી આંખની રોશની (પ્રકાશ) એટલી વધી જશે કે તમે ઈશ્વરને જોઈ શકશો, દિવ્યો ભોગો ભોગવશો તે તો અલગ. આવા લોકોની બુદ્ધિ કેટલી હીન છે આ તો સ્વાભાવિક સમજી શકાય એમ છે.

આ બરાબર સમજી લો કે તમારા ચિત્તની નિર્મળતા સમાન ક્યાંય સ્વર્ગ નથી, શાંતિ સમાન કોઈ ભોગ નથી, સંત-સજ્જનો સમાન કોઈ દેવતા નથી, જીવ સમાન કોઈ શિવ નથી અર્થાત આત્મા સમાન કોઈ પરમાત્મા નથી. મનની કલ્પનાઓ છોડો, પોતાના સ્વરૂપને સમજો અને પોતાનામાં રમો. એ જ મહંતનું પંચામૃત છે.

૧૮

**વાસનાને ત્યાગ એજ મોક્ષનો માર્ગ ઓ ભૂત
છોડ ધર્મના પાખંડ ખોટા, એ જ મહંત પંચામૃત.**

હે ચેતન મનુષ્ય ! તું વાસનાઓનો ત્યાગ કર. તારા કલ્યાણ માટે મેં ભ્રાંતિઓનું જંગલ કાપી નાંખ્યું છે. તપસ્યાના નામે જીવતા જીવ પોતાને દુઃખી ન કર કે ઉપવાસ કરીને આત્મહત્યા ન કર. જો શરીરને પીડા આપવાથી તથા આત્મહત્યા કરવાથી મોક્ષ થવો માનવામાં આવે તો, શરીરાંતમાં તો બધું જ નાશ થઈ જાય છે. પછી તો બધાનો મોક્ષ થઈ જવો જોઈએ ને.

મનુષ્ય દુઃખોથી પીડાય છે, તે તેનાથી છૂટવા માંગે છે. દુઃખોથી છૂટી જવું એ જ મોક્ષ છે. પરંતુ મોક્ષ વિશે લોકોમાં મોટી-મોટી ભ્રાંતિઓ છે. અનેક ધાર્મિક ગ્રંથોમાં મોક્ષના બહુ તર્કહીન નુસ્ખા આપવામાં આવ્યા છે. અમુક મંત્ર કે નામ જપવા માત્રથી મોક્ષ, અમુક નદીમાં ન્હાવાથી મોક્ષ, અમુક નગરમાં વસવાથી મોક્ષ, ઘોર તપસ્યા દ્વારા શરીર સૂકવી નાંખવાથી મોક્ષ, કહેવાતા તીર્થમાં આત્મહત્યા કરવાથી મોક્ષ, અન્ન-જળ

છોડીને સળંગ ઉપવાસ કરતાં-કરતાં શરીર ત્યાગી દેવાથી મોક્ષ, કોઈક મજહબ, કિતાબ તથા કલ્પિત ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ કરવાથી મોક્ષ, અરે ત્યાં સુધી કે વ્યાકરણ શાસ્ત્રીઓએ શબ્દ રટવાથી મોક્ષ માની લીધો. સંગીતવાળાઓએ સ્વર સાધનાથી, કામીઓએ સંભોગથી જ મોક્ષ માની લીધો છે અને અવતારવાદીઓએ કહેવાતા અવતારો દ્વારા જેમની હત્યા કરી નાંખવામાં આવી તેમનો પણ મોક્ષ માની લીધો છે.

અહીં ચેતન મનુષ્યને ચંદન શબ્દથી સંબોધિત કરીને કહ્યું છે કે હે માનવ ! તું વાસનાનો ત્યાગ કર. વાસનાનો ત્યાગ જ મોક્ષ છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે, મેં તારા કલ્યાણ માટે ભ્રાંતિઓનું જંગલ કાપી નાંખ્યું છે. મોક્ષના સસ્તા તથા તર્કહીન નુસ્ખાઓને ખુલ્લા પાડી દીધા છે. હવે તારું કામ છે કે તું પોતે સત્યાસત્યને સમજ અને તારું કલ્યાણ કર !

મોક્ષ નથી તો બહારની ક્રિયાઓનું ફળ અને નથી કોઈકમાં ભળવાનું કે નથી ક્યાંક બીજે પહોંચવાનું. મોક્ષ તો છે સંપૂર્ણ વાસનાઓના ત્યાગમાં. વાસનાઓ જ જીવ માટે બંધન છે. તેનો તદ્દન નાશ થઈ જવાથી બંધન સમાપ્ત થઈ જાય છે. બસ આ જ મોક્ષ છે.

કામ-ભોગ, રાગ-રંગ, વિષય-વિલાસની વાસના તથા ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ. જીવન-ગુજરાન માટે જે આવશ્યક છે જેમ ભોજન, વસ્ત્ર વગેરે એમની પણ વાસના ન હોવી જોઈએ. આપણે જીવન-ગુજરાન માટે ખાવું જોઈએ, સ્વાદ માટે નહીં, શરીર રક્ષા માટે પહેરવું જોઈએ, પ્રદર્શન માટે નહીં. જ્યારે મન ચારેય તરફથી અનાસક્ત તથા વાસનારહિત થઈ જાય છે, ત્યારે આપણા માટે સર્વત્ર જાણે અમૃત જ અમૃત ઉપલબ્ધ થઈ જાય છે, કેમકે ત્યારે આપણું હૃદય પરમ શાંત થઈ જાય છે.

મોક્ષ માટે જીવતા જીવ પોતાને પીડા ન આપો. અન્ન-વસ્ત્ર ત્યાગવાથી મોક્ષ નથી મળતો. શરીરને પીડા આપીને મોક્ષની કલ્પના અવિવેક છે. જો શરીરને સંતાપ આપીને તથા તેની હત્યા કરીને મોક્ષ થતો હોય તો મર્યા પછી સૌનો મોક્ષ માનવો જોઈએ, પરંતુ આ વાત સાચી નથી.

જીવન-ગુજરાનનો મધ્યવર્તી વ્યવહાર હોવો જોઈએ, વિષય-વિલાસ ખોટો છે, પરંતુ શરીરને સંતાપ આપવો એ પણ ખોટું છે. ઠાંસી-ઠાંસીને ખાવું ખોટું છે, પરંતુ વધારે ઉપવાસ પણ ખોટા છે. ફેશનેબલ હોવું ખોટું છે, પરંતુ દેખાડો કરવા માટે ફાટેલા, મેલા તથા ટાટ લપેટવો પણ ખોટું છે. બહુ વ્યવહાર ખોટો છે, પરંતુ એકદમ નિષ્ક્રિય રહેવું પણ ખોટું છે. હંમેશાં ભીડમાં રહેવું ખોટું છે, પરંતુ સાધુ-સંગત છોડીને કાયમ માટે અલગ રહેવું એ પણ ખોટું છે.

મોક્ષ માટે તપસ્યાનું સ્થાન ગૌણ છે, સાધનાની પ્રધાનતા છે. તપસ્યા દેખાડો, ઉત્તેજક અને પ્રચારક હોય છે, પરંતુ સાધના ગંભીર અને અંતર્મુખ હોય છે. ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના મુખેથી પણ આ જ કહેવડાવવામાં આવ્યું - “આહાર, વિહાર, ચેષ્ટા (ઈચ્છા), કર્મ, સૂવું તથા જાગવું, મધ્યવર્તી રાખવાથી જ યોગ દુઃખનો નાશક હોય છે.” ગોસ્વામી તુલસીદાસજીએ કહ્યું - “દેહ સૂકવી નાંખવાથી તથા ફક્ત ધ્યાન કરવાથી વાસના મટતી નથી, તેના માટે જ્ઞાન પર વિચાર કરવો જરૂરી છે.” તેઓએ બીજે પણ કહ્યું છે - ઉપરના વચનોથી તેમની વ્યર્થ મહિમાપરક વાણી આપ મેળે કપાઈ જાય છે, જેમ - “ચારિ ખાનિ જગ જીવ અપારા । અવધ તજે તન નહિ સંસારા ।” રામેશ્વર માટે - “જો ગંગા જળ આનિ ચઢાવહિં । સો સાયુજ્ય મુક્તિ પદ પાવહિં ॥” વગેરે. મોક્ષ

નથી તો છૂંમંતરની વસ્તુ અને નથી શરીરને સંતાપ આપવાથી મળતો. વાસનાનો ત્યાગ જ મોક્ષ છે. પોતાના આત્માથી અલગ જે કંઈ છે તે બધાની વાસનાનો ત્યાગ જ મોક્ષ છે.

જીવનું મૌલિક સ્વરૂપ નિર્વિકાર છે, પરંતુ તે સાંસારિક પ્રાણી-પદાર્થો તથા દેહાદિના અહંકારમાં પડીને વિષયાસક્તિ રાખી રૂપી વિષથી લિપ્ત થઈ ગયો છે. સર્પ લપેટિયા, વિષ ભીનિયા તથા અમૃત કહાં સમાય - એ ત્રણેય વાક્યાંશ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. જીવને અહંકારરૂપી સાપે લપેટી રાખ્યો છે. અહંકારરૂપી સાપ કોઈ સ્વતંત્ર પ્રાણી નથી જે દોડીને જીવને વીંટળાઈ જાય. જીવે પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને દેહ-ગૃહાદિ વિજાતિ ભૌતિક વસ્તુઓમાં અહંતા-મમતા કરી લીધી છે. આ અહંતા-મમતા જ તેના માટે સાપ બની ગઈ. આપણે પોતે પોતાની ભૂલથી અહંકાર રૂપી સાપને જન્મ આપ્યો છે જે આપણા માટે દુઃખનું કારણ બની ગયો છે.

ઓતપ્રોત થવું, એકરસ થવું. મનુષ્યનું મન વિષયોમાં તરબોળ છે. તેમાં વિષયોના અધ્યાસ ખૂબ જ પ્રબળતાથી જામી ગયા છે. સદ્ગુરુ કબીર કહે છે કે પછી તેમાં અમૃત સમાય ખરું ! સ્વરૂપવિચાર, પારખવિચાર તથા આત્મચિંતન વિષયાસક્ત જીવના મનમાં કઈ રીતે આવી શકે!

ઉપરની વાતો વાંચી-સાંભળીને મનુષ્યે કંઈ ગભરાવાની જરૂર નથી. જે સર્વસામાન્ય વાતો છે તે અહીં જણાવવામાં આવી છે. વિષયાસક્તિ પ્રબળ હોવા છતાંય અંધકાર માત્ર છે, જે જ્ઞાન પ્રકાશ ઉદય થતા જ ટકી ન શકે. ઘોર અંધારામાં માણસને કંઈ જ સૂઝતું નથી. તે લાકડી, ડંડા, તલવાર, બંદૂકના પ્રયોગથી જતું પણ નથી. પરંતુ ઘોરમાં ઘોર અંધારું પણ પ્રકાશ પેટાવતા જ અદૃશ્ય થઈ જાય છે, ત્યારે એવું લાગે

છે કે જાણે અંધારું ક્યારેય હતું જ નહીં. આવી જ રીતે દેહાભિમાન તથા વિષયાસક્તિ ખૂબ જ પ્રબળ દેખાતી હોવા છતાં પણ સ્વરૂપજ્ઞાન ઉદય થતા જ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પછી તો ખબરપણ પડતી નથી કે એ ક્યારેક હતા. વિવેકજ્ઞાન તથા પારખની દિવ્ય દૃષ્ટિનું તેજ ખૂબ જ પ્રકાશમાન છે. તેમાં મનનું કોઈપણ પ્રકારનું અંધારું ટકી શકતું નથી.

સિદ્ધાંત રૂપે જીવ અમૃત છે. અમૃતનો અર્થ જ અ-મર, અ-મૃત છે. વ્યવહાર રૂપે વાસનાનો ત્યાગ અમૃત છે. વાસના જ વિષ છે. તેનો ત્યાગ અમૃત. વ્યવહાર (આચરણ) વગર સિદ્ધાંત કામ નથી લાગતો. જીવ સ્વરૂપતઃ અમૃત હોવા છતાં પણ દુઃખી છે, કેમકે તે વ્યવહારતઃ અમૃતત્વથી દૂર છે. તે વાસનારહિત નથી.

વાસના જ વિષ છે, ફોલ્લો છે, પીડા છે, દર્દ છે, જેણે વાસનાઓનો ત્યાગ કરી દીધો છે, તે અમૃત થઈ ગયો છે. તે નીરોગી છે, સુખી છે અને મહા શાંત છે.

૧૯

ચકોરનું લક્ષ ચંદ્રમા, હઠ ભરે દેવતાનો ઘૂટ હઠ અને સંકલ્પનો ભેદ સમજ એ જ મહંત પંચામૃત

ચકોર પક્ષી ચંદ્રમાનું પ્રેમી હોય છે, તે તેના પ્રેમપક્ષને ક્યારેય છોડતું નથી. તે સળગતા કોલસાને પણ ચંદ્રમાનો અંશ માનીને ગળી જાય છે ભલે તેની જીભ તથા ચાંચ દાઝી જાય. લગાવ એવી વસ્તુ છે કે તે દાઝતું પણ નથી.

એવી પ્રસિદ્ધિ છે કે ચકોર પક્ષી રાત્રે ચંદ્રમા ઉગતાં જ તેના તરફ એકીટસે જોયા કરે છે, કેમકે ચકોર ચંદ્રમાનું ખૂબ પ્રેમી હોય છે. તેની સામે જો સળગતો કોલસો નાંખવામાં આવે તો તેને પણ તે ચંદ્રમાનો અંશ માનીને ગળી જાય છે, તે દાઝી જવાથી પણ ડરતું નથી.

ચંદ્ર-ચકોરનું ઉદાહરણ એકનિષ્ઠ સમર્પિત ભાવ માટે છે. જો આ ખોટા તરફ હોય તો બંધનપ્રદ છે અને જો સત્ય તરફ હોય તો કલ્યાણપ્રદ છે. જેમ ચકોર ચંદ્રમામાં હઠપૂર્વક પ્રેમ કરે છે, તેમ તમે પણ ઈશ્વરમાં હઠપૂર્વક પ્રેમ કરો. પોતાના આત્માથી અલગ કોઈ ઈશ્વર છે એ એક

કલ્પિત અવધારણા છે અને તેમાં હઠ તથા પક્ષપૂર્વક પ્રેમ કરવાનો અર્થ છે સ્વતંત્ર વિવેકસંપન્ન માનવીય બુદ્ધિનો પરિત્યાગ કરી દેવો. એટલા માટે સદ્ગુરુ કહે છે કે ગુરુઓએ લોકોને ચંદ્ર-ચકોરની વાત જણાવીને તથા માનવીય બુદ્ધિને ફેરવીને તેમને પશુબુદ્ધિના બનાવી દીધા. હાથથી બનાવેલી મૂર્તિને તથા મનથી બનાવેલી અવધારણાઓને જે ઈશ્વર-પરમાત્મા માનીને તેમાં પક્ષ તથા હઠ કરીને પડ્યો રહેશે, તેને આત્મજ્ઞાન તથા સ્વરૂપજ્ઞાન ક્યારે થશે ! માટે માણસે હઠી તથા પક્ષપાતી ન બનતા વિનમ્ર તથા ઉદાર બનવું જોઈએ અને દરેક વાત જોઈ-તપાસીને માનવી જોઈએ. ખોટો તથા અસત્યનો પક્ષ પકડવાથી કોઈનું કલ્યાણ તો થઈ શકતું નથી, ઊલટાનું અકલ્યાણ તથા બંધન છે.

પરંતુ જો કોઈ સત્યજ્ઞાન, સત્ય રહેણી તથા સત્ય આચરણમાં અવિચળ ભાવથી દૃઢ હોય તો તેની આ ટેક (દૃઢતા)નો અર્થ પક્ષ તથા હઠ ન થઈ આશ્રય, આધાર તથા અવલંબન થશે. કહેવામાં આવે છે “ઠાંવ ગુણ કારી, ઠાંવ ગુણ કાજર ।” એટલે કે તે જે વસ્તુ જો ગાલ પર લગાડવામાં આવે તો કાલિખ (મેશ) કહેવાય છે અને આંખોમાં લગાડવામાં આવે તો કાજળ કહેવાય છે. મનની દૃઢતા અસત્યમાં થઈ જાય તો તે પક્ષ તથા હઠ કહેવાશે, પરંતુ તે જ દૃઢતા સત્યમાં થઈ જાય તો સત્ય સંકલ્પ કહેવાશે.

કોઈ વ્યક્તિ જો કોઈક ડાકૂ, ખૂની તથા કૂર-અત્યાચારીને મારીને કોઈક સજ્જનની રક્ષા કરે છે તો તેને સાહસી તથા શૂર-વીર કહીને તેનું સન્માન કરવામાં આવે છે, પણ જો કોઈ વ્યક્તિ સ્વયં ડાકૂ તથા ખૂની બનીને કોઈકનું ખૂન કરે છે તો તેને કૂર તથા અત્યાચારી કહેવામાં આવે છે. બંને ઘટનાઓમાં તે બંને વ્યક્તિઓ દ્વારા ખૂનની એક સરખી જ ક્રિયા

થઈ છે, પરંતુ બંનેના માનસિક સ્તરમાં મહાન અંતર રહ્યું છે. એ જ રીતે હઠ તથા દઢ સંકલ્પ - બંનેમાં એક જેવી મજબૂત પકડની ક્રિયા છે, પરંતુ બંનેના ભાવો તથા પરિણામોમાં ઘણું અંતર છે. અસત્ય પ્રત્યે મજબૂત પકડ હઠ છે તથા સત્ય પ્રત્યે મજબૂત પકડ દઢ સંકલ્પ છે.

આ મંથનથી એ સિદ્ધ થયું કે આપણે મહેનત એક સરખી જ કરીએ છીએ, પરંતુ સાચી દિશા તરફ ચાલવાથી આપણા લક્ષ્ય સુધી પહોંચીએ છીએ અને ખોટી દિશામાં ચાલવાથી આપણા લક્ષ્યથી ખૂબ જ દૂર થઈ જઈએ છીએ. તેથી મન તથા શરીરની ક્રિયાનું પોતાનું મહત્ત્વ હોવા છતાં પણ વિવેકનું સર્વોપરિ મહત્ત્વ છે. મનુષ્યે ભાવનાઓના જોશમાં તણાવું ન જોઈએ. પરંતુ વિનમ્રતા તથા નિષ્પક્ષતાપૂર્વક સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

સંસારમાં મોટાભાગના લોકો એવા છે જે ભાવનાઓમાં તણાય છે. તેઓ જે હઠ પકડી લે છે તે છોડતા નથી.

એક બદમાશ હતો. તે રાજ્ય-કર્મચારીઓ દ્વારા પકડાઈ ગયો. રાજાએ દંડ સ્વરૂપે તેનું નાક કાપી નાંખ્યું અને તેને છોડી દીધો. તે પોતાનો દેશ છોડીને દૂર જતો રહ્યો. તેણે સાધુનો વેષ પહેરી લીધો અને લોકોને કહેવા લાગ્યો કે આ નાક ઈશ્વર-દર્શનમાં નડતું હતું. એટલા માટે મેં આને કાપીને ફેંકી દીધું છે. હવે હંમેશાં ઈશ્વરના સાક્ષાત દર્શન થાય છે. આવી વાતો કહીને તે લોકો સામે તાળી પાડી-પાડીને નાચતો હતો કે હું ધન્ય છું. મને દરેક સમયે ઈશ્વરના દર્શન થઈ રહ્યા છે.

તમે જાણો છો કે સંસારમાં ઈશ્વર-દર્શનના પ્રેમી ખૂબ જ હોય છે. લોકો તેની પાસે આવવા લાગ્યા અને તેને અરજ કરવા લાગ્યા કે હે ગુરુદેવ ! અમારું પણ નાક કાપીને તમે અમને વિધિસર દીક્ષા આપો,

જેથી અમે પણ ઈશ્વરનાં દર્શન કરી શકીએ. તે લોકોના નાક કાપીને તેમને પોતાના ચેલા બનાવવા માંડ્યો. નાક કાપ્યા પછી તે તેમના કાનમાં મંત્ર આપવાને નામે આ જ વાત કહેતો હતો કે જુઓ, હવે તારું નાક તો કપાઈ જ ગયું છે, હવે સમાજને આ જ કહો કે મારું નાક કપાઈ જવાથી હવે મને ઈશ્વરના સાક્ષાત દિવ્યદર્શન થાય છે. ચેલાએ તે ધૂર્ત ગુરુના પક્ષપાતી થઈ ગયા અને તેની વાતો દોહરાવતા ગયા. લોકો નાક કપાઈ જવાથી નાચવા માંડતા હતા અને કહેવા માંડતા હતા કે અમે ધન્ય છીએ. અમને ગુરુકૃપાથી ઈશ્વર-દર્શન થઈ રહ્યા છે. આ ઈશ્વર-દર્શનના મોહમાં સેંકડો લોકોએ પોતાના નાક કપાવ્યા અને ત્યાર પછી તો તેઓ નકટા ગુરુના ગુણગાન ગાવા લાગ્યા, તેનો રાગ આલાપવા લાગ્યા.

એક રાજાએ ઈશ્વર-દર્શનની ઈચ્છા તેના મંત્રીને દર્શાવી અને પોતાનું નાક કપાવવાની વાત કરી. મંત્રી સમજદાર હતો. તેણે કહ્યું - હજૂર, પહેલા કોઈ વિશ્વાસપાત્ર નોકરનું નાક કપાવીને જોઈ લેવામાં આવે કે તેને ઈશ્વર-દર્શન થાય છે કે આ બધું તૂટ (દગાબાજી) છે. જો આ ઈશ્વર-દર્શન સાચા હોય તો નાક કપાવવું એ બહુ મોટી વાત નથી. હું પણ મારું નાક કપાવી શકું છું. એક વિશ્વાસપાત્ર નોકરને તે ધૂર્ત ગુરુ પાસે મોકલીને તેનું નાક કપાવવામાં આવ્યું. ઈશ્વર-દર્શન આમેય ખોટું છે, નાક કપાવીને કરવાની વાત તો એનાથી પણ વધારે મોટી મૂર્ખામી છે. નોકરે રાજા તથા મંત્રીને વાસ્તવિકતા જણાવી કે ઈશ્વર-દર્શન નથી થતા. આ તો ધૂતારો છે. તેને પકડી લેવામાં આવ્યો અને જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો.

આ વાર્તા ભલે કાલ્પનિક હોય, પરંતુ એનો સાર સત્ય છે. સંસારમાં અનેક ધૂર્ત ગુરુ લોકોને ઈશ્વર-દર્શનનો ખોટો દિલાસો આપીને પોતાની જાળમાં ફસાવે છે અને લોકો જ્યારે ફસાઈ જાય છે ત્યારે તો તેઓ ચંદ્ર-

ચકોરના ઉદાહરણની જેમ તેના પક્ષપાતી થઈ જાય છે. એનાથી તેમનું પતન થાય છે.

એટલા માટે મનુષ્યે નિર્માન તથા નિષ્પક્ષ વિવેકી થવું જોઈએ. તેને હંમેશાં અસત્યના ત્યાગ તથા સત્યના ગ્રહણ માટે તત્પર રહેવું જોઈએ. અસત્યનો પણ મનુષ્ય માટે અહિતકર છે. સત્ય જ મનુષ્યનું પોતાનું હિતકર છે. હા, તે સત્યમાં અવિચળ ભાવથી દૃઢ રહે.

૨૦

સંસારમાંથી માનવ સસલું બન્યું સંપ્રદાયનો પીઠો ઘૂંટ બંધન પાછો પાડે વાડમાં, એ જ મહંત પંચામૃત

સસલું બીજા હિંસક પ્રાણીઓના ડરથી પોતાના તેજ દોડવાના સ્વભાવને કારણે ભાગીને એક ગીચ ઝાડીવાળા ખાડામાં જઈને પડ્યું. હવે તે પોતાની પીડા કોને કહે ! તેની પીડાને કોણ સમજશે! ભાવ છે કે મનુષ્યે ગૃહસ્થીના બંધનોથી ભાગીને સાધુનો વેષ ધારણ કર્યો અને કોઈ સંપ્રદાયમાં દીક્ષિત થઈ ગયો, પરંતુ ફસાઈ જવાના પોતાના સ્વભાવને કારણે ત્યાં પણ પ્રપંચ બનાવીને તેમાં બંધાઈ ગયો. હવે તે પોતાનું દુઃખ કોને કહે, તેના કષ્ટને કોણ દૂર કરે!

સસલાનો તેજ દોડવાનો સ્વભાવ હોય છે, તે પોતાના આ સ્વભાવને કારણે હિંસક પ્રાણીઓના હુમલાથી ભાગીને બચે છે, પરંતુ જો ક્યાંય તેજ દોડીને ગીચ ઝાડીવાળા ખાડામાં પડી જાય, તો ફસાઈને દુઃખ જ ભોગવે છે.

મનુષ્યે ઈન્દ્રિય-ભોગોના લોભવશ તથા સન્માનના મોહવશ પોતાને

ઠેક-ઠેકાણે બંધનોમાં બાંધવાનો સ્વભાવ બનાવી લીધો છે. કેટલાક સાત્વિક સંસ્કારના મનુષ્ય આ બંધનોથી બચવા માટે ઘર-ગૃહસ્થીથી ભાગે છે અને જઈને કોઈ સંપ્રદાયમાં દીક્ષિત થઈ જાય છે. જો તેમનામાં વિવેકની ક્ષમતા નથી અને અનાસક્તિપૂર્વક પવિત્ર રહેણીમાં નથી રહી શકતા તો તેઓ ત્યાં પણ પોતાના માટે અનેક બંધન બનાવી લે છે.

જે લોકો ધન, અધિકાર તથા માન માટે સાધુ વેશમાં આવે છે. તેમની દશા તો પહેલેથી જ દયનીય છે. તેઓને તો સાધુ માની જ ન શકાય. જે પહેલા પવિત્ર ભાવથી આવે છે, પરંતુ પાછળથી સાધુ વેષ ધારણ કરી બંધનોમાં ફસાઈ જાય છે, તેમના માટે આ પ્રસંગમાં ચેતવણી છે.

કેટલાક મઠો તથા આશ્રમોમાં સાધુઓનું આધ્યાત્મિક વાંચન-લેખન થાય છે. તેઓ સાધના કરે છે, જન સેવા પણ કરે છે. ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ તો દરેક જગ્યાએ હોય છે. જો તેઓ નિષ્ઠાપૂર્વક આગળ વધી રહ્યા હોય તો પ્રશંસનીય છે. સાધુઓનું શરૂઆતનું પ્રશિક્ષણ, તેમની વિધિસરની શિક્ષા-દીક્ષા તથા ધાર્મિક ગ્રંથોનું પ્રકાશન. આ બધું આશ્રમમાં જ સંભવ છે. આશ્રમધારીઓએ ફક્ત આશ્રમમાં જ બેસી રહેવું ન જોઈએ. તેઓએ સમયે-સમયે જનતામાં જઈને પવિત્ર વિચારોનો પ્રચાર કરવો જોઈએ અને સ્વયં સાધનામાં રહેતા-રહેતા જીવન લક્ષ્ય શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઈએ. આશ્રમ વગરના સાધુઓએ વિવેકપૂર્વક વિચરણ કરતાં કરતાં પોતાના તથા બીજાના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પોતાનામાં ત્યાગની ઊંચાઈ તથા બીજામાં બંધનો જોવાની કુટેવ ઘણા ખરા સાધુઓના મગજમાં હોય છે. સામાન્ય નહીં, મોટા-મોટા કહેવાતાઓમાં પણ આ માનસિક રોગ હોય છે.

એકવાર એક સંત પોતાના ત્યાગનો ખૂબ મહિમા ગાવા લાગ્યા.

તેઓ પૈસાને અડતા નહોતા. કપડાં પણ મર્યાદામાં એટલે ઓછા રાખતા હતા. તે સિવાય બીજા પણ તેમનામાં બાહ્ય ત્યાગ હતા. તેમને કહેવામાં આવ્યું કે મહારાજ ! ત્યાગ તો બહુ મોટી વસ્તુ છે. તમારા જ સંપ્રદાયની બીજી શાખામાં દિગંબર સાધુ હોય છે તેઓ તો કપડાં પણ પહેરતા નથી. તેમનો ત્યાગ ધન્ય છે.

તેઓએ તરત જ કહ્યું કે તેઓ તો નરકમાં જાય છે. કેમકે ઠંડીના સમયમાં તેમના શિષ્ય જમીનમાં ખાડો ખોદીને તથા તેમાં બળતણ નાંખીને સળગાવે છે. જ્યારે ખાડો ગરમ થઈ જાય છે ત્યારે તે દિગંબર સાધુ તેમાં રહે છે.

ત્યાગ-તપસ્યામાં પ્રવીણ સાધુ પણ આ રીતે બીજાને બંધાયેલા અને પોતાને નિર્બંધ હોવાની ડંફાસ મારે છે. સાચા સાધક તથા સંત બીજાના બંધનો જોવાના અને કહેવાના ચક્કરમાં નથી પડતા. તે તો પોતાના મનના બંધનોને જુએ છે અને તેનાથી પોતાને બચાવે છે. માણસ પોતાના મનના બંધનોને જાણી શકે છે, પરંતુ તે તરફ તેની નજર નથી રહેતી અને બીજાના બંધનોને તે કેવી રીતે જાણી શકે. પરંતુ તે જાણવાની કોશિશમાં રહે છે અને મનની કલ્પના પ્રમાણે બીજાના બંધનોને કહેતો ફરે છે.

સાધક સાધુએ બીજાના બંધનોની જાણકારી મેળવવાના અને કહેવાના ચક્કરમાં ન પડવું. પરંતુ પોતાના બંધનો જોવા તથા તેને કાઢવા જોઈએ. રાગ-દ્વેષ બંધન છે. તેનું પરિણામ દુઃખી થવું છે. જેના મનમાં ખીજ, દુઃખ તથા સંતાપ છે. તે રાગ-દ્વેષવાળા છે અને તે જ બંધાયેલા છે. આ કસોટીથી હંમેશાં પોતાને કસવા. સાધકે જોવું જોઈએ કે હું દુઃખી તો નથી થતો, હું જો દુઃખી થતો હોઉં તો દોષી છું, મારામાં કંઈક ખોટ છે.

લોકો ઘર છોડીને સાધુ વેષમાં આવી જાય છે અને અહીં આવીને

જો તેઓ રાગ-દ્વેષ, લડાઈ-ઝઘડા, ચિંતા, શોક, મોહ, વ્યાકુળતા, અશાંતિ, દુઃખ વગેરેમાં જ પડ્યા હોય તો તેમનું સાધુ વેષમાં આવવું નિરર્થક છે. મનુષ્ય ભોગ ને માનની આસક્તિને કારણે બંધન બનાવવાનો સ્વભાવવાળો થઈ ગયો છે. સાધકે બંધનોથી બચવું જોઈએ, દૂર રહેવું જોઈએ.

સાધકે નિવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ અને બંધન તથા નિર્બંધતાને સ્થૂળ દૃષ્ટિએ ન જોવા જોઈએ. નિવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ હોય છે. બધા કામ વિવેકપૂર્વક જ થવા જોઈએ.

રાગ-દ્વેષ તો બંધન છે જ, બંધનોનું એક બીજું પણ પાસું છે, તે છે અબોધને કારણે પોતાના લક્ષ્યને બહાર શોધવું. કેટલાક વિરક્ત સાધુ દેવી-દેવતાઓના ચક્કરમાં પડી ભટકે છે અને પોતાના લક્ષ્યને કોઈ બાહ્ય ઈશ્વરમાં શોધે છે. આવા લોકો પોતાના સંપ્રદાયની મર્યાદાના મોહમાં પડ્યા રહે છે અને તેને જાણી લીધા પછી પણ તોડી શકતા નથી. તેઓ આવું કરવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠાની હાનિ સમજે છે. પરંતુ આત્મકલ્યાણ માટે તો ભોગ ને માન - બધાનો ત્યાગ કરવો જ પડે છે.

હઠયોગી વગેરે અનેક સાધક શૂન્યમાં સમાધિ લગાવીને ઘણા દિવસો સુધી બ્રહ્મને શોધતા રહ્યા. પરંતુ તે ન મળ્યા. એમની દશા એવી થઈ જેમ સસલું પોતાના રહેઠાણની જગ્યાએથી દૂર કોઈક કાંટાવાળા તથા ગીચ ઝાડીવાળા ઊંડા ખાડામાં પડ્યું પડ્યું પસ્તાવો કરી રહ્યું હોય.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આ બહુ મોટો ભ્રમ છે કે પરમાત્મા તથા બ્રહ્મ વ્યક્તિના પોતાના આત્માથી અલગ કોઈ વસ્તુ છે અને તે શોધવાથી મળે છે. કોઈ કર્મકાંડ દ્વારા હવન-તર્પણ વગેરે કરી તેને શોધે છે, કોઈ શાસ્ત્ર-અધ્યયન દ્વારા શોધે છે, કોઈ તીર્થોમાં શોધે છે, કોઈ મૂર્તિ વગેરેની પૂજા દ્વારા શોધે છે, કોઈ ધ્યાન સમાધિ દ્વારા શોધે છે. હઠયોગી વગેરે શૂન્યમાં

સમાધિ લગાવીને શોધે છે.

વ્યક્તિની પોતાની ચેતના તથા આત્મા સિવાય ક્યાંય કોઈ પરમાત્મા નથી જે મળી શકે. શૂન્યમાં સમાધિ લગાવીને બ્રહ્મને શોધવા. આને થોડું સમજી લઈએ તો વાત સરળ થઈ જાય. સમાધિ લગાવીને શૂન્યમાં શોધવાના નથી, પરંતુ સમાધિ દ્વારા સંકલ્પોને શૂન્ય કરી દેવાના છે. સંકલ્પો શૂન્ય થઈ જવાથી વ્યક્તિની પોતાની ચેતના માત્ર રહી જાય છે, તે જ પરમ તત્ત્વ છે. જ્યાં સુધી સંકલ્પ રહે છે ત્યાં સુધી જડ દૃશ્ય પ્રપંચ રહે છે અને જ્યારે સંકલ્પ સમાપ્ત થઈ ગયા એટલે કે સંકલ્પોનું શૂન્યત્વ થઈ ગયું. ત્યારે દૃશ્ય સમાપ્ત થઈ ગયા, પછી તો પોતાના ચેતનસ્વરૂપનો બોધ માત્ર રહી જાય છે.

આ રીતે શોધીને કાંઈ મેળવવાનું નથી, પરંતુ આજ સુધી જે કાંઈ પોતાના સ્વરૂપથી અલગ વસ્તુઓ તથા અવધારણાઓને પોતાની માની રાખી છે તેને ફક્ત છોડવાની છે, બહારનું બધું જ છૂટી ગયા પછી સ્વસ્વરૂપ આપમેળે રહી જાય છે.

બાહ્ય શૂન્ય, જ્યોતિ, નાદ વગેરેમાં લીન થવું એક ભ્રમ-અધ્યાસમાં લીન થવા બરાબર છે. જે વિજાતી તથા નાશવાન છે. પોતાના સત્ય ચેતન સ્વરૂપની સ્થિતિ જ નિત્ય છે. કેમકે તેનો પોતાનાથી ક્યારેય વિયોગ થતો નથી.

લોકો અનેક સંપ્રદાયોમાં ભક્ત તથા સાધુઓના અનેક વેષ ધારણ કરી લે છે અને તેમના કર્મકાંડ તથા વાણીજાળમાં ફસાઈ જાય છે, પરંતુ તેમના મનની ભ્રાંતિ મટતી નથી. ગુરુ અને શિષ્ય પરસ્પર બ્રહ્મનો પરિચય કરતા અને કરાવતા ભ્રમમાં જ અટવાઈ જાય છે અને તેમના મનમાં કોઈકને કોઈક રીતે સંસારની વાસના શેષ રહી જાય છે. લોકો ભક્ત

તથા સાધુવેષ તો ધારણ કરી લે છે અને પોત-પોતાનો વેષ તથા સંપ્રદાય પ્રમાણે આરતી-પૂજા વગેરે કરે છે. ધર્મશાસ્ત્ર વાંચે છે, જપ-કીર્તન કરે છે, રોજા-હજજ-નમાજ તથા તીર્થ કરે છે, તપસ્યા, ધ્યાન અને બીજું પણ જે કાંઈ જેનાથી જે બને તે બધું કરે છે, પરંતુ તેમના મનની ભ્રાંતિ જતી નથી. તેઓ જીવનભર ભગવાન અને મુક્તિને બહાર ફંફોડતા જ રહે છે.

કેટલાય દિલના સાચા સાધક હોય છે, પરંતુ સાચા પારખી ગુરુના અભાવમાં તેઓ સાધના-તપસ્યા કરતા હોવા છતાંય નિર્ભ્રાંત થઈ શકતા નથી. તેઓને સૃષ્ટિ વિશે કારણ-કાર્ય-વ્યવસ્થાનું પણ જ્ઞાન થતું નથી. એટલા માટે તેઓ હંમેશાં ચમત્કારોના ચક્કરમાં પડ્યા રહે છે. ધર્મગ્રંથોમાં લખેલી અતિશયોક્તિઓ, સાધુ-મહાત્માઓ તથા કહેવાતા અવતારો, પયગંબરોના નામમાં જોડાયેલા ચમત્કારોને તેઓ સત્ય માને છે. કેમકે નથી તેમનામાં નિર્ભયતા તથા નિષ્પક્ષતાપૂર્વક સ્વતંત્ર ચિંતન કરવાનો ખ્યાલ અને નથી તેઓને પારખી ગુરુ મળ્યા કે તેમની આંખોમાં આગળી નાખીને તેઓને સત્ય દેખાડી શકે. તેથી નથી તેઓને જડ-ચેતનાનો ભિન્ન વિવેક, નથી જગતના પદાર્થોના ગુણ-સ્વભાવોનું ધ્યાન અને નથી તેઓ વિશ્વના શાશ્વત નિયમો પર ધ્યાન આપવા માંગતા. કેમકે વિશ્વની વાસ્તવિકતા જાણી લેવાથી તેમના મનમાં પાળેલા દેવી-દેવતા તથા ચમત્કાર-પોષિત સંપૂર્ણ સંસ્કાર હટવા માંડે છે તેથી તેઓ સત્ય જ્ઞાનથી ગભરાય છે.

હું તો કહું છું કે અત્યારના ગુરુ એવા હોવા જોઈએ જે મોક્ષ, સ્વર્ગનર્કના માર્ગો સમજાવવાને બદલે જીવનમાં સમય, નાણાં અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ ત્યા તેને વધારવાના સાત્ત્વિક માર્ગો સમજાવે. ધંધો-રોજગાર સમજાવે, સમાજ સેવા સમજાવે.

૨૧

માનવ જીવન જુગાર ત્યાં ઈચ્છાના દાવનું છે તૂટ જીવન તપે તો જીતે એ જ મહંત પંચામૃત

સંસારના લોકોને કોઈએ દંડિત કર્યા નથી. પરંતુ એ પોતાના અજ્ઞાનને કારણે સ્વયં દંડિત થયા. એમનો માનવજીવન રૂપી જુગાર વ્યર્થ ગયો. એ સુખના લોભી પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છાનો દાવ હારી ગયા. ગોળ કરતાં ખાંડ વધારે મીઠી હોય છે. પરંતુ એ ગોળને ખાંડ ન બનાવી શક્યા એટલે કે જીવનને તપાવીને આધ્યાત્મિક લાભ ન લઈ શક્યા.

કોઈક હારેલા જુગારીને જુઓ. તેની દશા કેટલી દયનીય હોય છે. ઋગ્વેદના ઋષિ કવષે જુગારીની દુર્દશાનું ચિત્ર દોર્યું છે, જે ઋગ્વેદના દશમા મંડળના ચોત્રીસમા સૂક્તમાં વર્ણિત છે. (હારેલા) જુગારીની સ્ત્રી દીન-હીન વેષમાં યાતના ભોગવતી રહે છે. પુત્ર ક્યાં ક્યાં ફર્યા કરે છે - એવું વિચારીને જુગારીની માતા વ્યાકુળ રહ્યા કરે છે. જુગારીની જે ઉધાર આપે છે, તે એવા સંદેહમાં રહે છે કે મારું ધન પાછું મળશે કે કેમ ! જુગારી બિચારો બીજાના ઘરે રાત વીતાવે છે પોતાની સ્ત્રીની દશા જોઈને

જુગારીનું હૃદય સંતાપિત રહ્યા કરે છે. બીજી સ્ત્રીઓનું સૌભાગ્ય અને સુંદર અટારી જોઈને જુગારીને સંતાપ થાય છે. જે જુગારી સવારે ઘોડાની સવારી પર આવે છે, તે જ સાંજે સંધ્યા સમયે દરિદ્રની જેમ ઠંડીથી બચવા માટે તાપશું તાપે છે - શરીર પર વસ્ત્ર પણ નથી રહેતું.

સંસારમાં જોતા લાગશે કે મોટાભાગના લોકો પોતાના જીવન જુગારને હારી ગયા છે. જીવન જેટલું વીતતું જાય જીવનમાં સુખ, શાંતિ, પ્રસન્નતા વધતી જાય, તો આ જીવન જુગારમાં જીત ગણાય. પરંતુ જુઓ સંસારને નિર્ધન દુઃખી છે, ધનવાન દુઃખી છે. પુત્રહીન દુઃખી છે, પુત્રવાન દુઃખી છે, મૂઢ દુઃખી છે, ચતુર દુઃખી છે, અશિક્ષિત દુઃખી છે, વિદ્વાન દુઃખી છે, અર્કિચન દુઃખી છે, સંપન્ન દુઃખી છે. તિરસ્કૃત દુઃખી છે, સન્માનિત દુઃખી છે. આ બાહ્ય પ્રાણી, પદાર્થો તથા પ્રતિષ્ઠામાં ભલા સ્થાયી પ્રસન્નતા કઈ રીતે મળી શકે ! સાચી સમજ વિના અને પવિત્ર આચરણ વિના આ બહારના ભવન તથા બાગથી અંદરનું નંદનવન કઈ રીતે ખીલી શકે !

દંડિત કર્યા વગર સંસારના લોકો દંડિત થયા. આ મનુષ્યોને નથી કોઈ ભગવાન દંડ આપી રહ્યા અને નથી કોઈ શેતાન ! એ પોતાના અજ્ઞાન અને મન, વાણી તથા ઈન્દ્રિયોના દુષ્કર્મને કારણે દંડિત થઈ રહ્યા છે. સંસારની વસ્તુઓમાં લોભ-મોહ કરવાથી જીવનમાં હાર થશે જ.

રામને વનવાસનો દંડ કોણે આપ્યો ? તેમની જ ભૂલ. જુઓ વાલ્મીકીય રામાયણના અયોધ્યા કાંડનો ચોથો સર્ગ. દશરથ દ્વારા રામને યુવરાજ બનાવવાની વાત કહેવાથી રામ તેનો વિરોધ નથી કરતા કે ભરત તથા શત્રુઘ્નને પણ તેમના મોસાળમાંથી બોલાવી લઈએ. રામ ગાદી માટે તૈયાર થઈ જાય છે. થોડા સમય પછી દશરથ ફરીથી રામને બોલાવે છે કે કાલે જ તારું તિલક (રાજ્યાભિષેક) થઈ જવું જોઈએ. જ્યાં

સુધી ભરત અયોધ્યાથી દૂર છે ત્યાં સુધી થઈ જવું જોઈએ. જો કે તે સજ્જન છે, તારો પ્રેમી છે, પરંતુ સજ્જનનું પણ સમયે મન બદલાઈ જાય છે. તેમ છતાંય રામ એક વાક્ય પણ નથી કહેતા અને પ્રસ્તાવ સ્વીકાર કરી તેના માટે અનુષ્ઠાનમાં લાગી જાય છે. વનમાં જઈને પણ તેમના દુઃખ કેમ વધે છે ! કથન પ્રમાણે તેઓ શૂર્પણખાનું ધૈર્યપૂર્વક બીજી રીતે નિવારણ ન કરતા તેના નાક-કાન કપાવી નાંખે છે. તેઓએ વિશ્વામિત્રના યજ્ઞસ્થળથી જેમ મારીયને બુદ્ધ બાણથી સો યોજન દૂર ફેંકી દીધો હતો. તેમ શૂર્પણખાને પણ લંકા ફેંકી દીધી હતી, તેના નાક-કાન ન કપાવ્યા હોત તો કેટલું સારું થાત ! એટલું જ નહીં, રામ અને સીતા - બંને સુવર્ણ મૃગના લોભમાં પડીને લક્ષ્મણની ચેતવણીની પણ અવગણના કરી દે છે અને સુવર્ણ મૃગની પાછળ દોડે છે. અહીંથી તેમના જીવનમાં દુઃખ વધતું જાય છે. આગળ જતા આ તેમની નૈતિકતાના હાસમાં, વાલીને પણ છૂપાઈને મારે છે. તેમના જીવનમાં દુઃખ સતત વધતું જાય છે.

કૌરવો તથા પાંડવોને કોણે દુઃખી કર્યા હતા ! પરસ્પરનો રાગ-દ્વેષ તથા જુગાર જેવા અધમ કૃત્યે જ ને! તેમાં પણ રાજ્યને, પોતાને, ભાઈઓને, ત્યાં સુધી કે પત્ની દ્રૌપદીને પણ જુગારના દાવ પર મૂકી દેવી, છી: છી: ! આનાથી વધારે દુઃખને નોતરવાનું બીજું શું સાધન હોઈ શકે!

યાદવોમાં વિનાશનું દુઃખ કેમ આવ્યું ! શું કોઈ બીજાએ તેઓને દુઃખ આપ્યું! તેમના પોતાના રાગ-દ્વેષ તથા પરસ્પર દુશ્મનાવટે તેઓને તોડીને તેમનો સર્વનાશ કરી દીધો.

કોઈ બીજું આપણને દુઃખ નથી આપી શકતું. આપણા મનના લોભ-મોહથી આપણી બુદ્ધિમાં ભ્રમ થાય છે અને બુદ્ધિ ભ્રમિત થવાથી આપણે ખોટા કામ કરીએ છીએ. ઉપર રામ, કૃષ્ણ, પાંડવ વગેરેના

ઉદાહરણ એટલા માટે આપવામાં આવ્યા કે આપણે એ સમજી લઈએ કે મોટા મોટા લોકો પણ લોભ-મોહમાં ફસાઈને જીવનની બાજી હારે છે અને જીવનમાં બાજી હારે છે અને જીવનમાં દુઃખ ભોગવે છે, પછી આપણી તો શી વિસાત !

અહીં લોભિયા શબ્દમાં જીવનની તમામ કમજોરીઓની વ્યંજના છે. લોભી વ્યક્તિ સૌથી વધારે કમજોર માણસ હોય છે. સાંસારિક પ્રાણી-પદાર્થોના લોભ-મોહમાં પડીને જ આપણે પ્રપંચમાં ફસાઈએ છીએ અને આપણા કલ્યાણની બાજી હારી જઈએ છીએ. આ જીવનમાં ત્યાગી જ સુખી થઈ શકે છે. લોભી તથા ભોગી નહીં. જીવનમાં સુખનું રહસ્ય અનાસક્તિ જ છે. બધી બાજુથી પૂર્ણ અનાસક્ત વ્યક્તિ જ પૂર્ણ સુખી થઈ શકે છે.

ગોળ કરતાં ખાંડ વધારે મીઠી હોય છે, પરંતુ ગોળમાંથી ખાંડ બનાવવામાં મહેનત છે. એ જ રીતે સાંસારિક વસ્તુઓથી સંપન્ન ભૌતિકતાથી આધ્યાત્મિક ઊંચાઈ પર પહોંચેલું જીવન સાચા અર્થમાં સુખી હોય છે, પરંતુ આના માટે મનુષ્યે ત્યાગ અને તપ કરવું પડે છે. ગોળ કાચો માલ છે અને તેને ખાંડ બનાવી દેવાથી પાક્કો માલ બની જાય છે. ભૌતિક જીવન એક કાચો માલ છે, પરંતુ જ્યારે આ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના શિખર પર પહોંચી જાય છે. ત્યારે પાક્કો માલ બની જાય છે. પરંતુ તેના માટે શ્રમ કરવો પડે છે. મનુષ્યે ફક્ત કમાવું-ખાવું એ મુજબનું સામાન્ય જીવન જ ન જીવવું જોઈએ, પરંતુ પોતાના આત્માને, પોતાના આપાને તથા પોતાના સ્વરૂપને ઓળખવું, ઈંદ્રિયોના મલિન ભોગોનો ત્યાગ કરવો, મનના રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવો, ચિત્તને નિર્મળ બનાવવું, પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થવું, જીવનની સર્વોચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૨૨

**દિવસ ટૂંકો અને પંથ છે લાંબો, હવે રાત પડશે મારા સુત
ગોળ ગોળ ના ફર સીધો ચાલ, એ જ મહંત પંચામૃત**

જેમ કોઈ પથિકને પોતાની મંજિલ પર પહોંચતા પહેલા જ સંધ્યા થઈ જાય, દિવસ ડૂબી જાય અને રાતનું અંધારું થવા માંડે, તેમ વ્યક્તિ પોતાની સ્વરૂપસ્થિતિ મેળવતા પહેલા જ ઘરડી થઈ જાય છે, તેની ઈંદ્રિયો નિર્બળ થઈ જાય છે, તેના મનમાં અંધારું થઈ જાય છે અને મોતનો સમય આવી જાય છે. જેમ વેશ્યા ઘણા બધા વિષયી પુરુષો સાથે સંબંધ રાખવાને કારણે વાંઝણી રહી જાય, તેમ જીવ અનેક વિષયો તથા કલ્પિત દેવી-દેવતાઓના ચક્કરમાં પડવાને કારણે સ્વરૂપસ્થિતિથી દૂર રહી જાય છે.

મનુષ્યની અસાવધાનીથી પર સદ્ગુરુ બે સટીક ઉદાહરણ આપે છે, એક તો રસ્તાના અંધારાનું તથા બીજું વેશ્યાનું. માણસ ચાલતા-ચાલતા પોતાની મંજિલ પર ન પહોંચે અને વચ્ચે જ રાત પડી જાય તો આ તેના માટે દુઃખદ છે. એ જ રીતે જો મનુષ્યે પોતાની સ્વરૂપસ્થિતિ, આત્મસ્થિતિ, પરમ સંતોષ તથા અવિચળ શાંતિ નથી મેળવી અને તે

પૂર્વે જ તે ઘરડો થઈ ગયો, તેની ઈંદ્રિયો નિર્બળ થઈ ગઈ, મન પણ ભ્રાંત થઈ ગયું અને બધું જ ઢીલુંઢસ થઈ ગયું તો તે દાવ ચૂકી ગયો. જેણે શરીર સ્વસ્થ રહેતા રહેતા જ જીવનનું ચરમ તથા પરમ લક્ષ્ય પરમ શાંતિની પ્રાપ્તિ ન કરી, તેનું જીવન ભૌતિક ક્ષેત્રે સફળ હોવા છતાં પણ હકીકતમાં તદ્દન નિષ્ફળ છે. બહારનું બધું જ મેળવીને શું કર્યું જો તેણે પોતાને ખોઈ નાંખ્યો તો ! જેમ બાળક રમકડા રમવામાં સમય વેડફી નાંખે છે, તેમ માણસ વિષય-ભોગ, રાગ-દ્વેષ, ચિંતા-ફિકરમાં પૂરો સમય વેડફી નાંખે છે.

વેશ્યાઓ ઘણા બધા પુરુષોના સંગમાં ફસાઈને અંતે ક્યાંયની નથી રહેતી, એ જ રીતે જીવ અનેક વિષયવાસનાઓ તેમજ દેવી-દેવતાઓની માન્યતામાં ફસાઈને અંતે ક્યાંયનો નથી રહેતો.

ઈંદ્રિયોના બધા વિષય ફક્ત મોહ તથા ભ્રમ ઉત્પન્ન કરનારા છે. એ જ જીવ રીતે પોતાના આત્મસ્વરૂપથી અલગ બીજે ક્યાંય દેવી-દેવ વગેરે માનવામાં આવે, એ બધી જીવની જ કલ્પનાઓ છે. પોતાની માનસિક કલ્પનાઓમાં ફસાઈને પોતાનું પતન કરવા બરાબર છે. જ્યાં સુધી જીવ પોતાના ચેતનસ્વરૂપને છોડીને અલગ મન લગાવશે, ત્યાં સુધી તે ફક્ત ભટકશે. એટલા માટે સાધકે બહારથી ભટકવાનું છોડીને પોતાના આપાને ઓળખવો અને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થવું જોઈએ.

૨૩

**કૂતરે જોયુ અરીસે પ્રતિબિંબ, ભસી ભસી થયો મૃત
તુ તારા જ રાગદ્વેષે ના લડ, એ જ મહંત પંચામૃત.**

ધારો કે એક કૂતરો દોડીને દર્પણ જડિત એક રૂમમાં ઘુસી ગયો અને તે દર્પણોમાં પોતાના શરીરનું પ્રતિબિંબ જોઈને તથા તેને પોતાનો દુશ્મન તથા વેરી માનીને તેના વિરોધમાં ભસી-ભસીને મરી ગયો. આવી જ રીતે મનુષ્ય પોતાના મનની કલુષિત (મલિન) ભાવનાઓની પ્રતિછાયા બીજા લોકોમાં આરોપિત કરી. તેમની સાથે રાગ-દ્વેષ રાખી અને લડી-ઝઘડીને પોતાના જીવનને બરબાદ કરે છે.

મનુષ્ય નથી પોતાના જીવનમાં પ્રેમને સ્થાન આપતો કે નથી સત્યને, પણ તે પોતાની મલિન ભાવનાઓ તેની આસપાસના લોકોમાં પ્રતિબિંબિત કરતો રહે છે. આપણે જેટલા અસત્ય તથા રાગ-દ્વેષમાં આસક્ત હોઈએ છીએ તેટલા જ બીજા પર સંદેહ કરનારા હોઈએ છીએ. જેમ કૂતરો પોતાના પ્રતિબિંબને જ પોતાનો વેરી માનીને તેની સાથે લડે છે, તેમ આપણે આપણા મલિન મનોભાવોને લીધે જ બીજાઓ પર સંદેહ કરીએ

છીએ કે તેઓ અમારા વિરોધી છે અને પછી આપણે તેમની સાથે લડવા-ઝઘડવા માંડીએ છીએ.

આપણે આપણી મલિન ભાવનાઓને કારણે આપણા જ પડછાયાથી ભયભીત છીએ. આપણી અનૈતિકતા, આપણા મનની મલિનતા, આપણા મનની અપરાધી ભાવનાઓ આપણને ક્ષમા કરી શકતી નથી. કેકેયી રામને વનમાં મળી અને તેમનાથી સાંત્વના મેળવ્યા પછી પણ પોતાના દુષ્કર્મોને કારણે સદાય પશ્ચાતાપમાં બળ્યા કરતી હતી. કહેવામાં આવે છે કે ઔરંગઝેબ મરતી વેળાએ તેના મનમાં એવું જોતો હતો કે ગાયો તથા હિંદુઓ તેની ઉપર હુમલો કરી રહ્યા છે, કેમકે તેણે તેના જીવનમાં ગાયો તથા હિંદુઓને ખૂબ સતાવ્યા હતા. આપણે ગમે તેટલા પૂજા-પાઠ, તીર્થ-વ્રત, રોજા-હજજ કરતા રહીએ અને કરગરીને કોઈ ઈશ્વર પાસે ક્ષમા માંગતા રહીએ, પરંતુ જો આપણા જીવનમાં દુષ્કર્મ હોય તો આપણે અંતરાત્મા આપણને ક્યારેય ક્ષમા ન કરી શકે. પાપી માણસ કીમતી ભોજન, વસ્ત્ર, વાહન, આવાસમાં સુખ ન મેળવી શકે. માણસ પોતાના મલિન ભાવ તથા મલિન આચરણોને કારણે પોતે જ પોતાનો દુશ્મન છે તથા પોતાના પવિત્ર ભાવો અને પવિત્ર આચરણોને કારણે પોતાનો મિત્ર છે.

કૂતરાનું પ્રતિબિંબ કૂતરાનો દુશ્મન નથી. તે તેની મૂર્ખતાને કારણે તેને દુશ્મન માનીને તેની વિરોધમાં ભસી-ભસીને મરે છે. આવી જ રીતે આ સંસારમાં આપણો કોઈ દુશ્મન નથી. આપણે આપણી મૂર્ખતા તથા મન-માલિન્યતાને લીધે બીજાઓમાં દુશ્મનાવટની કલ્પના કરી રાગ-દ્વેષ તથા ઝઘડા-ઝંઝટમાં પોતાના જીવનને નરક બનાવીએ છીએ. કોઈ પોતાના અજ્ઞાનવશ આપણી સાથે દુશ્મનાવટ માને, પરંતુ જો આપણું મન પવિત્ર

હોય, આપણે તેની દુશ્મનની નજરે ન જોઈએ તો તે આપણું કાંઈ જ બગાડી શકતો નથી. આપણી ખરાબ ભાવનાઓ તથા આપણા દુષ્કર્મ સિવાય સંસારમાં નથી કોઈ આપણો દુશ્મન અને નથી કોઈ આપણું કાંઈ બગાડી શકતું. મનુષ્ય પોતાની જ દોષિત ભાવનાઓના પ્રતિબિંબ તેની ચારેય બાજુ ઊભા કરતો રહે છે અને તેમનાથી જ ભયભીત થઈને આખું જીવન-કંકાસ કરી-કરીને મરે છે.

૨૪

**રોપીને ઝેરનું વૃક્ષ તું ઉપર સીંચે અમૃત
પાપને ના પોષ તું જીવનમાં, એ જ મહંત પંચામૃત.**

જો જમીનમાં ઝેરનું વૃક્ષ રોપી દીધું હોય તો તેને સો વાર પણ અમૃતથી સીંચવામાં આવે તોય તેનું ઝેર દૂધ થઈ શકતું નથી. સદ્ગુરુ કહે છે કે આવી જ રીતે જેના મનમાં જે આડા-અવળા વિચાર ભરાઈ ગયા છે, તેઓ તેને કાઢતા નથી, ભલે તેઓને સેંકડોવાર સત્યોપદેશ આપવામાં આવે. લોકોના મનમાં એવા વિચાર ભરાઈ ગયા છે કે જીવથી બ્રહ્મ અલગ છે, જીવ તુચ્છ છે, બ્રહ્મ શ્રેષ્ઠ છે વગેરે. એટલું જ નહીં, દેવી-દેવતા, ભૂત-પ્રેત, મંત્ર-તંત્ર-યંત્ર, શુકન-અપશુકન, સ્વપ્નવિચાર, ગ્રહકોષ, લગ્ન-મુહૂર્ત અને બીજાંયે ન જાણે કેટલા ભ્રમ મનુષ્યોએ પોત-પોતાના મનમાં પાળી રાખ્યા છે. આ બધાના મિથ્યાપણા પર ગમે તેટલું સમજાવો, પણ સંસારના લોકો કહે છે, શું પહેલાના લોકો બધા ભાન-ભૂલેલા હતા, મોટા-મોટા પંડિત, ઋષિ-મુનિ, સાધુ-મહાત્મા બધા ખોટા હતા જે આ બધાને સત્ય કહેતા હતા ! લોકો પોતાની આંખોથી જોવા જ

નથી માંગતા. “અંધે અંધા પેલિયા, દોઊ કૂપ પરાય” ની વાત સિદ્ધ કરે છે.

લોકોના મન એકદમ દુર્બળ છે. લોકો પોતાના સ્વરૂપને ઓળખીને તથા પોતાને શુદ્ધ કરીને કૃતાર્થ થવા નથી માંગતા, પણ પોતાનાથી અલગ કોઈ સર્વસમર્થની કલ્પના કરી, તેની સામે રડી-કરગરીને તથા ઘૂંટણિયે પડીને કલ્યાણ ઈચ્છે છે, જે વાસ્તવિકતાથી વિરુદ્ધ છે. મેલા કપડાં પ્રાર્થના કરવાથી સાફ નહીં થાય પણ ધોવાથી સાફ થશે. કોઈ વિદ્યાર્થી પ્રાર્થના તથા પૂજા કરીને વિદ્વાન, ડૉક્ટર, એંજિનિયર, વકીલ તથા આઈ.એ.એસ. નહીં થાય, પણ મહેનતથી ભણીને તથા અભ્યાસ કરીને થશે. જો જીવ તુચ્છ હોય તો તે કોઈની પ્રાર્થના કરવાથી મહાન નહીં થાય. લોકોના મનમાં આ વાત પેસી ગઈ છે કે જીવ તુચ્છ છે. તે જ્યારે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરશે, તેની ભક્તિ કરશે, ત્યારે તે તેનું શરણું મેળવીને મહાન થઈ જશે. એ સારી રીતે સમજી લો કે કોઈ કોઈકનું શરણ મેળવવા માત્રથી મહાન નથી થતા, પણ વ્યક્તિમાં વિકાસની સંભાવનાઓ હોય છે તો જ કોઈકનો સહયોગ મેળવીને તે સંભાવનાઓનું ઉદ્ઘાટન થઈ જાય છે. જીવમાં શિવત્વ અંતર્નિહિત ન હોય તો તે ક્યારેય પણ શિવ એટલે કે કૃતાર્થ ન થઈ શકે. ગુરુ પણ ફક્ત પ્રેરણા આપી શકે છે. જો વ્યક્તિમાં બળ હોય છે તો જ તે પ્રેરણાનો પણ સદુપયોગ કરી શકે છે. પ્રાર્થના મનને કોમળ બનાવવાની રીત માત્ર છે. વધારે રડવા-ટળવળવાથી કાંઈ થઈ જવાનું નથી.

મનુષ્યે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખવું તથા પોતાને નિર્મળ બનાવવા જોઈએ. તેનો પોતાનો આપા શુદ્ધ ચેતન છે. તે ફક્ત પોતાને ન ઓળખી સાંસારિક વાસનાઓને આધીન બની દુઃખી છે. જ્યારે તે પોતાને ઓળખી

લેશે અને સાંસારિક વાસનાઓ જીતીને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ જશે, ત્યારે પૂર્ણ થઈ જશે. તે પોતે બ્રહ્મનો પણ બ્રહ્મ અને પરમાત્માનો પણ પરમાત્મા થઈ જશે. તે તો તે છે જ, ફક્ત ઓળખવાનું તથા સ્થિત થવાનું છે.

૨૫

**જ્ઞાનનો વેપારી બની સત્સંગનું બજાર તૂટ
વિચારથી કર મન સાફ એજ મહંત પંચામૃત.**

જો તું સાચા જ્ઞાનનો વેપારી હોય તો સત્સંગરૂપી સાચું બજાર ભર. વિવેક-વિચારરૂપી સાવરણીથી અંતઃકરણને વાળીને ભ્રાંતિ તથા વિકારરૂપી કચરાને દૂર ફેંકી દે.

મનુષ્યે સાચા વેપારી બનવું જોઈએ. વેપારની સારી રીત એ છે કે સવારે સર્વપ્રથમ દુકાનને સાવરણીથી વાળીને બધો કચરો દૂર ફેંકી દેવો. ત્યાર પછી દુકાનમાં સાચો માલ રાખીને તેને યોગ્ય કિંમતે વેચવો. તમે પોતે કોઈ દ્વારા છેતરાવા નથી માંગતા, એટલે તમે પણ કોઈને છેતરશો નહીં. કોઈ વસ્તુમાં ભેળસેળ ન કરો. માલ સારો રાખો. જો બે નંબરનો માલ હોય તો તે ગ્રાહકને જણાવી દો કે બે નંબરનો માલ છે અને તે રીતે તેનો ઓછો ભાવ લો. કોઈપણ રીતે કોઈ ગ્રાહકને છેતરશો નહિ. ગ્રાહકને દેવી-દેવતા સમજો. તેમને સત્કારપૂર્વક યોગ્ય કિંમતે માલ આપો. જ્યાં તમારે માલ ખરીદવાના હોય, ત્યાં તમે પણ સાચો જ માલ ખરીદો.

તમારું આ જીવન પણ એક વેપાર છે અને કહેવું જોઈએ કે આ જ સાચો વેપાર છે. જો કોઈ દશ હજાર રૂપિયા લઈને વેપાર શરૂ કરે છે અને બે મહિનામાં તેની પાસે આઠ જ હજાર રૂપિયા રહી જાય, ચાર મહિનામાં છ હજાર, આઠ મહિનામાં ચાર હજાર, આ રીતે નફો તો તેને કાંઈ ન મળે ઉપરથી મૂડી પણ ખોવાતી જાય અને અંતે બધા રૂપિયા પૂરા થઈ જાય. તો આ વેપાર નિષ્ફળ ગયો. આવી જ રીતે મનુષ્ય જેટલો પ્રસન્ન બાળપણમાં રહે છે, જુવાનીમાં નથી રહેતો, જુવાનીમાં જેટલો પ્રસન્ન રહે છે તેટલો પ્રૌઢ અવસ્થામાં નથી રહેતો અને ઘડપણ સુધી તો તેની પ્રસન્નતાનું દેવાળું ફૂંકાઈ જાય છે. બહારના વેપારમાં ઘણા બધા લોકો સફળ જોવા મળે છે, પરંતુ જીવનના વેપારમાં મોટાભાગના લોકો દેવાળું કાઢતા જ દેખાય છે. વેપાર શરૂ કરવામાં આવ્યો છે દરરોજ તે ધનમાં વધારો થતો જાય. આવી જ રીતે જીવન-વેપાર તેનો જ સફળ છે જેના જીવનમાં દરરોજ માનસિક પ્રસન્નતા, ખુશી, આનંદ, નિર્ભયતા વગેરે વધતા જાય. આ ત્યારે સંભવ છે જ્યારે મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં સાચા માલની ખરીદી, વેચાણ કરતો હોય.

સાચા જ્ઞાન તથા સારા કર્મોનો સંગ્રહ જ જીવનનો સાચો વેપાર છે. સાચું જ્ઞાન છે જે વિશ્વના શાશ્વત નિયમો પ્રમાણ હોય, જે તર્કયુક્ત, યુક્તિયુક્ત અને વિવેકસંમત હોય તથા જેમાં કારણ-કાર્ય-વ્યવસ્થાના હસ્તાક્ષર (સહી) હોય. અંતે બધા જ જ્ઞાનનું પરિણામ સ્વ-સ્વરૂપજ્ઞાન છે. જેણે પોતાના આપાની ઓળખ ન કરી તેનું બાહ્ય બધું જ્ઞાન થોડું છે. બીજું છે સારા કર્મોનો સંગ્રહ. પોતાના ઈન્દ્રિય તથા મનનો સંયમ અને બીજા પ્રાણીઓ સાથે સહાનુભૂતિનો વ્યવહાર આ જ સારા કર્મો છે. સાચા જ્ઞાનથી બૌદ્ધિક સંતોષ મળે છે અને સારા કર્મોથી દિલને સંતોષ મળે છે.

જેના દિલ તથા દિમાગ બંને સંતુષ્ટ છે તેનો જીવન વેપાર સફળ છે.

વિવેક-વિચારની સાવરણી લઈને અંતઃકરણના કચરા-પૂંજાને હંમેશાં વાળતાં રહો. સવારે આંગણું કે ઘર વાળ્યા પછી સાંજે ફરીથી વાળવા પડે છે. તમે જ્યારે આંગણું કે ઘર વાળો છો ત્યારે તેમાં કાંઈકને કાંઈક કચરો નીકળે જ છે. એ જ રીતે તમારા અંતઃકરણ પર ધ્યાન આપો. એમાં કાંઈકને કાંઈક મનોવિકારના કચરા આવતા રહેવાની શક્યતા રહે છે. માટે જીવનના સાચા વેપારીનું આ પરમ કર્તવ્ય છે કે તે વિવેક-વિચારની સાવરણી લઈને હંમેશાં પોતાના અંતઃકરણને વાળતો રહે અને તેના કચરાને દૂર નાંખતો રહે. હવાથી તથા રાત-દિવસના વ્યવહારથી ઘર-આંગણામાં કચરો આવતો રહે છે. એ જ રીતે પોતાના મનની નિર્ભળતાઓથી તથા બહારના પ્રાણી-પદાર્થોના સંબંધથી અંતઃકરણમાં વિકારો આવવાની સંભાવના રહે છે. માટે સાધકે સતત સાવધાન રહેવું જોઈએ. વધારે પડતા પ્રાણી-પદાર્થોના વ્યવહારથી દૂર રહેવું જોઈએ, અને જેટલો પ્રાણી-પદાર્થોનો વ્યવહાર લેવો પડે તેમાં પણ સાવધાન રહેવું જોઈએ.

જેમ વેપારમાં કેટલાય ખોટા માલનો વેપાર થાય છે, તેમ ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં કેટલાય ગુરુ-ચેલા જ્ઞાન-ભક્તિના નામે અંધશ્રદ્ધા, ચમત્કાર, મિથ્યા મહિમાનો જ આશરો પકડીને જીવન વીતાવે છે. તેઓ કર્મોનો સુધારો ન કરી પૂજા-પાઠ, જપ-સ્નાન, તીર્થ-વ્રત વગેરે સુધી જ સીમિત રહે છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે જો તમને જીવનમાં સાચું સુખ, સાચી શાંતિ જોઈતી હોય તો તમે સાચા અધ્યાત્મ-પથના વેપારી બનો, હંમેશાં મનને સાફ રાખો અને સાચા જ્ઞાન તથા પવિત્ર આચરણમાં સ્થિત રહો.

૨૬

**વિવિધ સંપ્રદાયોમાં અપાર ગુરુઓની થઈ છે છૂટ
સાયો રત્નગુરુ શોધ એ જ મહંત પંચામૃત**

જેમ શ્રાવણ મહીનામાં વરસાદની હેલી થાય છે અને આકાશમાંથી વાદળાઓ દ્વારા ઘનઘોર વરસાદ પૃથ્વી પર પડે છે. તેમ સંસારમાં ગુરુઓના અપાર દળ થઈ ગયા છે અને તેમણે વર્ષા-બુંદવત ગુરુ મંત્રોની હેલી લગાવી દીધી છે. એમાં સંસારના મોટાભાગના બધા જ લોકો ભક્ત તો બની ગયા છે, પરંતુ સાચા ગુરુએ એમના કાનમાં સત્યોપદેશ ન આપ્યો એટલે કે તેઓને સાચા ગુરુ નથી મળ્યા.

શ્રાવણના ઝરમર ઝરમર વરસાદમાં સંપૂર્ણ ભૂમંડળ પાણીથી તરબોળ થઈ જાય છે. તે જ રીતે વિવિધ ગુરુઓના ઉપદેશોથી સંસારના લોકો દીક્ષિત થાય છે. કોઈ ગુરુ પાસેથી મંત્ર દીક્ષા મેળવીને દીક્ષિત થઈ જવું. વૈષ્ણવ અને ભક્ત થઈ જવું એક અલગ વાત છે, પરંતુ સાચા ગુરુનું શરણું મેળવીને તેમના ઉપદેશોથી સંપૂર્ણ પ્રકારની બ્રાંતિઓ મટી જવી એ અલગ વાત છે. દુનિયાના બધા જ લોકો ભક્ત તો થઈ ગયા,

પરંતુ શું એ બધાને સાચા ગુરુ મળ્યા છે ! “ગુરુવા તો સસ્તે ભયે, કોડી અર્થ પચાસ । અપને તન કી સુધિ નહીં, શિષ્ય કરન કી આશ ।” આવા ગુરુઓથી શિષ્યોનું કોઈ કલ્યાણ થવાનું નથી. “ગુરુ તો એસા ચાહિયે, જયોં સિંકલીગર હોય । જન્મ જન્મ કા પૂરયા, ગુરુ પલ મેં ડારે ખોય”

સાચા સદ્ગુરુ તે છે જે જડ-ચેતનની વાસ્તવિકતાના જ્ઞાતા છે, વિષય-વિકારોથી મુક્ત અને સ્વરૂપજ્ઞાનની સ્થિતિમાં રમનાર છે. તે પોતે નિર્બંધ છે અને શિષ્યોને નિર્બંધતાનો રસ્તો બતાવે છે. જેના જીવનથી, વાણીથી, સંગતથી, ત્યાં સુધી કે સ્મરણ કરવા માત્રથી આધ્યાત્મિકતાનો પ્રકાશ મળે, તે સદ્ગુરુ છે. સદ્ગુરુનું વ્યક્તિત્વ એવું હોય છે જેમનામાંથી આધ્યાત્મિકતાનો રસ હંમેશાં ટપકે છે. એ પણ સાચું છે કે આપણામાં પણ એવી ક્ષમતા હોવી જોઈએ કે આપણે તેમને ઓળખી શકીએ. પરંતુ એ પણ તથ્ય છે કે જો આવા પૂર્ણ સદ્ગુરુ મળી જાય અને શિષ્યમાં પાત્રત્વ છે, તેને આધ્યાત્મિક ભૂખ છે તો એ ચોક્કસ છે કે તે કૃતાર્થ થઈ જશે. સૂરજ ચક્રમકમાં આગ ઉત્પન્ન કરે છે, એ જ રીતે સાચા સદ્ગુરુનું જ્ઞાન સત્પાત્રમાં ફૂલે-ફળે છે.

૨૭

**કથનીમાં હું શુદ્ધ આત્મા છું, કરણીમાં બીજુ તૂત
બચજે અંદર વહેણ વહે વાસનાના, એ જ મહંત પંચામૃત.**

લોકો સાખી-શબ્દ કે જ્ઞાનના વચન કહે છે અથવા હું સાક્ષી સ્વરૂપ ચેતન છું, એમ કહે છે, પરંતુ એનો ભાવ હૃદયમાં ગ્રહણ નથી કરતા અને એ ભાવ પ્રમાણે આચરણ નથી કરતા. નદીમાં પાણીનું વહેણ ખૂબ તેજ છે. પછી ત્યાં પગ ક્યાં ટકે, એટલે કે અંતઃકરણમાં વાસનાઓનું તેજ વહેણ છે પછી તેમાં ધૈર્ય ક્યાં રહે !

શબ્દ તથા જ્ઞાનના વચન તો કહે છે, પરંતુ તેનો ભાવ હૃદયમાં ગ્રહણ કરવો બહુ મુશ્કેલ માને છે પછી તેને ધારણ કરવો એટલે કે આચરણમાં લાવવો તો વધારે મુશ્કેલ માને છે. તો આવી દુર્બળતા રાખીને જ્ઞાનની ચર્ચા માત્રથી શું કોઈ કલ્યાણ કરી શકે ! સાખી-શબ્દો, દુહા-ચોપાઈઓ, મંત્ર-શ્લોકો, ઈતિહાસ-પુરાણો તથા ધર્મશાસ્ત્રોના જ્ઞાતા છે. તેઓ ખૂબ જાણે છે, ખૂબ બોલે છે અને નિચોવીને સાર કહી દે છે, પરંતુ તે વાતોને તેઓ તેમના જીવનમાં આચરતા નથી. તથાગત બુદ્ધે આવા

લોકોને બીજાની ગાયો ગણવાવાળા કહ્યા છે, જેનાથી તેમને દૂધ તો એક ઘૂંટડોય મળતું નથી. વાણીથી કોઈ લાખ-કરોડ રૂપિયા ગણતા રહે અને હાથમાં એક કોડી પણ ન હોય તો શું ફાયદો !

કોઈ વ્યક્તિ પુસ્તકો તથા સંતોના પ્રવચનોથી જાણીને કહેવા માંડે કે હું સાક્ષી માત્ર ચેતન છું, પરંતુ આની સાથે તે અનેક વ્યસનો તથા કામ, ક્રોધ વગેરેમાં વહેતો હોય તો આ વચનમાત્રનું સાક્ષી-કથન નથી તેના હૃદયને સંતોષ આપી શકતું અને નથી બીજાના હૃદયને. “સાખી કહે ગહે નહીં, ચાલ ચલી નહિં જાય.” સદ્ગુરુનો વાચિકજ્ઞાનીઓ પર આ બહુ મોટો હથોડો છે. આવા જબરજસ્ત હથોડાના ઘાથી પણ જો આપણે નહિ ચેતીએ તો ક્યારે ચેતીશું !

“સલિલ ધાર નદિયા બહે, પાંવ કહાં ઠહરાય ।” નદીમાં બહુ તેજ વહેણ હોય તો તેમાં પગ ક્યાં ટકી શકે ! મનુષ્યનું હૃદય ભયંકર નદી છે, તેમાં ઈચ્છા-વાસનાઓ તથા ભોગ-ઈચ્છાઓની પ્રબળ ધારા વહે છે. એટલા માટે માણસ ધૈર્ય નથી રાખી શકતો અને વારંવાર તેમાં તણાઈ જાય છે. પછી તો સાખી-શબ્દ તથા જ્ઞાનની વાતો કેવળ વચન માત્ર રહી જાય છે. ઘણી બધી વાણી યાદ હોવાથી તથા તેમના અર્થ જાણી લેવા માત્રથી કોઈ મનની ધારાથી નથી બચી શકતું. એના માટે તો જ્ઞાનની થોડી વાત કેમ ન હોય, તેની વારંવાર મનમાં ભાવના કરવાથી તથા તે પ્રમાણે જીવનમાં આચરણ કરવાથી સાધક મનની ધારાથી બચી શકે છે. જો સાધક પોતાની દુર્બળતાઓ માટે ગ્લાનિ ન કરે, તેને જીતવા માટે પ્રતિજ્ઞા તથા મનમાં અવિચળ ધારણા ન બનાવે, કુસંગથી દૂર રહીને તથા સત્સંગનો આધાર લઈને જ્ઞાનનો અભ્યાસ ન કરે, તો મોઢે કરેલી વાણી કાંઈ કરી શકતી નથી.

આ વચનથી કોઈ સાધકે સાહસહીન ન થવું જોઈએ. આખરે માણસ પ્રાપ્ત જ્ઞાનને જીવનમાં ધારણ કેમ નથી કરતો? આમાં એક જ કારણ છે, ભોગોની આસક્તિ. જો સાચું છે તો આના તરફ ઈશારો ન કરવો, ખતરાથી સાવધાન ન કરવા એ ઠીક નથી. પરંતુ એ સમજવું જોઈએ કે મનમાં વિષય-વાસનાઓનું જોર કેવળ અજ્ઞાનને લીધે છે, અસાવધાનીને લીધે છે. પ્રયત્નપૂર્વક જે પોતાના હૃદયમાં વિવેક જાગ્રત કરશે, ખોટા સંકલ્પોથી સાવધાન રહીને સાક્ષી-ભાવથી રહેશે, તેના માટે વિષય-વાસનાઓ કાંઈ જ નથી. વિષય-વાસનાઓ સ્મરણ માત્ર છે. તેમનું સ્મરણ ન કરવાથી ચિત્ત શુદ્ધ તથા જ્ઞાન-વૈરાગ્યમાં સબળ થઈ જાય છે. માટે સાધકે પ્રાપ્તજ્ઞાન પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ. તેને સાક્ષી-ભાવથી રહેવું જોઈએ અને મનને વિષય-ચિંતનથી રચનાત્મક કાર્ય તથા સ્વરૂપજ્ઞાનમાં લગાવવું જોઈએ.

૨૮

સત્સંગમાં બિંદુ પકડી કરો નિર્ણય તમે તૂટ યોગ્યતા પ્રમાણે ગ્રહો કે ત્યાગો એ જ મહંત પંચામૃત

સત્સંગમાં એક-એક વાતનો નિર્ણય કરો, જેનો નિર્ણય થઈ જાય તેને યોગ્યતા પ્રમાણે ગ્રહણ કે ત્યાગ કરો. જે બે મુખી વાતો કરે છે તે ઘણી થપ્પડો ખાય છે.

કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે તે સત્સંગમાં એટલા માટે જાય છે કે અમે સંત મંડળીના મુખ્ય સંતને હરાવી દઈએ અને સમાજમાં અમારું વર્ચસ્વ સ્થાપિત કરી દઈએ. તેઓ કોઈ પ્રશ્ન કરશે, તેનો તો જવાબ નહીં મેળવે. તેમાં જ એક-બે પ્રશ્ન બીજા કરી દેશે. મુખ્ય વિષયથી વિરુદ્ધ વાત ઊભી કરી દેશે. તેઓ થોડા જમણીબાજુ ચાલશે તો થોડા ડાબીબાજુ. પણ આવા લોકો અનેકવાર મળ્યા હશે. કોઈ એવી વ્યક્તિ આવી હોય જે કેવળ પોતાની જીતના ચક્કરમાં પડીને પ્રશ્ન-પર-પ્રશ્ન અને વિરોધી પ્રશ્ન કરતી ગઈ હોય, તો જાણે સદ્ગુરુએ કહ્યું હોય, જુઓ ભાઈ, એક-એક વાતને ઉકેલો. બે-મુખી વાતો ન કરો. બે-મુખી વાતો કરશો તો

થપ્પડ ખાશો. કોઈને થપ્પડ મારતા હતા ! ખરેખર જે આવી પ્રવૃત્તિનો માણસ હોય છે તેને એનીમેળે જ થપ્પડ મળી જાય છે. કારણ-કાર્ય-વ્યવસ્થાની સર્વત્ર જાળ પથરાયેલી છે. જે વ્યક્તિ તેનું મન આટલું ચંચળ અને ખરાબ રાખશે કે સંતો પાસે જઈને તેમની સાથે વિનમ્રતા, નિશ્ચળતા તથા સેવાપૂર્વક કાંઈક મેળવવાની જગ્યાએ તેમને હરાવવાના ચક્કરમાં રહેશે, તેનું વ્યક્તિત્વ એનીમેળે જ હલકું પડી જશે.

જિજ્ઞાસુએ કોઈપણ સંત પાસે જાય તો વિનમ્રતાપૂર્વક તેમનું અભિવાદન કરવું જોઈએ. ત્યારપછી ત્યાંની મર્યાદા પ્રમાણે તથા ત્યાંના લોકોના નિર્દેશ પ્રમાણે શિષ્ટતાપૂર્વક આસન ગ્રહણ કરવું. ક્યાંય જાય તો બને ત્યાં સુધી પાછળ અને નીચે બેસવાનો પ્રયાસ રાખવો. સંત પુરુષ જે કાંઈ ઉપદેશ આપે તે સાંભળીને જે કામની વાત હોય તે ગ્રહણ કરવી. જો એમને પ્રશ્ન પૂછવો હોય તો એમની આજ્ઞા લઈને વિનય-ભાવથી નિશ્ચળતાપૂર્વક પ્રશ્ન કરવો. એક પ્રશ્ન ઉકલી ગયા પછી જો અવસર હોય તો બીજો પ્રશ્ન કરવો. પ્રશ્નોત્તરમાં હઠ, પક્ષપાત, વાક્યપ્રદર્શન તથા વિવાદ ન કરી સત્યતાપૂર્વક વાત સમજવી અને સમજાવવી. જેટલી વાતો સમજાય તેમાંથી જે ગ્રહણ કરવા જેવી હોય તેને ગ્રહણ કરવી અને જે તજવા જેવી હોય તેને તજી દેવી જ્યાં પરસ્પર મતભેદ હોય એવી વાતો ન છંછેડવી જોઈએ. જો પરસ્પર પ્રેમ તથા વિશ્વસનીયતા હોય તો મતભેદની વાતો પર ચર્ચા કરી શકાય છે. પરંતુ જો તે બાબતે બંને વ્યક્તિ પોત-પોતાના વિચારોમાં મક્કમ છે તો તેના પર વાત કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. જો સિદ્ધાંતમાં જ મતભેદ છે તો તેના પર ચર્ચા કરવાથી ક્યારેય કોઈ ઉકેલ આવતો નથી. જો સાવધાન ન રહે તો કેવળ કટુતા વધે છે. સૈદ્ધાંતિક મતભેદને લઈને જ્યારે ક્યાંય બે પક્ષના લોકો વાતો કરે છે,

ત્યારે લગભગ આવું જ થાય છે કે બીજાની વાતો પર ધ્યાન ન આપતા કેવળ પોતાની વાતો કહેવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિમાં મહેનત બંને બાજુથી થાય છે અને લાભ કોઈને થતો નથી. એટલા માટે દાર્શનિક સિદ્ધાંતોના મતભેદને લઈને વાત કરવાની કોઈ જરૂરિયાત જ નથી. આ તો જો એક ગુરુ અથવા ગુરુ સ્થાને હોય અને બીજા જિજ્ઞાસુ હોય તો દાર્શનિક વાતો સમજવાની તથા સમજાવવાની વાત આવે છે. બે પરિપક્વ વિચારોવાળા લોકોએ આ બાબતમાં મૌન રહેવું તો જ એમની એક-બીજાની પાસેથી કંઈક સત્પ્રેરણા લઈ શકે. જો તેઓ પરસ્પર સત્પ્રેરણા ન લઈ શકે તો તેમનું મળવું નિરર્થક જ નહીં, અનર્થક થઈ જાય છે.

૨૯

હે તું જીભને લગામ જેમ વહાણને પકડે ખૂંટ પારખ સંત અને તેનો બોધ, એ જ મહંત પંચામૃત.

બિનજરૂરી બોલવાનું છોડીને વાણી પર સંયમ કરો, સાર-અસારના નિષ્પક્ષ પારખી સંતોની સંગત કરો અને નિર્ણય વચનો પર વિચાર કરો.

મુખ્ય ત્રણ વાતો જણાવવામાં આવી છે, (૧) બહુ બોલવાનું છોડીને વાણી પર સંયમ રાખવો, (૨) પારખીની સંગત કરવી તથા (૩) ગુરુમુખ વચનો પર વિચાર કરવો.

(૧) વાણી બંધ કરી દો અને બહુ બોલવાનું છોડી દો. જે વ્યક્તિ બહુ બોલે છે તેનું વ્યક્તિત્વ હલકું પડી જાય છે. બહુ બોલનારા પર લોકો વિશ્વાસ નથી કરતા. જે વધારે પડતું બોલશે તે જુદું બોલ્યા વગર નહીં રહે. વધારે પડતું બોલે અને જુદું ન બોલે એ સંભવ જ નથી. વધારે પડતું બોલનાર જુદું બોલે છે એવું જ નહીં, પણ નિરર્થક, નકામું, અશ્લીલ, કડવું, મજાક, હૃદય વિદારક વ્યંગ્ય તથા બીજાને પીડા આપનારા અનેક પ્રકારના વચન બોલે છે. બહુ બોલવાથી કાંઈક એવી વાતો પણ સમયે

નીકળી જાય છે કે જેનાથી નકામો ઝઘડો ઊભો થઈ જાય છે. બહુ બોલનારાઓ સાથે લોકો નથી મિત્રતા બાંધવા માંગતા અને નથી વ્યવહાર રાખવા માંગતા. કેટલાક લોકોને તો બોલવાની ખંજવાળ રહે છે કે તેઓ કોઈ મળે તો મળતા જ બોલવાનું શરૂ કરી દે છે અને ક્યાં બંધ થવું જોઈએ એ પણ જાણતા નથી. આવા લોકો સામેના માણસનું માથું ખાઈ લે છે. આવા લોકો સંતો પાસે જાય તો પણ પોતાની જ ચલાવે છે. તેઓ જ્યાં સુધી તેમની પાસે બેસી રહેશે ઢંગધડા વગરની નકામી વાતો કરતા રહેશે અને જ્યારે ઊઠીને જવા લાગશે ત્યારે સંતજીને કહેશે તમારા સત્સંગથી ઘણો આનંદ થયો. ખરેખર તો તેમને કોઈ શ્રોતા નહીં મળ્યા હોય, એટલે સંતને ખાલી બેઠેલા જોઈને ત્યાં જખ મારવા આવી ગયા અને જખ મારી લીધી. મનનો ઊભરો થોડા સમય માટે નીકળી ગયો તો તેમને આનંદ આવી ગયો.

કાન બે તથા આંખો પણ બે છે, પરંતુ મોઢું એક છે. માટે ચાર વાતો સાંભળી તથા જોઈને એક વાત બોલવી સારી. ઓછું બોલવાથી ઘણી બધી ઉપાધિઓ તો એનીમેળે જ ટળી જાય છે. વાક્ય-સંયમ કર્યા વગર મનમાં શાંતિ આવી જ ન શકે. ઓછું બોલવાથી અંદર શાંતિ જળવાઈ રહે છે. અને બહારથી વ્યક્તિત્વ ગંભીર થઈ જાય છે. તેની વાતોનું વજન પડે છે, માટે વ્યવહાર તથા પરમાર્થ બંને દિશાઓમાં પ્રગતિ માટે વાક્યસંયમ ખૂબ જરૂરી છે.

(૨) જે ગુણ અને દોષોની પરીક્ષા કરી શકે તે પારખી છે. એ જ રીતે જે જડ અને ચેતન, બંધ અને મોક્ષ, શુભ અને અશુભની પરીક્ષા કરી શકે તે પારખી છે. પારખી તે જ બની શકે છે જે શાસ્ત્ર, પરંપરા, ગુરુ, પોતાની ધારણા કોઈનો પણ પક્ષપાત ન રાખતો હોય. બધી બાજુથી

નિષ્પક્ષ વ્યક્તિ જ સાચો પારખી બની શકે છે. પૂર્વગ્રહ, દુરાગ્રહ, હઠાગ્રહ, પક્ષપાત કરનાર ક્યારેય પારખી ન બની શકે. ભૌતિક ક્ષેત્રમાં જેમ વૈજ્ઞાનિક ઉદાર હોય છે. માટે જે તેની સ્વતંત્ર પરીક્ષામાં આવે છે તેનો તે સ્વીકાર કરે છે. વિનયભાવપૂર્વક બધી જગ્યાએથી સાર લેનાર પારખી હોય છે.

ઉપર પારખીનું બૌદ્ધિકરૂપ જણાવવામાં આવ્યું. પારખીનું સાધનાત્મક રૂપ પણ ઘણું ઉચ્ચ કોટિનું હોય છે. પારખી જ્ઞાનથી જ સૌની પરખ કરે છે. માટે તેનું તના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ જવું જ પારખ-સમાધિ છે. જે સૌને પારખી-પારખીને છોડતો રહે છે અને પોતાનામાં શાંત રહે છે તે પારખી છે. વિષય-વાસનાઓનો ત્યાગ, વ્યવહારમાં દયા, શીલ, સત્ય, ક્ષમા, ધૈર્ય, વિવેક વગેરેનું આચરણ ધારણ કરતાં-કરતાં જે સ્વ-સ્વરૂપમાં રમે છે, તે પારખી છે. બધા જ પ્રકારની વાસનાઓ છોડી પોતાના આપા, પોતાના ચેતનસ્વરૂપ-પારખસ્વરૂપમાં સ્થિત થવું એ પારખીનું લક્ષણ છે. આવા પારખીની સંગત કરવી જોઈએ, તો જ આપણામાં રહેલો પારખ ગુણ ઉદ્ઘાટિત થશે.

(૩) ફક્ત કોઈક ગુરુ નામધારીના મુખે નીકળવાથી કોઈ વાત ગુરુમુખ નથી થઈ જતી. નિર્ણયવચન જ ગુરુમુખ છે. શાસ્ત્રોમાં પૂર્વ પક્ષ તથા ઉત્તરપક્ષ તેમજ રોચક, ભયાનક અને યથાર્થ વચન હોય છે. એ જ રીતે જીવમુખ, માયામુખ, બ્રહ્મમુખ તથા ગુરુમુખ અથવા કાલ, સંધિ, ઝાંઈ અને સાર વાણી છે. ઉત્તરપક્ષ, યથાર્થ, ગુરુમુખ તથા સાર બધું એક જ વાત છે. જે તર્કયુક્ત, વિવેકસંમત તથા વિશ્વના શાશ્વત નિયમો પ્રમાણે છે, તે જ નિર્ણય ગુરુમુખ વચન છે. પૂર્ણપારખી ગુરુ જે કહી દે, તે ગુરુમુખ વચન હોઈ શકે છે; પરંતુ તેની કસોટી પણ અંતે તો નિર્ણય, વિવેક તથા પરખ જ છે. મહંત કહે છે કે ગુરુમુખ શબ્દોનો વિચાર કરો. જે નિર્ણય

વચન છે, તર્કયુક્ત તથા વિવેકસંમત વચન છે તેનું ચિંતન-મનન કરવાથી કલ્યાણ છે. બાકી વચન તો પરખ કરીને ત્યાગવા માટે છે.

આ રીતે મહંતે જણાવ્યું કે બહુ બોલવાનું છોડીને વાક્ય-સંયમ કરો, પારખીની સંગત કરો તથા ગુરુમુખ વચનોનું ચિંતન કરો.

30

**જીભને આપી લગામ વાણી પર સંયમ કર ભૂત,
સત્સંગે તુ વચન પર કર વિચાર, એજ મહંત પંચામૃત**

જેની વાણીમાં સંયમ નથી અને હૃદયમાં સચ્ચાઈ નથી, તેનો સાથ ન કર. તે અધ વચ્ચે રસ્તામાં જ તને છોડી દેશે અર્થાત તને લક્ષ્ય સુધી નહીં પહોંચાડે.

અહીં તેની સંગતથી રોકવામાં આવ્યા છે જેની વાણીમાં સંયમ તથા હૃદયમાં સચ્ચાઈ નથી. કેટલાક લોકો એવા હોય છે જેમને એ પણ ખબર નથી પડતી ક્યારે શું બોલવું જોઈએ. તેઓ વિચાર કર્યા વગર જ હંમેશાં બોલ્યા કરે છે. તેઓ ક્યારે શું બોલી નાંખશે તેનો કોઈ ભરોસો નહીં. આવા લોકો પોતે તો ગૂંચવાયેલા હોય જ છે બીજાને પણ ગૂંચવણમાં નાંખી દે છે. ખરેખર હૃદયમાં સચ્ચાઈ ન હોવાથી જ વાણીમાં અસંયમ આવે છે. વાણી અને ઈંદ્રિયોમાં જે કાંઈ અવ્યવસ્થા છે તેનું મૂળ છે મનની અવ્યવસ્થા. એવા કેટલાય લોકો હોય છે જેમને ખરા-ખોટાથી કોઈ ફરક નથી પડતો, કેવળ તેમનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થવો જોઈએ. તેમને જેમાં તેમનો

માનેલો સ્વાર્થ સિદ્ધ થતો દેખાતો હોય, તે કામ કરે છે ભલે તેમાં તેમને જુદું બોલવું પડે કે ભલે સાચું. આવા લોકો તેમના મા-બાપ, ગુરુ નામે જૂઠાણું ભરેલું છે અને જેમની વાણી, કલમ તથા અનુયાયીઓ દ્વારા તેમની જ મિથ્યા વાતોનો પ્રચાર કરવામાં આવે છે. જિજ્ઞાસુએ આવા લોકોથી સાવધ રહેવું જોઈએ. દૂર રહેવું જોઈએ. આવા લોકો પોતાના આત્માને જ છેતરી ચૂક્યા છે. તેઓ બીજાનું શું કલ્યાણ કરશે.

જેના હૃદયમાં ધર્મ અને ઈશ્વરના નામે અનેક મિથ્યા ભ્રાંતિઓ ટકી રહે છે, જેને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, જે પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય, મોક્ષ તથા પરમાત્માને પોતાના આત્માથી અલગ બતાવે છે, જે વાસના ત્યાગથી મોક્ષ ન માની અનેક ટંટ-ઘંટ એટલે કે પૂજાપાઠ વગેરેના આડંબરથી જ કૃતાર્થ થવાની વાત કરે છે, આવા લોકોથી સાવધાન રહો. વાક્યસંયમી, સત્યવાદી, સત્યબોધનિષ્ઠ મિત્ર તથા સંત-ગુરુની સંગત કરો, ત્યાં જ કલ્યાણ છે.

મનુષ્યે તો તેની વાણી ચંચળ રાખી છે અને તે ક્ષણે-ક્ષણે ખોટી-ખોટી વાતો બોલે છે. તે મનના ચક્કરમાં ભટકતો ફરે છે, તેને કલ્પનાઓ અનેક ભ્રાંતિઓ તેમજ રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક વગેરેના ઝૂલામાં ઝૂલાવી રહી છે.

વાણી અને મનની ચંચળતા પર પ્રકાશ પાડતા તેના પરિણામ તરફ ઈશારો કરે છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે માણસે પોતાને એટલો હલકો પાડી દીધો છે કે તેની વાણી દરેક સમયે વિચલિત, ચંચળ રહે છે. તે ક્ષણે-ક્ષણે કુબોલ બોલે છે. અસત્ય, કટુ, ગાળ, કઠંગુ, અશ્લીલ, અસભ્ય તથા અમંગળ વાતોને કુબોલ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો વાત-વાતમાં ગાળ બોલે છે. પરિવારવાળાઓને, નોકરોને, પશુ-પક્ષીઓને, ત્યાં સુધી

કે હવા-પાણી, ઝાડ-છોડ, થાળી-લોટો તથા સમસ્ત જડ-ચેતનને ગાળો સંભળાવતા રહે છે. ગાળ તો કોઈ સ્વીકારતું નથી. ગાળ તો ગાળ દેનારને જ પડે છે. પરંતુ પ્રમાદી માણસને આનો ક્યાં ખ્યાલ છે ! કેટલાક લોકોને તો સવારથી સાંજ સુધી એટલે કે તેઓ જ્યાં સુધી જાગતા હોય ત્યાં સુધી ઝાડો-પેશાબ તજવાની ઈંદ્રિયોના નામ જ યાદ રહે છે. તેઓ તે જ નામોથી તેમની વાણી હંમેશા સજાવતા રહે છે. કેટલાક લોકો દરેક સમયે અશ્લીલ શબ્દો વડે મજાક કરતા રહેવામાં જ તેમની શૂર-વીરતા સમજે છે. કેટલાક લોકો એવી જોર-જોરથી બૂમો પાડીને વાતો કરે છે કે બેઠેલો કાગડો પણ ગભરાઈને ઉડી જાય. કેટલાકના ઘરની વાતો બીજાના ઘરમાં સંભળાતી હોય છે. આ બધું કુબોલ છે. આવો વ્યવહાર કરનારનું વ્યક્તિત્વ હલકું પડી જાય છે.

મનુષ્યનું મન ચંચળ છે. તે ક્ષણે-ક્ષણે ક્યાં જતું રહે કોઈ ઠેકાણું નહીં. આ જ મનની ચંચળતામાં પડેલ વ્યક્તિ ભટકતી રહે છે. મનનો આ ભટકાવ જ વાણીના ભટકાવનું કારણ છે. મનની ચંચળતાને કારણે માણસ નિરંતર ચક્કર કાપી રહ્યો છે. સંસારના બધા મનુષ્ય મનના ભ્રમમાં પડી ભટકી રહ્યા છે. મન કાળના ઝૂલામાં મનુષ્યને ઝૂલાવે છે. કાળ એટલે કલ્પનાઓ, હર્ષ-શોક, રાગ-દ્વેષ કલ્પનાઓ છે. આ કલ્પનાઓના હિંડોળા છે જેમાં વ્યક્તિ રાત-દિવસ ઝૂલે છે. મનની માનેલી અનુકૂળતાઓ મેળવીને હર્ષ, પ્રતિકૂળતા મેળવીને શોક, પોતાના માનીને રાગ તથા વિરોધી માનીને દ્વેષ - આ બધું મનનો જ પ્રપંચ છે. આ જ હિંડોળામાં પડી જીવ નિરંતર ઝૂલા ઝૂલે છે.

મનુષ્યે પોતાના મનને સંયત કરવું અને વાણીને વશમાં કરવી જોઈએ. સત્ય, મિષ્ટ, સંયત તથા ઓછું બોલવાથી વ્યક્તિત્વ નિખરે છે.

તેની વાતોનું સમાજમાં વજન પડે છે. તે લોકપ્રિય બને છે. ઘરમાં, પરિવારમાં, સ્વજનોમાં એટલા જ અવાજમાં વાતો કરવી જોઈએ કે જેથી તે લોકો આરામથી સાંભળી શકે જેમને આપણે સંભળાવવા માંગીએ છીએ. વાતોમાં કટુતા, અશ્લીલતા તથા વિવાદ ન થાય. વ્યવહારમાં ક્યારેક પરસ્પર રક્તક થઈ જાય તો તે વાતો મનમાં ન રાખવી. નહિ તો તે ભાવનાઓને લીધે વાતો પણ એવી નીકળશે કે જેનાથી વ્યવહાર ખરાબ થઈ જશે. એક સાથે રહેવાથી વ્યવહારમાં ક્યારેક ક્યારેક રક્તક થઈ જવી સ્વાભાવિક છે, પરંતુ તે વાતોને લીધે પરસ્પર મનમાં ગાંઠ ન બાંધવી, મહેણા ન મારવા તથા વિવાદ ન થવો જોઈએ. મનુષ્ય કેવળ વાણી સુધારી લે તો તેનો ઘણો બધો વ્યવહાર સુધરી જાય. વાણી-સુધાર માટે મનને વશમાં કરવું જ પડશે.

૩૧

**મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર તોડે તારો ખૂંટ
કર મનન, ચિંતન, નિશ્ચય ને કાર્ય એ જ મહંત પંચામૃત.**

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર - એ ચાર ચોર છાનામાના જીવના જ્ઞાન-ધનની ચોરી કરવા માટે નીકળ્યા અને વિષયોના મનન, ચિંતન, નિશ્ચય તથા કાર્ય રૂપ ચાર જગ્યાએ ભાસ-અધ્યાસના થાંભલા રોપી દીધા. હે પંડિતો, આના પર વિચાર કરો અને આના ફંદાથી બચો.

જોડા પહેરીને ચાલવાથી અવાજ થાય છે, એટલા માટે સાવચેત ચોર પગમાંથી જોડા કાઢીને ઉઘાડા પગે ચોરી કરવા માટે જાય છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર જાણે એ ચાર ચોર છે. એ ઘણી કોમળતા તથા સાવધાનીથી જીવના ભાવમાં ભળીને તેના જ્ઞાન-ધનને ચોરે છે. મન છાનું-છાનું વિષયોનું મનન કરતું રહે છે. બુદ્ધિ અંદર ને અંદર વિષયોમાં સુખ નિશ્ચય કરતી રહે છે, ચિત્ત વિષયોના અનુસંધાનમાં લાગ્યું રહે છે, અને અહંકાર વિષયોની સ્વીકૃતિ તથા કાર્યમાં લાગ્યો રહે છે. આ રીતે “ચૌપર ખેલ હોત ઘટ ભીતર, જન્મ કા પાસા ડારા । દમદમ કી કોઈ ખબરિ ન

જાને, કોઈ કે ન સકે નિરુવારા ।” દરેક માણસના દિલમાં આ ચોસર-રમતમાં આ ચાર ચોરો દ્વારા ચોરી થતી રહે છે. આ ચારેય ચોરોએ ચારેય જગ્યાએ અધ્યાસ-વાસનાના મજબૂત થાંભલા રોપી દીધા છે. કબીર સાહેબ પંડિતોને સલાહ આપે છે કે તેઓ આના પર વિચાર કરે. પંડિત પ્રજ્ઞાવાનને કહે છે. જેની બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ છે, સત્યાસત્ય વિવેકિની છે, તેની બુદ્ધિ પંડા છે. અને જેની બુદ્ધિ પંડા છે તે પંડિત છે. આવો પંડિત જ આ વિષય પર વિચાર કરી શકે છે. પંડિતને કોઈ કાલ્પનિક વર્ણ તથા જાતિ સાથે લેવાટેવા નથી. તેને તો કેવળ સત્યાસત્ય વિવેકિની બુદ્ધિ સાથે સંબંધ છે. વિવેકી પુરુષ જ વિષયો તરફ વળેલા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકારને પાછા વાળીને સ્વરૂપજ્ઞાન તથા સ્વરૂપસ્થિતિ તરફ લાવી શકે છે.

આ રીતે પણ સમજી શકાય છે કે ચતુર્વર્ણ વ્યવસ્થાની ચારેય ભાવનાઓ જાણે ચાર ચોર છે અને એ તેમના પગમાંથી જોડા કાઢીને ઘણી કોમળતા તથા ધાર્મિકતાનો ઢોળ ચઢાવીને મનુષ્યોના દિલોમાં ચોરી કરવા નીકળ્યા અને ચારેય વર્ણોની જગ્યાએ તેમની કલ્પના તથા ભેદભાવનાના થાંભલા રોપી દીધા. હે પંડિતો, આના પર વિચાર કરો.

ચતુર્વર્ણવ્યવસ્થા એકદમ શરૂઆતમાં ભલે ફક્ત કામની વહેંચણી રહી હોય અને શુદ્ધ ભાવનાથી આ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હોય તથા આને કારણે કોઈકને ઊંચ-નીચ કહેવાની કે થોપવાની વાત બિલકુલ ન રહી હોય, પરંતુ આપણી સામે ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે આનું રૂપ ઉપસ્થિત છે તે ભેદભાવથી ભરેલું, અજ્ઞાનપૂર્ણ, ઘૃણિત તથા કૂર છે. કહેવાતી વર્ણવ્યવસ્થાના વિધાનમાં એક વર્ણને જન્મથી જ અત્યંત ઊંચ માની લેવામાં આવ્યો છે, બીજો નિમ્ન, ત્રીજો નિમ્નતર અને ચોથો નિમ્નતમ. વર્ણવ્યવસ્થાની કૂરતાએ એક વિશાળ વર્ણને શુદ્ધ કહીને તેને એવો કૂરતમ

સકંજામાં જકડી રાખ્યો કે તેને આજ સુધી તેનાથી મુક્ત થવાની પૂરી સગવડતો નથી મળી. આ વર્ણવ્યવસ્થાની નિંદિત ભાવનાએ સ્ત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્રને પાપ-યોનિ કહ્યા અને આ ભેદભાવનાનું ઝેર વાવવાવાળી વર્ણવ્યવસ્થા ધર્મના નામે ચલાવવામાં આવી. એણે ઉપરથી ઘણી કોમળ ભાવના દેખાડી. કહેવામાં આવ્યું કે શૂદ્ર તો સવર્ણોની સેવા કરતાં-કરતાં તથા તેમના જોડા અને પગથી કચડાતા-કચડાતા જ મુક્ત થઈ જશે. એણે રામ દ્વારા શંભૂક શૂદ્રની હત્યા તથા બલરામ દ્વારા સૂતની હત્યાનું કાલ્પનિક ચિત્રણ કરીને તેને મુક્તિ આપવાની વાત કહી.

સજજનો, વિચાર કરો કે બધા મનુષ્ય જન્મથી એક સરખા છે. સૌના શરીર એક સમાન હાડ-માંસના છે અને સૌની અંદર એક જ પ્રકારના જીવ નિવાસ કરે છે, પછી એમાં મૂળરૂપે કોણ મોટા છે અને કોણ નાના છે ! કોણ ઉચ્ચ છે અને કોણ નીચ છે ! ફક્ત પોતાના કર્મોથી જ માણસ ઊંચ-નીચ હોય છે. માનવ-માત્ર મૂળરૂપે એક સરખા છે.

૩૨

**ભલે ત્યજે તું ઘર, ઘન, ઘરા અને તારા સુત
બધુ વ્યર્થ ના છોડું મોહ, મારા ઘમંડ એજ મહંત પંચામૃત.**

જો કોઈ બધુ ત્યજીને સાધુવેશ ધારણ કરે તો શી વિશેષતા થઈ, જો તેણે પોતાના માનેલા મોટાપણાનો ઘમંડ ન છોડ્યો. જે મોટપના અહંકારે મોટા-મોટા ઋષિઓ-મુનિઓને પથભ્રષ્ટ કર્યા તે જ અહંકાર આજે પણ બધાને ભ્રષ્ટ કરી રહ્યો છે.

સાધુ દશામાં મનના સંપૂર્ણ અહંકાર જ્યારે સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તેને સાધુત્વ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે કેટલાય લોકો સાધુનો વેશ ધારણ કર્યા પછી અહંકારની મહામૂર્તિ બની જાય છે. ધનનો નશો, વિદ્યાનો નશો, પદનો નશો તો હોય જ છે, ત્યાગનો પણ નશો ચઢી જાય છે. બધા નશા જીવને પતિત કરનારા છે. તમે પુરાણ તથા મહાકાવ્ય વાંચો તો ખબર પડશે કે ઋષિ-મુનિ કેવા થોડી-થોડી વાતોને લીધે એકબીજાને શાપ આપતા, મારા-મારી કરતા, એકબીજાના આશ્રમ બાળતા હતા. વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્રનો તથા વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠનો વિધ્વંસ

કરતા. જેટલા ત્યાગ અને તપ હતા તેનાથી કેટલાય ગણા ક્રોધ અને અહંકાર હતા. બાહ્ય ત્યાગ ત્યાં સુધી નિરર્થક છે જ્યાં સુધી મન પૂર્ણ અહંકારનું ત્યાગી ન હોય.

અહંકારી માણસ બ્રાંતિમાં જીવે છે. કોઈ પોતાના મતને જૂનો તથા યુક્તિપૂર્ણ જણાવે છે તો કોઈ પોતાના મતને ઈશ્વરનો રસ્તો જણાવે છે. તો કોઈ પોતાના મતને અલ્લામિયાનો અવાજ. તેઓ દરેક અલગ-અલગ રીતે સમજે છે કે સત્યને તો ફક્ત તેઓ જ સમજી શક્યા છે. આજ સુધી લોકોએ કેવળ ઈશ્વર વિશે કલ્પનાઓ જ કરી છે, ઈશ્વરે કોઈનેય તેમનો સંદેશ નથી આપ્યો. પરંતુ એવું પણ મિથ્યા અભિમાન કરવામાં આવ્યું છે કે અમે ઈશ્વર સાથે મુલાકાત કરી છે. તેણે અમને જ સંસારને તારવાની ઈજારદારી આપી છે. સંસારમાં હજારો મત છે. તેમાં મોટાભાગના એવા છે જે પોતાને આસ્તિક તથા બીજાને નાસ્તિક માની બેઠા છે. આ બધાય અહંકાર મિથ્યા છે. બધા મનુષ્ય મૂળ રૂપે એક સરખા છે. જે જેટલા પ્રેમ, સમતા, એકતા, નિર્માનતા, સર્વભૂતહિત બધાય પ્રાણીઓના કલ્યાણની ભાવના રાખે છે તે તેટલા જ વાસ્તવિકતાને સમજે છે.

સંસારના લોકો અર્થ અને કામ-ભોગમાં આસક્ત થઈને મામા રૂપી આગની ઝાળમાં બળે છે. મનુષ્ય ! તું તે રીતે માયામાં આસક્ત થઈને બળતો બચી શકતો નથી, જે રીતે આગમાં લપેટાયેલ રૂ બચી શકતું નથી.

સમૃદ્ધિ માટે કનક-કામિની શબ્દ જાણે એક રૂઢિપ્રયોગ બની ગયો છે. આમ તો બૃહત્ લિન્દી કોશમાં કનકના અર્થ ઘઉંનો લોટ, સોનું, ધંતૂરો, ખાખરો, કાલીયવૃક્ષ, નાગ કેશર અને ચંપો આપ્યા છે. પરંતુ આ

સંદર્ભમાં કનકનો સ્થૂળ અર્થ સોનું છે. એ જ રીતે કામિનીના અર્થ કામવેગનો અનુભવ કરનારી સ્ત્રી, સુંદર સ્ત્રી, ભીરુ સ્ત્રી, મદિરા, દારુહલ્દી (એક પીળુ લાકડું જે દવામાં કામ આવે છે) કરવામાં આવ્યા છે. પરંતુ આ સંદર્ભમાં કામિનીનો અર્થ કામવેગનો અનુભવ કરનારી સ્ત્રી છે. કનકનો અહિં શાબ્દિક અર્થ ફક્ત સોનું માનવામાં આવે તો વિચારી જુઓ કે આજે કેટલા લોકો છે જે સોનામાં આસક્ત છે ! મોટાભાગે લોકો કાગળના રૂપિયા, મકાન, જમીન, કપડાં, વાસણો, ઘરેણા વગેરેમાં આસક્ત છે. એટલા માટે અહીં સોનાનો શાબ્દિક અર્થ નહીં, પરંતુ લાક્ષણિક અર્થ ગ્રહણ કરવો જોઈએ, તે છે જડ પદાર્થ, જેને ધનના રૂપે માનવામાં આવ્યા છે. કામિનીનો અહીં શાબ્દિક અર્થ છે સ્ત્રી. પરંતુ આખરે સ્ત્રી પણ તો જીવ જ છે. તેના માટે પણ માયા જ બંધન છે. જો પુરુષ માટે સ્ત્રીની આસક્તિ બંધન છે. તો સ્ત્રી માટે પુરુષ માયા છે. પુરુષ વૈરાગ્ય-પથનો પથિક વધારે થયો. પુરુષના મનમાં સ્ત્રી-દેહની આસક્તિ છે. એટલા માટે જ્યારે તેના મનમાં સ્ત્રી-દેહ માટે આકર્ષણ થયું, ત્યારે તેણે પોતાના મનને તેનાથી વિરત કરવા માટે સ્ત્રી-દેહમાં દોષદર્શન કર્યાં. તેને માયા તથા આગ કહી. વિરક્ત પુરુષ જ વધારે પડતા લેખક થયા. એટલા માટે તેઓએ કનક સાથે કામિની શબ્દનો પ્રયોગ કરી ધન અને સ્ત્રીથી વિરક્ત થવા માટે કવિતાઓ લખી. અહીં સ્ત્રીને ખોટી માનવાનો ભાવ નથી, પરંતુ કામાસક્તિથી મુક્ત થવાનો ભાવ છે. એટલા માટે કબીર સાહેબે કનક-કામિનીના જ્યાં નામ લીધા, ત્યાં તેમણે તેને માયા કહી. પરંતુ જ્યારે તેઓએ નર-નારીની સમાનતાની વાત કહી ત્યારે તેમણે કહ્યું “કો પુરુષા કો નારી” તથા “જેતે ઔરત મર્દ ઉપાને, સો સબ રૂપ તુમ્હારા ।”

આ વિચાર મંથનથી અહીં કનક-કામિનીનો લક્ષણાર્થ છે અર્થ

(ધન) અને કામભોગ. સંસારના સ્ત્રી અને પુરુષ અર્થ અને કામભોગમાં ડૂબીને માયાની આગમાં બળી રહ્યા છે. પ્રાણી-પદાર્થ માયા છે, આ કથન સાપેક્ષ છે. ખરેખર જ્યારે આપણને પ્રાણી પદાર્થોમાં મોહ થઈ જાય છે ત્યારે તેઓ આપણા માટે માયા બની જાય છે. એટલા માટે આપણા મનનો મોહ જ માયા છે. જો આપણને ક્યાંય મોહ ન હોય, તો આપણા માટે ક્યાંય માયા નથી. માણસ ઈંદ્રિયોના ભોગમાં આસક્ત થાય છે. આસક્તિ વશ તેને વધારે ધનની જરૂરિયાત પ્રતીત થાય છે. આ રીતે વિષયાસક્ત માણસ કામભોગ અને ધનમાં આસક્ત થઈને રાત-દિવસ તેની આગમાં બળે છે. ઈચ્છા, તૃષ્ણા, અપૂર્તિ, ખિન્નતા, અભાવ, અસંતોષ, ક્ષીણતા, વિયોગ વગેરે જ તો માયાની આગ છે. જે ધન અને ભોગોમાં આસક્ત થશે તે આ બધાની આગમાં બળશે. સદ્ગુરુએ આના માટે અત્યંત સટીક તથા રૂ આગમાં લપેટાઈ જાય, તો તેનું બળવું નક્કી છે. એ જ રીતે જે ધન અને કામભોગમાં લપેટાયો છે તેનું માયાની આગમાં બળવું નક્કી છે. 'ઝક' નો અર્થ સનક (ધન) પણ છે. તેથી અર્થ થશે કે માયાના પાગલપણામાં પડીને માણસ બળે છે.

વિવેકવાન કામભોગનો એકદમ ત્યાગ કરી દે છે અને ધનથી અનાસક્તિપૂર્વક કેવળ શરીર-નિર્વાહ લે છે. તે બધા નર-નારીઓને સજાતિ જીવ જાણીને બધા સાથે વિવેકપૂર્વક વરતાવ રાખે છે અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરેને તજી જીવતા જીવ મુક્ત થઈ જીવન પસાર કરે છે.

સંસારમાં માયા ભયંકર સાપણ થઈ ગઈ છે જે વિષયાસક્તિ રૂપી વિષ લઈને મનુષ્યના હૃદયમાં પેસી ગઈ છે. સંસારના બધા લોકો આ બંધનમાં બંધાઈ ગયા છે, પરંતુ કબીર આનાથી પોતાને બચાવીને અલગ

થઈ ગયા.

સંસારના સાપ સાપ નથી. તે કરડે તો કેવળ શરીર મરી શકે છે. પરંતુ આ માયા ભયંકર સાપણ છે. તે માયા છે કામભોગ તથા પ્રાણી-પદાર્થોનો લોભ-મોહ. આ માયા સાપણ ડંખવાથી તો જીવ તેના કલ્યાણથી દૂર થઈ જાય છે.

૩૩

પથ્થર પર મારો અણીદાર તીર એ વાત છે મૃત એમ અપાત્રને છે ઉપદેશ એ મહંત પંચામૃત

મૂર્ખ સાથે વાત કરવાથી શું ફાયદો તથા શઠ સાથે આપણું શું વશ ચાલવાનું છે ! અણીદાર તીર પણ પથ્થર પર મારવાથી શું વળવાનું છે ! પથ્થર તો તૂટે નહિ, તીર જ તૂટી જશે. એ જ રીતે ઉત્તમ ઉપદેશ પણ અપાત્રને તો કોઈ લાભ નહિ પહોંચાડી શકે, સ્વયં વ્યર્થ જશે.

જે અણસમજું હોય તેને મૂર્ખ કહે છે અને જુદાનો પક્ષ લેનારને પણ મૂર્ખ કહે છે. ધૂર્ત અને ઠગને શઠ કહે છે. શઠનો અર્થ મૂઢતામાં વળગી રહેવું પણ છે. આવા લોકોને ઉપદેશ આપવાના ચક્કરમાં ન પડવું જોઈએ જે મૂર્ખ અને શઠ છે. આવા લોકો પથ્થર ઉપર પાણી જેવા છે, જેમનામાં તીર ઘોંચાઈ શકતું નથી, બલકે તે સ્વયં તૂટી જાય છે. કેટલાક લોકો એવા મૂઢ હોય છે કે તેમને ઉપદેશ આપવા માટે પાછળ પડવાથી ઉપદેશના સમય અને શક્તિનો અપવ્યય થાય છે અને તેમનું કોઈ કલ્યાણ નથી થતું. તેથી અપાત્રોને ચેતાવવા માટે તેમની પાછળ પડવું ન જોઈએ.

મંદિરના ગોળ ઘૂંમટ પર મૂકેલી લખોટી ગબડીને નીચે પડી જાય છે. એ જ રીતે મૂર્ખ મનુષ્યોનું હૃદય હોય છે, તેમાં નિર્ણય શબ્દ નથી ટકતો.

તમે ઘૂંમટ પર લખોટી મૂકીને જોઈ લો, તે ત્યાં ટકી શકે નહીં, ઘૂંમટ પણ ગોળ અને લખોટી પણ ગોળ, તેથી ત્યાં તેના ટકવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. એ જ રીતે જ્ઞાનની વાતો મૂર્ખાઓના મનમાં ટકી શકતી નથી. જે વ્યક્તિ વાતનો સમજી પણ જાય તેને માને નહિ, આવા પાછળ આપણો સમય બગાડવાની શું જરૂર !

નેત્રોથી જોઈને જે સત્યજ્ઞાન તથા પવિત્ર આચરણથી નથી ચાલતા, અને હૃદયના વિવેક-વિચારરૂપી નેત્ર પણ ફૂટી ગયા છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે આ રીતે જેના ચારેય નેત્ર નથી રહ્યા, તેના કલ્યાણનો શું ઉપાય !

મનુષ્યના ચાર નેત્ર હોય છે, બે બાહ્ય ચર્મના અને બે અંદરના વિવેક-વિચારના. બાહ્ય નેત્રોથી જોઈને ઘણું બધું સમજી શકાય છે અને પોતાને સુધારી શકાય છે. આપણે સંસારમાં જોઈએ છીએ કે બધા જીવ પોત-પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે. સંસારમાં જે વ્યક્તિ ખરાબ કર્મ કરે છે, તેને વહેલા કે મોડા તેના ફળ ભોગવવા પડે છે. આ પ્રકૃતિનો અટલ નિયમ છે કે ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા, બળનું પ્રતિબળ, ધ્વનિની પ્રતિધ્વનિ તથા બિંબનું પ્રતિબિંબ થાય છે. આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તેનું ફળ મળે જ છે, આ તો સંસારમાં નજરોનજર જોવા મળે છે. રાવણ જેવો બળવાન તથા વિદ્વાન પુરુષ પરસ્ત્રીહરણ કરવાને કારણે સમૂળગો નષ્ટ થયો. યુધિષ્ઠિર જેવા નીતિ-નિપુણ ધર્મજ્ઞ પુરુષે જુગારી હોવાથી પૂરા પરિવાર સહિત દર-દર ઠોકર ખાધી. દુર્યોધને ભાઈઓના હકને પડાવી લીધો. પાંડવોને દગો કરીને તેમનું રાજ્ય જીતી લીધું અને શરત પ્રમાણે

પાંડવો બાર વર્ષ વનવાસ તથા એક વર્ષે અજ્ઞાતવાસ રહ્યા તેમ છતાંય તેમને રાજ્ય પાછું ન આપ્યું. એના પરિણામે સમૂળગો નાશ પામ્યો. રાજ્યના લોભમાં યુધિષ્ઠિરે બંધુ કૌરવોનો વિનાશ કર્યો તો એના પરિણામે તેઓ બાકીના જીવનમાં માનસિક સંતાપમાં બળતા રહ્યા અને અંત દુઃખદ આવ્યો. હિટલર, મુસોલિની વગેરે બધાના અત્યાચારનું અંતિમ પરિણામ તેમના માટે દુઃખદ આવ્યું. સંસારમાં જોવા મળે છે કે જે બીજાને મારે કે મરાવે છે તે મોટાભાગે માર્યો જાય છે. બીજાને ભય આપનારા સ્વયં ભય પામે છે અને જે બીજાને નિર્ભયતા તથા પ્રેમ આપે છે તે બીજાથી નિર્ભયતા તથા પ્રેમ મેળવે છે.

આપણે આંખોથી જોઈએ છીએ કે જુવાનીના મદમાં મહાલતો મનુષ્ય એક દિવસ રોગી અને વૃદ્ધ થઈ સુકાઈ ગયેલ ઘાસની જેમ ચીમળાઈ જાય છે. આપણે જેમનું એક દિવસ ઘર, પરિવાર, સમાજ, તેમજ દેશમાં વર્યસ્વ જોઈએ છીએ તેમનું જ આપણી આંખોની સામે જ પતન જોઈએ છીએ. આપણે બધા જ સંગ્રહોનો વિનાશ, બધી જ ઉન્નતિઓનું પતન, બધા જ સંયોગોનો વિયોગ તથા બધા જ જન્મેલ પ્રાણીઓનું મૃત્યુ રોજ આપણી આંખોથી જોઈએ છીએ, તો પણ ભાનમાં નથી આવતા, મોહથી નથી જાગતા તો શું ઉપાય ! બૌદ્ધ ગયા, નાલંદા, કુશીનારા, શ્રાવસ્તી, કૌશાંબી, સારનાથ વગેરેમાં બૌદ્ધ-ભિક્ષુઓના તથા આગ્રા ફતેહપુરસિકરી, દિલ્હી વગેરેમાં મુસ્લિમ સલ્તનતના અવશેષ જોઈએ તો તેમના હવે કેવળ નામ શેષ રહ્યા છે.

આપણે હૃદયના નેત્રોથી અર્થાત વિવેક-વિચારથી જોઈ શકીએ છીએ કે સમસ્ત માયાવી દૃશ્યોનું પરિવર્તન છે અને જીવોને તેમના કર્મોનું ફળ ચોક્કસ જ ભોગવવાનું છે. જે આ વાતો જાણી-સમજી તથા જોઈ-

સાંભળીને પણ જો સત્યને સમજવા નથી માંગતા તો પછી તેના ઉદ્ધારનો કોઈ રસ્તો જ નથી હોતો. આવા મનુષ્યને સમજાવીને જગાડવાનું ઘણું અઘરું કામ છે જે નથી તો જોઈ-સાંભળીને ચેતવા માંગતો અને નથી વિવેક-વિચાર કરીને. તેથી તેને ચેતાવવાનો કોઈ ઉપાય નથી.

ઉપદેશકના કેટલાય દિવસ અશ્રદ્ધાળુ વ્યક્તિ સાથે પ્રેમ કરવામાં તથા તેને ઉપદેશ દેવાના ચક્કરમાં વ્યર્થ જતા રહે છે. વાદળ ભલે ધોધમાર વરસાદ વરસાવે, પરંતુ ઊખર (ક્ષારવાળી) જમીનમાં બી વાવવાથી તેમાં કાંઈ જ ઉત્પન્ન થતું નથી.

જો ઊખર જમીનમાં ખૂબ પાણી વરસે અને તેમાં બી વાવવામાં આવે તો શું આશા રાખી શકાય કે તેમાં પાક થશે, કદાપિ નહીં ! ભલે ગમે તેટલો વરસાદ વરસે તથા ભલે ગમે તેટલાં બી વાવો, પરંતુ ઊખર જમીનમાં કાંઈ જ ઉત્પન્ન થવાનું નથી. એ જ રીતે જેના હૃદયમાં પ્રેમ, ઉત્સાહ તથા શ્રદ્ધા નથી તેને ઉપદેશ આપવાનો કોઈ ફાયદો નથી. એવું બની શકે છે કે આવી વ્યક્તિને જો વારંવાર ઉપદેશ આપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે તો તે સમજવાની જગ્યાએ રૂઠી જાય. જાહેર સભામાં ભાષણ તથા પ્રવચન કરવું એક અલગ વાત છે. પરંતુ વ્યક્તિગત તો તેને જ શીખ આપવી જોઈએ જેને રુચિ હોય. દરેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાનું કલ્યાણ કરે. જો વ્યક્તિગત કોઈકને ઉપદેશ આપવાની વાત હોય તો તેને જ ઉપદેશ આપવો જે શ્રદ્ધા રાખતો હોય, જેને શીખ સાંભળવાનો ઉત્સાહ હોય. આપણા રત્ન સમા સમયને એવા લોકોને ઉપદેશ આપવામાં નહીં બગાડવાનો જે ઉપદેશ પ્રત્યે અરુચિ રાખતા હોય.

૩૪

આગળ પાછળ ઉપર નીચે જો તુ નજીકને દૂર રાખ સમજને સાવધાની એ મહંત પંચામૃત.

જે વ્યક્તિ આગળ, પાછળ, જમણે, ડાબે સમજ અને સાવધાનીનો પ્રયોગ કરે છે તથા સાવધાની પર સાવધાની વરતે છે, તે જાણે મારી જેમ સાવધાન રહે છે. ખરેખર તો સમજ, અક્કલ અને સાવધાનીનો આટલો મોટો પ્રયોગ કરનારી વ્યક્તિ ક્યારેક-ક્યારેક કોઈ-કોઈ હોય છે. આગળ-પાછળ, જમણે-ડાબે બધેય સમજદારીનો પ્રયોગ કરો. એટલા જાગતા રહો કે સમજના સમજ રાખો તથા સાવધાની પર સાવધાની રાખો. ખરેખર સાવધાની હટી કે દુર્ઘટના ઘટી.

આ પ્રસંગમાં આ અર્થની સાથે જે મહત્ત્વપૂર્ણ અર્થ છે તે છે સાવધાની સજાતિ ભાવવાળા છે. સમજની સાર્થકતા સાવધાનીમાં છે. આપણે આ બંને શબ્દો પર થોડો-થોડો વિચાર કરીએ.

સમજનો અર્થ જ્ઞાન તથા બોધ છે. બધું દુઃખ સમજના અભાવમાં છે. જો કોઈ વાતને લીધે મન ગૂચવાયું હોય તો એના મૂળમાં સમજની

ઊણપ છે. શ્રદ્ધાનો પ્રચલિત અર્થ જન સમૂહમાં જે વ્યાપ્ત છે તેને જોતા એમ જ કહેવું પડે છે કે શ્રદ્ધાથી સમજ વજનદાર છે. જેમાં સમજદારી નથી તે જો શ્રદ્ધા રાખે છે. તો તેની શ્રદ્ધા ઉઠી જતા વાર નહીં લાગે. સમજદારી રહિત શ્રદ્ધાળુ કેવળ ભાવુક હોય છે. તેની શ્રદ્ધા રેતી પર પડેલ પાણી જેવી છે જેને ચૂસાતા વાર નથી લાગતી. જે શ્રદ્ધા સમજદારી સહિત છે. તે સ્થાયી હોય છે, શબ્દશઃ ‘શ્રદ્ધા’નો જે અર્થ છે તે સમજદારી - સંયુક્ત છે. ‘શ્રદ્ધા’ શબ્દ ‘શ્રત’ અને ‘ધા’ નો અર્થ થાય છે ‘ધારણ’ કરવું. અર્થાત સત્યને ધારણ કરવું શ્રદ્ધા છે અને સત્ય ધારણ સમજ હોય તો જ સંભવ છે. જે સમજે છે કે સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે. તે જ અસત્યને છોડી સત્ય ધારણ કરી શકે છે. સાચી સમજદારી હોવાથી શ્રદ્ધા આપમેળે થઈ જાય છે. જે સત્યના મહત્ત્વને સમજી લેશે, તેમાં સત્ય આપમેળે ધારણ થઈ જશે.

પ્રકૃતિનો ખેલ જોઈને તેની પાછળ જે દૈવી-કલ્પના થાય છે તેમાં કારણ છે પ્રકૃતિ વિશે સમજનો અભાવ. જો આપણે પ્રકૃતિને સમજી લઈએ તો આપણને એ જ્ઞાન થઈ જશે કે પ્રકૃતિ તથા જડતત્ત્વ નિત્ય છે તેમાં ગુણ-ધર્મ સ્વભાવસિદ્ધ તથા સ્વતઃ નિહિત છે. આ અનંત વિશ્વ-બ્રહ્માંડને કોઈ ચેતન ચલાવી રહ્યું નથી, પરંતુ એમાં સ્વતઃ નિહિત છે. આ અનંત વિશ્વ-બ્રહ્માંડને કોઈ ચેતન ચલાવી રહ્યું નથી, પરંતુ એમાં સ્વતઃસિદ્ધ ગુણ, ધર્મ, ક્રિયા વગેરે છે જેનાથી તે અનાદિ સ્વતઃ સ્વચાલિત છે. જીવ શરીર છોડીને બીજું શરીર ધારણ કરે છે, એટલા માટે ભૂત-પ્રેતની તથા સુખ-દુઃખ આપનારું અદૃશ્ય શક્તિનું વંટોળ છે તે આપોઆપ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યારે એ બોધ થઈ જાય છે કે જીવના કર્મ જ જ તેના સુખ-દુઃખના કારણ હોય છે. સાચી સમજ થઈ જવાથી જેટલું દૈવીયમત્કાર, ભૂત-પ્રેત

તથા સુખ-દુઃખ આપનારું અદૃશ્ય શક્તિનું વંટોળ છે તે આપોઆપ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યારે એ બોધ થઈ જાય છે કે જીવના કર્મ જ તેના સુખ-દુઃખના કારણ હોય છે. સાચી સમજ થઈ જવાથી આપોઆપ જ ચોખવટ થઈ જાય છે કે પરમાત્મા કે મોક્ષ આપણા આત્માથી ક્યાંય અલગ નથી જે મળતા હોય. ખરેખર બધી કામનાઓનો ત્યાગ કરી સ્વરૂપસ્થિતિ થવી જ અધ્યાત્મની સર્વોચ્ચ દશા છે. સાચી સમજવાળી વ્યક્તિ ક્યાંય વ્યવહારમાં ગૂંચવાતી નથી. સાચી સમજનો અર્થ છેકે વસ્તુઓ, પ્રાણીઓ તથા વ્યવહારોનું ઉચિત ગ્રહણ અને ત્યાગ. પોતાના સ્વરૂપ વિશે, જડ તત્ત્વો વિશે, વ્યવહાર વિશે, સાધના તથા શાંતિ વિશે, અર્થાત આધિભૌતિક બંને દિશાઓની ઉન્નતિ તથા જીવન માટે વિશ્રાંતિ વિશે સાચી સમજ રાખવી જ આગળ-પાછળ, જમણે-ડાબે ફહમ તથા સમજ રાખવા બરાબર છે. આધ્યાત્મિક તથા ભૌતિક બંને દિશાઓમાં જ્ઞાન તથા સમજ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ દરેક મનુષ્યમાં છે. બધા જ બંધન, બધા જ દુઃખ તથા બધી જ અશાંતિ નાસમજ તથા અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. દરેક દિશામાં સાચી સમજ તથા સાચું જ્ઞાન થઈ જવાથી જીવ સદાયને માટે સુખી રહે છે.

જે વ્યવહાર તથા પરમાર્થ બધી દિશાઓમાં સાવધાન રહે છે તે સુખપૂર્વક જાગે છે તથા સુખપૂર્વક સૂવે છે. જે વ્યક્તિ આગળ-પાછળ, જમણે-ડાબે બધી તરફ સાવધાન રહે છે, તે નથી બાહ્ય વ્યવહારમાં ગૂંચવાતી અને નથી તો અંદર મનના દ્વંદ્વોમાં ગૂંચવાતી. નિરંતર સાવધાન તથા અખંડ જાગ્રત વ્યક્તિ જ જીવન્મુક્ત છે. જે સાવધાની પર સાવધાની રાખે છે તે સાવધાન રહે છે. પરંતુ સહજોક્તિ છે. તેઓ અધિકૃત જાગ્રત પુરુષ, સહજ જાગ્રત પુરુષ તથા સ્વયંસિદ્ધ જાગ્રત પુરુષ હતા. સાવધાની

તથા જાગૃતિ જેનું સહજ સ્વરૂપ બની જાય છે. તે જ સાધકોને કહી શકે છે કે તમે લોકો મારી જેમ સાવધાન રહો અથવા જે નિરંતર જાગ્રત છે તે જાણે મારું પ્રતિરૂપ છે.

૩૫

આદર્શ ગૃહસ્થ બનુ તો સાધુ સંત છે તું જ કરી સંસ્કાર સીંચન બન બાગબાન એ જ મહંત પંચામૃત

જે સર્વ દુરાચરણો ત્યાગીને, માતા-પિતા વગેરે સર્વ ગુરુજનોની સેવા-ભક્તિ કરતાં-કરતાં સદાચરણપૂર્વક ગૃહસ્થી મર્યાદાનુસાર રહે છે તે મનુષ્ય છે. જે ગૃહસ્થીથી હટીને તથા કોઈક સંપ્રદાયમાં દીક્ષા લઈને ત્યાગ-વૈરાગ્યપૂર્વક રહે છે. તે સાધુ છે અને જે આ બંનેથી પર થઈ સ્વરૂપસ્થિતિમાં રમે છે, તેનો અનુભવ બીજા માટે તો દુર્બોધ (સમજવો મુશ્કેલ) છે, તે સર્વોચ્ચ છે.

માનવના ત્રણ સ્તર છે - ગૃહસ્થ, વિરક્ત તથા જીવન્મુક્ત એ ત્રણેય માટે મહંતે આ માનવ, સાધુ તથા ગુણાતીત ત્રણ શ્રેણીઓમાં બધાને વિભાજિત કરીને તેમને ઈશારો કર્યો છે.

ગૃહસ્થીની મર્યાદા છે. ગૃહસ્થ કોને કહેવા જોઈએ? જે ગૃહસ્થ, અર્થાત ઘરમાં રહેતા હોય તે ગૃહસ્થ છે. પરંતુ આ પરિભાષા નિર્દોષ નથી, કેમકે ઘરમાં વિરક્ત સંત પણ રહે છે. ભલે તેઓ બીજાના તેમજ

ભક્તોના ઘરમાં રહેતા હોય, પરંતુ રહે છે તો ઘરમાં જ ને ! સંતોના આશ્રમ તથા મઠ હોય છે, તેમાં રહેવું પણ તો ઘરમાં જ રહેવું થયું, માટે જે વૈવાહિક બંધનોથી બંધાઈને રહે છે, તે ગૃહસ્થ છે. છોકરા તથા છોકરીનું લગ્ન ક્યારે થવું જોઈએ એ તો સ્પષ્ટ છે. છોકરાનું લગ્ન ત્યારે થવું જોઈએ જ્યારે તે શિક્ષા-દીક્ષામાં પારંગત થઈને ધન કમાતો થાય અને આર્થિક દૃષ્ટિએ તેના પગ પર ઊભો થાય. આના માટે તેની ઓછામાં ઓછી ત્રીસ વર્ષની ઉંમર થઈ જ જશે અને છોકરીનું લગ્ન ત્યારે થવું જોઈએ તે પણ ગૃહસ્થીની જવાબદારીને સારી રીતે સમજી લે અને તેની ઉંમર ઓછામાં ઓછી વીસ-બાવીસ વર્ષની થઈ જાય. આનાથી વધારે થાય તો કાંઈ વાંધો નહિં. બાળલગ્ન બાળકોની હત્યા છે. એક માણસ તેના બાળકનું લગ્ન નાની ઉંમરમાં કરી દે તથા બીજો તલવારથી તેના બાળકનું ગળું કાપી નાંખે તો બંને હત્યારા છે. પરંતુ જેણે ગળું ઉડાવી દીધું તે હત્યારાએ તો તેના બાળકને એક જ વારમાં ખતમ કરી દીધો, પરંતુ બાળલગ્ન કરનાર પિતા તેના બાળકને એક જ વારમાં ખતમ કરી દીધો. પરંતુ બાળલગ્ન કરનાર પિતા તેના બાળકને જાણે જીવનભર બુઢી છરીથી રેતી-રેતીને મારે છે.

દહેજ પ્રથા મહાપાપ છે. ભારત આઝાદ થતા પહેલા વિચારવામાં આવતું હતું કે જ્યારે ભારત આઝાદ થશે ત્યારે શિક્ષણ ઘણું વધી જશે. લોકો એટલા શિક્ષિત થઈ જશે કે તેઓ સ્વયં દહેજથી ઘૃણા કરશે અને લગ્ન પણ દહેજ લીધા વગર કરશે. પરંતુ વાત ઊલટી થઈ. માણસ જેટલો શિક્ષિત થયો એટલો લોભી થયો છે. થોડાઓને અપવાદ રૂપે છોડી દઈએ તો શિક્ષણથી આપવામાં જેટલા રૂપિયા ખર્ચ કર્યો છે તેને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના દરે જાણે છોકરીવાળાઓથી વસૂલ કરવા માંગે છે, પરંતુ જ્યારે

તેમને પોત પોતાની દીકરીના લગ્ન માટે રખડવું પડે છે અને દહેજના દુષ્યક્રમાં પડવું પડે છે ત્યારે તેમને આકાશના તારા દેખાવા માંડે છે. અર્થાત ઊંઘ હરામ થઈ જાય છે. કન્યા તો પોતે જ દહેજ છે. ત્યાર પછી પણ દહેજ માંગવું પાપ છે. દહેજ આપવું અને લેવું બંને પાપ છે.

બાળકોને સારા સંબંધ આપવા માબાપનું કર્તવ્ય છે, અને આ તો ત્યારે જ સંભવ છે જ્યારે માબાપ સ્વયં સારા સંસ્કારોથી સંપન્ન હોય. જે ઘરોમાં સવારે ઉઠતાવેંત જ ઘોંઘાટ (કલબલ) ચાલુ થઈ જાય છે, ઘરના બધા સભ્યો જોર-જોરથી બૂમો પાડીને બોલે છે, એક બીજાને કઠોર વચન કહે છે, જેમના ઘરની બધી વસ્તુઓ વિખરાયેલી તથા અવ્યવસ્થિત જ્યાં-ત્યાં પડી રહે છે, ઘરમાં ઠેક-ઠેકાણે થૂંક, બાળકોના મળ-મૂત્ર તેમજ અન્ય ગંદકી પડી રહે છે, ફર્શ, દીવાલ અને પૂરું ઘર ગંદુ રહે છે. કપડાં ગંદા, બાળકો ગંદા અને બધું જ અસ્ત-વ્યસ્ત રહે છે, ત્યાં બાળકોને સારા સંસ્કાર કેવી રીતે મળી શકે ! ત્યાં તો બાળકોને ખરાબ સંસ્કાર મળશે. જ્યાં ઈંડા, માંસ, માછલી, શરાબ-કબાબ ચાલે છે, જ્યાં ગાંજો, ભાંગ, બીડી, સીગારેટ, તમાકુ, પાન, પડીકી વગેરે ગંદા વ્યસનોની બોલબાલા છે, એવા ઘરોમાં બાળકોને સારા સંસ્કાર કેવી રીતે મળી શકે ! ત્યાં તો બાળકોને ખરાબ સંસ્કાર મળશે. તેથી ઘર-દ્વાર સ્વચ્છ હોવા જોઈએ. ઘરની બધી વસ્તુઓ વ્યવસ્થિત મૂકેલી હોવી જોઈએ. ઘરના લોકોએ એકબીજા સાથે કોમળ તથા ધીમા અવાજે બોલવું જોઈએ. સવારે ઉઠીને વડીલોને નમસ્કાર, નાનાઓને પ્યાર તથા પરસ્પર સ્નેહનો વ્યવહાર રાખવો જોઈએ. માંસ, ઈંડા, માછલાં, શરાબ, ગાંજો, ભાંગ, બીડી, તમાકુ, પાન, પડીકી વગેરેનો તદ્દન ત્યાગ કરવો જોઈએ. પરિવારના શુદ્ધ, સાત્ત્વિક આચાર-વ્યવહાર હોવા જોઈએ. સંતાન તો એક-બે બહુ થઈ ગયા.

બાળકોને પાંચ વર્ષ સુધી પ્યાર, ત્યાર પછી તેમના પર કડક-નજર, કડક નજરનો મતલબ ગાળ દેવી કે માર મારવો નહિ. બસ તેના પર એ દેખરેખ રાખવામાં આવે કે તે કોઈ ખોટું કામ ન કરે. જ્યારે તે સોળ વર્ષના થઈ જાય, ત્યારે તેમની સાથે ભાઈચારાનો વ્યવહાર કરવો. જુવાન છોકરાઓને ક્યારેય પણ કોઈ શિખામણ આપવાની હોય તો એકાંતમાં, એકલાને પ્યાર તથા સહારાથી આપો. પતિ-પત્ની, પિતા-પુત્ર, ભાઈ-ભાઈ, સાસુ-વહુ વગેરે સૌનો પારસ્પરિક વ્યવહાર મધુર હોવો જોઈએ. એના માટે નીચેના સાત સૂત્રોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

૧. પોતાના કર્તવ્યોનું પાલન તથા બીજાના અધિકારોની રક્ષા.
૨. સ્વયં સહેવું પરંતુ બીજાને સહન કરાવવાની ચેષ્ટા ન કરવી.
૩. સ્વયં બીજાની યોગ્ય વાતો માની લેવી પરંતુ આપણી વાતો બીજાને પરાણે મનાવવાનો પ્રયાસ ન કરવો.
૪. સ્વયં પોતાની ઈચ્છાઓ પર સંયમ રાખવો અને બને ત્યાં સુધી બીજાની યોગ્ય ઈચ્છાઓ પૂરી થવા દેવી.
૫. પ્યારપૂર્ણ મીઠા વચન-મીઠી વાણી બોલવી.
૬. સૌની સાથે કોમળ વ્યવહાર રાખવો.
૭. મનમાં સૌ પ્રત્યે સ્નેહનો ભાવ રાખવો.

આપણે પરિવાર તથા સમાજની જે વ્યક્તિઓની સાથે રહીએ છીએ તેમની સાથે શુદ્ધ સ્નેહ તથા પ્રેમનો વ્યવહાર રહેવાથી જ જીવનમાં સ્વર્ગ ઊતરી શકે છે. જો સાથે રહેતા લોકો પરસ્પરમાં મધુરતાના વ્યવહારથી નથી રહી શકતા તો તેમનું જીવન સુખી ન થઈ શકે. કેટલાય ઘરના લોકો જ્યારે સાંજે એકઠા થાય છે, ત્યારે તેઓ એકબીજા સાથે મોકળા મને વાતો નથી કરતા, પોત-પોતાના કામનો હિસાબ-કિતાબ

બીજાને નથી આપતા, આવતીકાલે શું કરવાનું છે એના પર સર્વસંમતિથી વિચાર નથી કરતા, ઘરમાં કોઈ પૂજા, પાઠ, કથા, કીર્તન, સત્સંગ વગેરેનું કામ નથી કરતા, ભાઈ, પિતા, પુત્ર વગેરે એક સાથે બેસીને ભોજન કરવાની પણ ઉદારતા નથી રાખી શકતા, એવા ઘરોમાં નરક નિવાસ કરે છે. આવા ઘર બહુ જલદી નાશ પામે છે. યાદવ વંશનો વિનાશ આ જ રીતે થયો હતો. શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે તેમના ઘડપણમાં નારદજી પાસે જઈને તેમને પરિવારમાં સમતા રાખવાનો ઉપાય પૂછ્યો હતો. તેઓએ નારદને કહ્યું કે જે સમજદાર ન હોય, સમજદાર હોવા છતાંય મિત્ર ન હોય અને મિત્ર હોવા છતાંય પોતાનું મન વશમાં ન રાખી શકતા હોય તેમને પોતાની ગુપ્ત વાતો ન કહેવી. તમે સમજદાર, મિત્ર તથા સ્વવશ મનવાળા છો, એટલે હું મારી ગુપ્ત વાતો તમને કહું છું.

શ્રીકૃષ્ણજી કહે છે “હું મારી પ્રભુતા દેખાડીને પરિવારવાળાઓને દાસ બનાવવા નથી માંગતો. હું પ્રાપ્ત ભોગ પણ અડધો પરિવાર માટે છોડી દઉં છું. નારદ ! જેમ કોઈ અરણીકાષ્ઠ મથન કરીને આગ પેદા કરે, તેમ મારા કુટુંબીઓના કડવા વચન મારા હૃદયને બાળતા રહે છે. મોટાભાઈ બલરામ બળના મદમાં ચૂર છે. નાનો ભાદ ગદ બહુ સુકુમાર બને છે અને કાંઈ જ કરવા માંગતો નથી. રહ્યો મોટો દીકરો પ્રદ્યુમ્ન, તે તેના શારીરિક રૂપ સૌંદર્યમાં મસ્ત છે. આ રીતે હું અસહાય છું. મારા પરિવારમાં મોટા-મોટા બળશાળી છે, પરંતુ આહુક અને અકૂરે પરસ્પરમાં વૈમનસ્ય કરી મારો રસ્તો રોકી દીધો છે. હું તેમનામાંથી કોઈ એકનો પક્ષ લઈ શકતો નથી. તેઓ બંને યોગ્ય અને મારા પ્રિય છે. પરંતુ મારી વાતો માનીને તેઓ પરસ્પરમાં પ્રેમ નથી કરતા. જેમ કે કોઈ માતાના બે પુત્ર હોય. બેઉ પરસ્પર જુગાર રમતા હોય, તો માતા એકની તો જીત ઈચ્છે

અને બીજાની હાર ન ઈચ્છે, એ બેઉ માટે મારી આવી દશા છે. હું પરિવારવાળાઓના પારસ્પરિક વૈમનસ્યથી ખૂબ પીડિત છું. આના સમાધાનનો તમે ઉપાય જણાવો.”

નારદે કહ્યું - મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ ! વિપત્તિ બે પ્રકારની હોય છે. એક બહારથી આવી જાય છે તથા બીજી પોતાની અંદરથી ઊભી થાય છે. તમારા પર આવેલી વિપ્તિ તમારી જ બનાવેલી છે. તમે તમારા વંશજોને લડવાનું શીખવાડ્યું. તેઓ આખું જીવન લડાઈઓ લડતા રહ્યા, હવે બાહ્ય લડાઈઓ પૂરી થઈ ગઈ, તો તેઓ ક્યાં લડે ! લડાઈની આદત હોવાથી તેઓ પરસ્પરમાં લડી રહ્યા છે. જુઓ, હું ઉકેલવાની યુક્તિ બતાવું છું. અખતરો કરી જોજો. પહેલી વાત, પરિવારવાળાઓ દ્વારા કષ્ટ મેળવવા છતાંય તેમની સાથે મીઠી વાણી બોલો. બીજી વાત, તેમને ઉપભોગી વસ્તુઓ નિષ્પક્ષતાપૂર્વક તથા ઉદારતાથી આપતા રહો. અર્થાત્ ધનની યોગ્ય વહેંચણી કરતા રહો. અને ત્રીજી વાત, સાથીઓનું મન જોઈને તેમની પાસે કામ લો. જેણે પોતાના મનને વશમાં નથી કર્યું, જે ગંભીર, સહનશીલ તથા વિશાલ હૃદયનો નથી, તે પરિવાર તથા સમાજને નથી ચલાવી શકતો. સમતળ ભૂમિમાં કમજોર બળદ પણ બોજો વેંઢારી લે છે, પરંતુ ઊંચી-નીચી ભૂમિમાં બળવાન બળદ જ બોજો વેંઢારી શકે છે. “હે કેશવ ! આપ આ યાદવકુળના મુખી (વડા) છો. જો આ કુળમાં ફૂટ પડી જશે તો પૂરા સંઘનો વિનાશ થઈ જશે. તમે એ રીતે વ્યવહાર કરો કે તમારા રહેતા રહેતા આ યાદવ-ગણતંત્ર-રાજ્યનો વિનાશ ન થાય.” (મહાભારત શાંતિપર્વ સ્વા. ૮૧ શ્લોક ૨૫માં છે.)

જેમના ઘરના સભ્યો સાંજે જ્યારે ભેગા થાય છે, ત્યારે એકબીજા સાથે હસી-હસીને વાતો કરે છે, સૌ પોત-પોતાના કામનો એકબીજાને

હિસાબ-કિતાબ આપે છે, કાલે શું કરવાનું છે એના પર વિચાર કરી લે છે, બધા સભ્યો એકસાથે બેસીને ભોજન કરે છે, ભોજન પહેલા કે પછી સત્સંગ, કથા-વાર્તા વગેરે કોઈ સામૂહિક ધાર્મિક કૃત્ય કરે છે, તેમના ઘરમાં સ્વર્ગનો નિવાસ રહે છે. જે પરિવાર કે સમાજ દીર્ઘજીવી તથા સુખી હોય છે. બીજું કાંઈ કરી શકે કે ન કરી શકે, પરંતુ જે પરિવારમાં ચોવીસ કલાકમાં બધા લોકો એકવાર હસી-બોલી લે છે, તે પરિવાર સુલઝેલ ગણાય. ઘરના પરિવારમાં દિવસમાં એકવાર તો હાસ્યની છોળો ઉડવી જ જોઈએ.

ગૃહસ્થે તેની કમાણીનો એકભાગ દાન કરવો જોઈએ. દાનના પાત્ર સાર્વજનિક કલ્યાણની સંસ્થાઓ છે. લોકમંગળમાં વિચરનારા નિર્મળ સંત છે તથા અસહાય લોકો છે. દરેક ગૃહસ્થે પોતાના જીવનમાં કોઈ સાચા આધ્યાત્મિક ગુરુના શરણમાં જવું જોઈએ અને તેમના દ્વારા જીવનમાં દિશાનિર્દેશ લેવો જોઈએ. સંતોની સેવા તથા તેમના સત્સંગમાં જઈને બોધ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. સત્સંગ એજિન છે તથા ગૃહસ્થ ડબ્બા છે. જો ગૃહસ્થ સત્સંગમાં લાગી રહેશે તો તેઓ જરૂર તેમની મંજિલ પર પહોંચશે. તેમને સદ્ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય કરતા રહેવું જોઈએ, જેથી તેમની સદ્બુદ્ધિ બની રહે.

આ રીતે જે વ્યક્તિ સદાચારપૂર્વક રહી ગૃહસ્થી મર્યાદાનું પાલન કરે છે, તે માનવ છે.

જેને ગૃહસ્થીથી વૈરાગ્ય થઈ જાય છે અને જે એનાથી વિરક્ત થઈને કોઈ સાધુ-સમાજમાં દીક્ષિત થઈ સાધના કરે છે, તે સાધુ છે. કોઈએ અધ-કચરામાં ઘર નહીં છોડવું જોઈએ. પાક્કો વૈરાગ્ય તથા ત્યાગની સાચી સમજ થયા પછી ઘરનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઘર છોડીને કોઈક

સાચા વૈરાગ્યવાન સંતના શરણમાં જઈને તેમની સેવા, સત્સંગ તથા સ્વાધ્યાય કરતાં કરતાં સાધનાથી રહેવું જોઈએ. લાંબા સમય સુધી સાધુનો વેશ ન લઈ સેવકભાવથી રહીને ગુરુ પાસે સેવા-સાધનામાં વીતાવવાથી વૈરાગ્યની પરિપક્વતા થઈ જાય છે. વિરક્ત થઈ ગયા પછી પૂર્વાશ્રમ - ઘર - પરિવાર સાથે કોઈપણ જાતનો સંબંધ ન રાખવો જોઈએ. તેણે વ્યક્તિગત જીવન માટે વિશેષ સંગ્રહ નહીં કરવો જોઈએ. તેને તો સ્ત્રી માત્રનો ત્યાગી હોવું જોઈએ. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતાં-કરતાં સત્સંગમાં નિવાસ કરવો જોઈએ. તેને દોરા-ધાગા, ફલિત જ્યોતિષનો પાખંડ તથા બીજા કોઈપણ પ્રકારના નિરર્થક લોકરંજનના કામ ન કરવા જોઈએ. સાધુ જે સંપ્રદાયમાં રહે, તેના નિયમોનું પાલન કરી તેને પૂર્ણ વિરક્તિભાવમાં સ્થિત રહેવું જોઈએ. આ રીતે ગૃહસ્થીરૂપી હૃદયની નીકળીને વિરક્ત થયેલ ત્યાગી બેહદ ચાલનાર છે અને તે જ સાધુ છે.

“હૃદ બેહદ દોઊ તજે, તાકર મતા અગાધ” આ ત્રીજી શ્રેણીની વ્યક્તિ સર્વોચ્ચ હોય છે. જેણે ગૃહસ્થીનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુ દશાના સંપ્રદાય વિશેષ તથા વેષમર્યાદાના અહંકારનો ત્યાગ કરીને જે શુદ્ધ સ્વરૂપસ્થિતિ દશામાં સ્થિત થયો, તેનો મત અગાધ છે. વ્યક્તિ પોતાનું મૌલિક સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતન છે. તે ત્રણેય ગુણોથી પર જ્ઞાનમાત્ર છે. સ્વરૂપસ્થિતિની બે દશાઓ છે, એક વ્યવહારકાળની તથા બીજી સમાધિકાળની. પરમ સ્થિતિમાં પહોંચેલ સંત વ્યવહારકાળમાં રાગ-દ્વેષ અને શોક-મોહથી મુક્ત હોય છે તથા સમાધિકાળમાં બધા જ સંકલ્પોથી રહિત હોય છે. તે ભૌતિક ધરાતલથી ઉઠેલ સદાય સ્વરૂપમાં જ નિમગ્ન રહે છે. તે ગૃહસ્થીથી તો મુક્ત હોય જ છે, વિરક્તિની સાંપ્રદાયિક સંકુચિતતાઓથી પણ મુક્ત હોય છે, ભલે તેનું શરીર કોઈ સંપ્રદાય

વિશેષમાં હોય કે કોઈ સંપ્રદાયના વેષમાં હોય, પરંતુ તેનો અંતરાત્મા સમસ્ત સાંપ્રદાયિકતાઓથી પર હોય છે. એટલા માટે તે હદ તથા બેહદ - બંનેથી પરે હોય છે.

બોધવાન તથા સ્વરૂપસ્થ પુરુષ મતવાદ તથા સાંપ્રદાયિકતામાં નથી પડતા કેમકે “તાકર મતા અગાધ” હોય છે. જે સ્વરૂપવિચાર તથા સ્વરૂપસ્થિતિની અગાધ-દિશામાં પહોંચેલા છે, તેમના માટે મતવાદનું કોઈ મહત્ત્વ નથી. ત્યાં સુધી તો મતવાદ છોડાની જેમ ઉતરી જાય છે. સ્વરૂપસ્થિતિ સુધી પહોંચેલ સંતોની દશા એક હોય છે. તેમના દેહ-વ્યવહાર જરૂર ભિન્ન હોય છે, પરંતુ તેમની આત્મિક દશા એક હોય છે.

૩૬

**બધા ચ ગયા છે તૂંચ જવાનો એક દિ દૂર
પાંચ વખાણે એવું જીવજે જીવન, એ જ મહંત પંચામૃત**

પહેલાના લોકો મરી ચૂક્યા છે. તું પણ અવિવેક રૂપી બુદ્ધા ભાલાના પ્રહારોથી એક દિવસ મરી જઈશ. ક્ષણભંગુર સંસાર રૂપી પાંદડાં તથા છાંયડાં વગરના કાંટાળા ઝાડીવાળા કેરડીના ઝાડ નીચે પડ્યો છે, આજ મરીશ કે કાલે.

તીક્ષ્ણ વૈરાગ્ય દષ્ટિ અને દાખલા સહિત ઊંડો પ્રભાવ પાડનારી રીત હૃદયને હચમચાવી નાંખે છે. પહેલાના બધા લોકો મરી ચૂક્યા છે, તારે પણ મરી જવાનું છે. બુદ્ધા ભાલાથી મારી-મારીને જો કોઈકની હત્યા કરવામાં આવે તો તેને ઘણી પીડા થશે અને મરતા સમય પણ લાગશે. તીક્ષ્ણ ધારવાળા હથિયારથી મારવામાં આવે તો માણસ જલદી મરી જાય છે, પરંતુ બુદ્ધા હથિયારથી મારવામાં આવે તો ઘણો રિબાઈ-રિબાઈને મરે છે. જે અવિવેક તથા મોહથી ગ્રસિત છે, તેનું મરવાનું જાણે કે બુદ્ધા હથિયારથી થાય છે. જે વ્યક્તિ આખી જિંદગી રાગ-દ્વેષ, શોક-મોહ,

ચિંતા-વિકળતા વગેરેમાં પિસાઈ-પિસાઈને મરે છે તે જાણે કે બુદ્ધા હથિયાર વડે મારવાથી મરે છે. જીવનની સફળતા સદાય મન પ્રસન્ન રહેવામાં છે. દુઃખી રહેવું કે પ્રસન્ન રહેવું એ મોટાભાગે ભૌતિક સ્થિતિઓ પર આધાર નથી રાખતું. પરંતુ અવિવેક તથા વિવેક પર આધાર રાખે છે. એટલા માટે જ્યારે મનુષ્યનો પૂર્ણ વિવેક ઉદય થઈ જાય છે ત્યારે તે કૃતાર્થ થઈ જાય છે અને સદાયને માટે પ્રસન્ન રહે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આ સ્થિતિ નથી આવતી, ભલે માણસ ગમે તેટલો ધનવાન તથા બધી વસ્તુઓથી સંપન્ન હોય, દુઃખી રહે છે. સંસારના મોટાભાગના લોકો દુઃખી જ દેખાય છે. કોઈ વિરલો છે જે વિવેક સંપન્ન છે અને સુખી છે. તું માયાના મોહમાં આસક્ત થઈ નિરંતર પીડાય છે તથા આ સંસારમાં વિષય-ઈચ્છા તથા ચિંતા-શોકમાં નિરંતર પીડાય છે. અને એમાંને એમાં તારો અંત આવી જાય છે.

કેરડીના ઝાડ પર પાંદડા નથી હોતા, તે કાંટાયુક્ત તથા ઝાડીદાર હોય છે. તેમાં નથી છાંયડો હોતો, નથી ફળ. આ ક્ષણભંગુર સંસાર પણ આવો જ છે. એમાં નથી જીવને શીતળતા મળતી અને નથી એમાં કોઈ ઉત્તમ ફળ. ભૌતિક પદાર્થોના રાગી માણસને આખી જિંદગી પરિવર્તનશીલતા તેમજ ક્ષણભંગુરતાનો અનુભવ કરતાં કરતાં અંતે અહીંથી જતું રહેવું પડે છે. ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓનું અંતે કોઈ ફળ નથી મળતું. બધું જ અહીંનું અહીં જ રહી જાય છે, જીવ એકલો ચાલ્યો જાય છે. વ્યામોહિત મનુષ્યને ધન, ભવન, સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર, પ્રતિષ્ઠા વગેરેથી સુખ પ્રાપ્તિની ઘણી લાંબી આશા રહે છે, પરંતુ તેના જીવનના દિવસો જેટલા વીતે છે તેને બધાની અસારતાનો અનુભવ થતો જાય છે. શરીરને સંસારમાં રાગ કરનારાઓને અંતે આ સંસારમાંથી કેવળ નિરાશા જ હાથ લાગે છે. તે

નિરાશ થઈને જ અહીંથી જાય છે. જીવનમાં શાંતિ ત્યારે મળે છે જ્યારે સમસ્ત ભૌતિક પદાર્થોથી અનાસક્ત થઈ પોતાના અવિનાશી સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય.

અમારા નિર્ણય જ્ઞાનપરક છે. અમારી વાતો તે લોકો સારી રીતે નથી સમજી શકતા જે કેવળ કર્મ-ઉપાસના વગેરેમાં રૂબ્યા છે. અમારા નિર્ણય તો યોગ્ય રીતે તે જ સમજી શકે છે જે નિશ્ચયપૂર્વક જ્ઞાનપરક બુદ્ધિવાળા છે.

બાળકોને પહેલા ધોરણમાં જ ભણાવવામાં આવે છે કે બાળકો ! જ્યારે સૂર્ય ઉગે ત્યારે તમે તેની સામે મુખ કરીને ઊભા થઈ જાઓ અને તમારા બંને હાથ બંને બાજુ પહોળા કરો. હવે એવું સમજો કે તમારા મુખની સામે જે બાજુ સૂર્ય ઉગ્યો છે તે પૂર્વદિશા છે, પીઠ તરફ પશ્ચિમ, જમણી બાજુ દક્ષિણ તથા ડાબી બાજુ ઉત્તર દિશા છે. તેથી જે બાજુ સૂર્ય ઉગે છે તે દિશાને પૂર્વ કહે છે. સૂર્ય પ્રકાશસ્વરૂપ છે. પ્રકાશ જ્ઞાનનો પ્રતીક છે. જે લોકો ભાવુકતાપૂર્વક અનેક કાલ્પનિક દેવી-દેવતા વગેરેની ભક્તિ-ભાવનામાં તથા અનેક પ્રકારના કર્મકાંડોમાં રૂબ્યા છે, તેમને મારી બધી જ વાતો સમજમાં આવવી બહુ અઘરી વાત છે. ભાવુક તથા જાડી બુદ્ધિના લોકો જ્ઞાનની તીવ્ર તથા નિર્ણય યુક્ત વાતો પહેલા તો સહન જ નથી કરી શકતા, સમજવાની વાત તો દૂર રહી.

અમને તે જ સમજી શકે છે, અર્થાત તમારા નિર્ણયો તે જ સમજી શકે છે જે નિશ્ચયપૂર્વક જ્ઞાન દિશાવાળા હોય. જેની બુદ્ધિ કેવળ ભાવુક થઈને ક્યાંય બંધાયેલી નથી, પરંતુ નિષ્પક્ષ, ઉદાર તથા નિર્ણય કરનારી છે, મહાન માણસો, ઈશ્વર, ઈશ્વરના અવતાર, પયગંબર, ઈશ્વરની કિતાબ, ઈશ્વરીય સંપ્રદાય તથા દેવી-દેવતાઓમાં બંધાયેલા નો'તા. તેઓ

માનસિક ગુલામી કરવાનું જાણતા જ નો'તા. તેઓ શ્રદ્ધાભક્તિના નામે આંખ મીંચીને ચાલવાનું પસંદ કરતા નો'તા. તેમણે શ્રદ્ધા ભક્તિના નામે ચલાવેલા સમસ્ત અંધવિશ્વાસો તથા અંધરૂઢિઓને એક ઝાટકે ઉખેડી નાંખ્યા છે. તેઓ સત્યજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા રાખવી એને જ શ્રદ્ધા સમજે છે. શ્રદ્ધા એટલે સત્યને ધારણ કરવું જ છે. સમજ્યા વિચાર્યા વગર આંખ મીંચીને ઢંગધડા વગરની વાતોમાં મોહ કરી લેવો અંધશ્રદ્ધા છે. માટે કાંકરા અને ઠીકરાને ઓળખનારા લોકો મહંતના મોતીને કેવી રીતે ઓળખી શકે ! તેમના હીરા-મોતી તો પારખી જ પારખશે. જે નિશ્ચયપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક બુદ્ધિ રાખે છે. જડ સંસ્કારોમાં બંધાઈને મહંતની વાત સમજી શકવી ઘણી મુશ્કેલ છે. તેમની વાતો સમજવા માટે તેમના જેવું ખુલ્લું દિલ હોવું જોઈએ.

૩૭

**લગન રાખ તારા કામમાં સાથે ઉત્સાહનું અમૃત
પાઈ પાઈથી બને તુ કરોડપતિ એ જ મહંત પંચામૃત**

માણસ જે ઉત્સાહથી શરૂઆતમાં કોઈ કામમાં લાગે છે જો તે જ ઉત્સાહથી છેલ્લે સુધી તેને નિભાવે તો તેમાં તેની સફળતા નક્કી છે. ધીરે-ધીરે પાઈ-પાઈ ભેગી કરીને જ કોઈક દિવસે લાખ-કરોડની સંપત્તિ થઈ જાય છે.

કોઈક ઉદ્દેશ્ય તથા ક્ષેત્રમાં શરૂઆતથી તે છેલ્લે સુધી એક સમાન ઉત્સાહથી લાગી રહેનારા ઓછા લોકો હોય છે. એટલા માટે જીવનમાં ઓછા લોકો સફળ થાય છે. “ભક્તિ ભાવ ભાદોં નદી, સબૈ ચલી ઘહરાય । સરિતા સોઈ સરાહિયે, જેઠ માસ ઠહરાય ॥” કોઈક કામમાં શરૂઆતમાં ઉત્સાહ હોય છે. આગળ જતા માણસ ઠંડો પડી જાય છે. વિદ્યા, કળા, ધન, ભક્તિ, ધર્મ, અધ્યાત્મ કોઈપણ દિશામાં જો પ્રગતિ કરવી હોય તો તેમાં શરૂઆતથી છેલ્લે સુધી ઉત્સાહપૂર્વક એક સમાન લાગી રહેવું જોઈએ.

એક સંગીતજ્ઞના સંગીતથી પ્રભાવિત થઈને એક માણસે કહ્યું કે હું

પણ ઈચ્છું છું કે તમારી જેમ મોટો સંગીતજ્ઞ બનું. સંગીતજ્ઞે કહ્યું કે આ કોઈ બહુ મોટી વાત નથી, સતત ઉત્સાહપૂર્વક ત્રીસ-પાંત્રીસ વર્ષો સુધી લાગ્યા રહો તમે પણ સારા સંગીતજ્ઞ થઈ જશો. માણસ કોઈકના કલાત્મક તબલાવાદન, હારમોનિયમવાદન, ગાયન, ચિત્રકળા, વક્તૃતા, લેખનસંપન્નતા, ધનસંપન્નતા, આધ્યાત્મિકસંપન્નતા વગેરે જુએ છે તો તેને લાગે છે કે હું પણ આના જેવો થઈ જાઉં તો કેટલું સારું. પરંતુ તે એવું નથી સમજતો કે આ બધી ઉપલબ્ધિઓની પાછળ તે લોકોએ કેટલી તપસ્યાઓ તથા સાધનાઓ કરી છે. એક-એક ટીપું પડતાં-પડતાં ઘડો ભરાય છે, આવી જ રીતે ધન, વિદ્યા અને ધર્મનો થોડો-થોડો સંગ્રહ થતા-થતા ખૂબ થઈ જાય છે.

જે પોતાના નિશ્ચિત લક્ષ્યને મેળવવા માટે સતત લાંબા સમય સુધી એક ધારી રીતે મહેનત કરી શકે છે તે જ સફળ થઈ શકે છે. સંતોની સંગત મેળવીને કેટલાક લોકો શરૂ-શરૂમાં ખૂબ ભક્તિભાવનામાં ઓતપ્રોત થઈ જાય છે, પરંતુ થોડા દિવસોમાં તેઓ તેને મોટાભાગે ભૂલી જાય છે. કેટલાય લોકો ઉત્સાહપૂર્વક વૈરાગ્ય અને સાધનામાં તો લાગે છે, પરંતુ તેમનો ઉત્સાહ વધારે દિવસો સુધી નથી ટકતો. આવા લોકો ફરીથી મનની મલિનતામાં ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે વૈરાગ્ય, ભક્તિ, સાધના અધ્યાત્મ બધું જ બકવાદ છે. જે ખેડૂતને કેવળ પાક મેળવવામાં જ આનંદ આવે છે, ખેતીમાં નહીં, જે વેપારીને નફામાં જ આનંદ આવે છે, વેપારના શ્રમમાં નહીં તથા જે સાધકને સાધ્ય મેળવવામાં જ આનંદ આવે છે, સાધનામાં નહીં, તે નથી સાચો ખેડૂત, નથી સાચો વેપારી અને નથી સાચો સાધક. તેથી જેને શ્રમ તેમજ સાધનામાં આનંદ આવે છે તે જ કોઈક દિશામાં સફળ થાય છે. ત્યાગ, તપ અને સતત શ્રમપૂર્વક સાધના, આ જ

સફળતાની ચાવી છે. કાયર માણસ આ બધાથી ડરે છે અને આનાથી ડરનાર ક્યારેય કોઈપણ દિશામાં સફળ ન થઈ શકે. શિક્ષિત નવયુવક સાધક પર છોડીને વિરક્તિ-માર્ગમાં આવે છે. તેને કહેવામાં આવે છે કે તું સેવાકાર્ય પછી જેટલો સમય કાઢી શકે સ્વાધ્યાયમાં લગાવ; પરંતુ બધા યુવક પૂરા મન તથા પૂરા સમયને સ્વાધ્યાયમાં નથી લગાવી શકતા અને આવું કાર્ય કર્યા વગર તેઓ ક્યારેય પણ બહુજ તથા વિદ્વાન નથી થઈ શકતા. આવી જ રીતે જો તેઓ તત્પરતાપૂર્વક વૈરાગ્ય તથા સાધનામાં નથી લાગતા તો પોતાની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ પણ નથી કરી શકતા.

મનુષ્ય કોઈ પણ દિશામાં શરૂઆતથી લાગે છે તો તેને અંત સુધી નિભાવવું જોઈએ. ‘ઔર’ આરંભ છે, ‘છૌર’ અંત છે, ‘લગના’ ઉત્સાહથી કામ શરૂ કરવાનું છે અને ‘નિભાના’ અંત સુધી ઉત્સાહપૂર્વક કામ પૂરું કરવાનું છે. કોઈપણ દિશામાં સફળતાની આ જ ચાવી છે. પરંતુ આ બધું કરવામાં તપ, ત્યાગ, શ્રમ, સાધનાની સાથે સમય પણ લાગે છે. કોઈ ઈચ્છે કે ખેતરમાં બી વાવીને તરત જ પાક કાપી લઈએ, તો આ તેનું ભોળપણ છે. બધું જ કર્યા પછી સાથે સાથે ફળ મેળવવા માટે પણ ધીરજ રાખવી ખૂબ જ જરૂરી છે. એટલા માટે ગીતાકારે કહ્યું છે કે કર્મ તો કરો, પરંતુ ફળ મેળવવાની ઈચ્છા ન રાખો. આ વાત અટપટી લાગે છે. જેને ફળ મેળવવાની ઈચ્છા જ નહીં હોય તે કર્મ શા માટે કરશે ! કર્મ તો ફળ મેળવવા માટે કરવામાં આવે છે. ખરેખર, ગીતાકાર કહે છે કે તું કોઈ પણ કર્મનું ફળ મેળવવાની ઉતાવળ છોડી દે. તેના માટે ધીરજ રાખ, નહિ તો તું તારા કર્મ વ્યવસ્થિત રીતે નહીં કરી શકે. તું આજે બી વાવીને કાલે તેને ખોદીને જોઈશ કે તે ઉગે છે કે નહીં. આવી રીતે બીજ ખોદીને જોવાથી બી અંકુરિત જ નહીં થાય, તો ફૂલ-ફળ ક્યાંથી આવશે ! લગનથી કર્મ કરતો

જા અને ધીરજ રાખ. સમય આવશે અને ફળ એની મેળે મળશે.

ગરીબ, દીન તથા દુર્બળ સાધકો માટે પણ ઉન્નતિની અનંત સંભાવનાઓ તથા આશા-વિશ્વાસના પ્રખર કિરણો છે. જ્યારે બાળક ભણવા જાય છે, ત્યારે તેને દશવાર કક્કો શીખવાડવામાં આવે તોય તે તેને ભૂલી-ભૂલી જાય છે. લાગે છે કે તે આને યાદ જ નહીં કરી શકે. પરંતુ તે જ બાળક એક લાંબા સમયના ગાળામાં કોઈક મહાવિદ્યાલય તથા વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગૂઢ-ગૂઢ વિષયો પર વ્યાખ્યાન આપે છે. જ્યારે કૂવો ખોદવાનું તથા ઘર બનાવવાનું શરૂ કરવામાં આવે છે, ત્યારે વિશ્વાસ પણ નથી હોતો કે પાણી નીકળશે જ અને ઘર પૂરું બની જશે. પરંતુ એક દિવસ તે કામ પૂરા થઈ જાય છે. કોઈપણ દિશામાં સંપન્નતા એકાએક નથી થતી. જે સાધક નિરંતર સેવા, સ્વાધ્યાય, સાધનાની ત્રિવેણીમાં ડૂબેલો રહે છે તે ધીરે-ધીરે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા એ બધાના ફળ રૂપે પરમ શાંતિની ઉપલબ્ધિ કરે છે. સાચી દિશામાં નિરંતર ઉત્સાહપૂર્વક શ્રમ કરવાથી સફળતામાં સંદેહ કરવાની વાત જ નથી. ભૌતિકક્ષેત્રમાં ક્યારેય નિષ્ફળતા મળી પણ શકે, પરંતુ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં સાચી નિષ્ઠાથી, નિરંતર શ્રમ કર્યા પછી સફળતા નક્કી છે. બસ તપ, ત્યાગ, શ્રમપૂર્વક સાધના અને ધીરજ હોવા જોઈએ તથા આ બધું જીવનભર ચાલતું રહેવું જોઈએ.

૩૮

**સાંભળ જે સત્ પુરુષ, સદ્ગુરુને તુ ઓ મારા સુત
પામ જ્ઞાન, તુ અજ્ઞાન લઈ ના ફર એ જ મહંત પંચામૃત**

હે મારા સંતો જેવી વાચકો સદ્ગુરુના નિર્ણય વચનો સાંભળો અને તેનું આછરણ કરો. માન્યતાઓનો બોજો તમારા માથે ન ઉપાડો. હું દૃઢતાપૂર્વક કહું છું કે તમે સ્વયં શ્રેષ્ઠ છો. હવે તમે મનના યુદ્ધમાં તમારું રક્ષણ કરો, અથવા તમે પોતે પોતાને સંભાળી લો અને બીજાને પણ સંભાળો.

સંતોએ ચાર મુખ્ય વાતો કહી છે જે અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. પહેલી વાત છે “સત્ગુરુ વચન સુનો હો સંતો” હે સંતો, સદ્ગુરુના વચનો સાંભળો. લોકો તો એટલા પામર છે કે ગુરુના વચનો પર ધ્યાન જ નથી આપતા. કારણ છે મનુષ્ય તો ભોગોથી ઈન્દ્રિયોને સીંચનાર છે. ગુરુના વચન આની વિરોધમાં છે, એટલા માટે તે આનાથી દૂર ભાગે છે. તે તો કુબુદ્ધિપૂર્વક કમાયેલા ધનમાં તેનું મન રાખે છે અને તેનો ભોગ કરવા માંગે છે. તેને તો જુગારની ટેવની જેમ વિષયોની ટેવ પડી છે. તેથી કલ્યાણનો

પહેલો દરવાજો છે. સદ્ગુરુના વચનો પર ધ્યાન આપવું, એને સાંભળવા તથા મનન કરવા.

બીજી વાત માથા પર બોજો ન ઉપાડો. અનેક માન્યતાઓનો બોજો લઈને જીવ પીસાઈ રહ્યો છે. વૃક્ષ, પહાડ, પાણી, પથ્થર, ચાંદ, સૂરજ, હવા, આકાશ તથા અનેક કાલ્પનિક અવધારણાઓને દેવતા માની તેમની સામે ઘૂંટણિયે પડે છે. અવિવેકવશ મનુષ્યનો સ્વભાવ જ થઈ ગયો છે જડપિંડો તેમજ મનની અવધારણાઓને દેવી-દેવતા માની તેમની સામે આજીજી કરવી. એટલું જ નહીં, મનુષ્યે તો ભૂત-પ્રેત, ગ્રહ-લગ્ન, મંત્ર-તંત્ર, શુકન-અપશુકન વગેરે અનેક ભ્રાંતિઓ સર્જી રાખી છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે હે મનુષ્ય ! તું આ મિથ્યા માન્યતાઓનો બોજો ન ઉપાડ. જો પહેલેથી ઉપાડી રાખ્યો હોય તો તેને ફેંકી દે. તારા પોતાના આત્મા સિવાય કોઈ એવી અદૃશ્ય શક્તિ નથી જે તારા પર કોપ કે કૃપા કરી શકે. તારા દુષ્કર્મ જ તારા પર કોપ બની જાય છે તથા તારા સત્કર્મ જ તારા પર કૃપા બની જાય છે. તેથી તું તારા કર્મોનો સુધાર કરી લે, બસ થઈ ગયું ભજન!

આ ત્રીજી વાત સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ તથા આંદોલનકારી છે. કબીરદેવ કહે છે કે હું ઊભો થઈને કહી રહ્યો છું કે તું પોતે હજૂર છે. ઊભો થઈને કહેવાનો આશય છે દૃઢતાપૂર્વક કહેવું. મહંત કહે છે કે હું દૃઢતાપૂર્વક કહું છું કે તું સ્વયં હજૂર છે, સ્વામી છે, સમ્રાટ છે, તું સ્વયં પરમાત્મા છે. હે મનુષ્ય ! તું કયા પરમાત્માને શોધી રહ્યો છે ! તારા સિવાય બીજા કોઈ તારા પરમાત્મા નથી. તું તારા અવિનાશી આત્મતત્ત્વને ન સમજવાને કારણે જ ઠેર-ઠેર ભટકી રહ્યો છે. આશ્ચર્ય છે કે પરમાત્મા જ પરમાત્માને ખોળી રહ્યો છે.

મનુષ્યની માનસિકતા છે પૂજા કરવી. પૂજવું સારું છે, મર્યાદામાં

મોટા તથા પવિત્ર પુરુષોની પૂજા કરવી કે પ્રાણીમાત્રની સત્કારરૂપી પૂજા કરવી સારી છે. પરંતુ પોતાનામાં દીનતાની માનસિકતા બનાવવી બહુ ખરાબ છે. બેજાન પિંડો તથા શૂન્યને પૂજવા અને તેમની પાસે ભોગ તથા મોક્ષ માંગવા પોતાનું પતન કરવા બરાબર છે. જ્યારે સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા કર્મફળ ભોગનો બોધ થઈ જાય છે, ત્યારે ક્યાંય રડવા-ટળવળવાની જરૂર નથી રહેતી. બોધવાન પુરુષ ભોગ અને મોક્ષને પોતાના કર્મ તથા શ્રમનું ફળ માને છે જે વાસ્તવિકતા છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે હે મનુષ્ય ! તું તારી શ્રેષ્ઠતાને સમજ, તારા સ્વરૂપને ઓળખ, અને તારી મહાનતામાં પ્રતિષ્ઠિત થા.

ચોથી વાત છે સમર અને સંભાળવું બંને થઈ શકે છે. બંને અર્થોથી મૂળ આશયમાં કોઈ ફેર પડતો નથી. એકમાં અર્થ થશે કે તું મનના યુદ્ધથી પોતાને સંભાળ, પોતાની રક્ષા કર, અને બીજામાં અર્થ થશે કે તું પોતાને સંભાળી લે તથા બીજાને પણ સંભાળ. અર્થાત પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી પોતાનું રક્ષણ કર અને બીજાને પણ ભવબંધનોથી બચવામાં સહયોગ કર. પોતાના સ્વરૂપની ઓળખ થઈ ગયા પછી સાધકનું માત્ર એક કામ રહી જાય છે ‘પોતાને મનની ધારાથી બચાવવો’ આની સાથે બીજા જિજ્ઞાસુ તથા મુમુક્ષુઓને પણ આ દિશામાં પ્રેરિત કરવા.

પોતાને મનની ધારાથી અલગ કરવો આ જ સાધના છે. મનમાં જ બધો કચરો ભરેલો રહે છે. જે સાધક મનને અલગ કરી દે છે તે સ્વચ્છ થઈ જાય છે. તું તારા સ્વરૂપજ્ઞાન સિવાય કોઈ માન્યતા બનાવી બોજો ન લાદ. મનની સકલ્પરૂપી કળી તોડતો રહે, પછી તો નહિ ફૂલ થાય કે નહિ ફળ. રાગ કરવો, દ્વેષ કરવો તથા અનેક પ્રકારની માન્યતાઓની જાળ બનાવવી આ જ બધું તો જીવની મહાનતાનો નાશ કરે છે. જ્યારે

જીવ તેની માન્યતાઓના બોજથી તથા મનની ધારાથી મુક્ત થઈ જાય છે, ત્યારે તે સદાય આનંદસ્વરૂપ થઈ જાય છે. “અબકી પૂરિયા જો નિરુવારે, સો જન સદા અનંદા” જે સાધક આજે વાસનાઓનો ત્યાગ કરી દે છે તે હંમેશ માટે આનંદસ્વરૂપ થઈ જાય છે. અર્થાત તે સદાયને માટે દુઃખોથી ઘૂટી જાય છે.

૩૯

**ભક્તિ તો પરમ છે માર્ગ, તે જ સત્યનો ખૂટ,
ભંડાર ભક્તિથી ના તોલાય, એ જ મહંત પંચામૃત**

અર્ભથી ખર્ભ સુધી ધન હોય અને સંપૂર્ણ ભૂમંડળ પર રાજ્ય હોય, પરંતુ એ બધા ભક્તિના મહત્વની તુલનામાં ન તોલાઈ શકે, કેમકે એ બધા જીવનું શું કલ્યાણ કરી શકે !

સંસારનું અતુલ ધન, રાજ્ય, શાસન, પરિવાર, સમાજ તથા અન્ય સાંસારિક ઐશ્વર્ય જીવને શાંતિ-સુખ તથા અનંત-સુખ નથી આપી શકતા. પરંતુ ભક્તિ માનવના કલ્યાણનું પરમ સંબલ (આધાર) છે. ભક્તિવિહીન માણસ સંસારના બધાય ભોગો મેળવ્યા પછી પણ અંદરથી ખાલી-ખાલી રહે છે. શરીરના પોષણ માટે રોટલા તથા કપડાં આ જ જાણે ધન છે, બાકીનું ધન તે જ સાર્થક છે જે બીજાની સેવામાં લાગી શકે. પર-સેવારહિત અઢળક ધન તો એક માનસિક રોગ છે, જે કેવળ પીડાનું કારણ છે. ધન કમાવું તથા તેનું રક્ષણ કરવું ઘણાય લોકો જાણે છે, પરંતુ તેનો સારો ઉપયોગ કરવો ઓછા લોકો જાણે છે. બીજાની સેવામાં લગાડવું

જ ધનનો સદ્દુપયોગ છે અને આ બહુ ઓછા લોકો ભરી શકે છે. એટલા માટે મોટાભાગના ધનવાનો મનની અશાંતિમાં જ જીવન વીતાવે છે.

વધારેમાં વધારે ધન અને પૂરી પૃથ્વી પર શાસન. આ બધાનું પોતાનું મહત્ત્વ છે. ધન અને શાસનથી જનતાની સેવા કરવી એ ધનવાન અને રાજાનું કામ છે. એક વસ્તુના ઘણા પાસા હોય છે, એટલા માટે એમના અધ્યયનના દરેક પાસાના અલગ-અલગ વિષય હોય છે. જેમ શરીરનું આંગિક (અંગ સંબંધિત) અધ્યયન, ભૌતિક અધ્યયન, રાસાયણિક અધ્યયન તથા બીજા પણ અધ્યયનના ઘણા વિષય છે. આમ તો ધન અને રાજ્યના પણ ઘણા પાસા છે અને એમને વિવિધ દૃષ્ટિઓથી જોઈ શકાય છે. ધન અને રાજ્યના પોતાના સારા ઉપયોગ છે, આ બધું તો ઠીક છે, પરંતુ પ્રશ્ન છે કે શું એ ભક્તિવિહીન મનુષ્યને આત્મશાંતિ આપી શકે ખરા? જવાબ ચોખ્ખો છે કે એ આત્મશાંતિના કારણ ન બની શકે. આ સાખીનો ભાવ છે ભલે તમારી પાસે અઢળક ધન હોય અને વિશાળ રાજ્ય હોય, પરંતુ તમે જો ભક્તિવિહીન છો તો જીવન સફળ નથી.

હવે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે ભક્તિ કોને કહે છે ! વિદ્વાનો ભક્તિનો અર્થ સેવા, આરાધના, ઈશ્વર કે પૂજ્ય વ્યક્તિ પ્રત્યે અનુરાગ, શ્રદ્ધા, વિભાગ વગેરે કરે છે. આ રીતે ભક્તિનો પહેલો અર્થ છે ‘સેવા’ સેવા જીવંતની જ કરી શકાય છે. નિર્જીવ વસ્તુઓની સેવા પણ એટલા માટે જ કરવામાં આવે છે કે એનાથી જાનદારની સેવા થઈ શકે. જેમ મકાન, મશીન, વસ્ત્ર, પુસ્તકો વગેરે અનેક જડ વસ્તુઓને એટલા માટે સંભાળવા-સુધારવા, સ્વચ્છ રાખવા તથા સુરક્ષિત રાખવામાં આવે છે કે એનાથી જીવંતની સેવા કરી શકાય. પથ્થર વગેરે જડમૂર્તિઓ તથા શૂન્યને ભગવાન-ઈશ્વર માનીને લોકો દ્વારા તેની જે સેવા કરવાનો દેખાવ કરવામાં આવે

છે, તેમાં પણ જીવંતની આત્મશાંતિ જ હેતુ હોય છે. એ અલગ વાત છે કે તેમાં કેટલી શાંતિ મળે છે. ખરેખર પ્રાણીઓનો સમૂહ સાચો ભગવાન છે અને તેની સેવા કરવી જ ધન અને રાજ્યનો સારો ઉપયોગ છે. ધન અને રાજ્યથી પ્રાણીની સેવા કરવામાં ન આવે તો તે નિરર્થક જ નહીં. અનર્થક છે.

ભક્તિનો બીજો અર્થ જે ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે તે છે સત્ય પ્રત્યે અનુરાગ. દરેક વ્યક્તિનું પોતાનું પરમ સત્ય છે પોતાનો ચેતનાત્મા, પોતાનું ચેતનસ્વરૂપ. તેથી જેના સાહચર્ય તથા સહાયતાથી આ કાર્યમાં બળ મળે તે સંતપુરુષો પ્રત્યે અનુરાગ પણ ભક્તિ છે. એટલા માટે સ્વામી શંકરાચાર્યે ઠીક જ કહ્યું છે “સ્વ-સ્વરૂપાનુસંધાનં ભક્તિરિત્યભિધીયતે” અર્થાત્ સ્વ-સ્વરૂપનું અનુસંધાન ભક્તિ કહેવાય છે. એના માટે ‘પૂજ્યેષ્વનુરાગો ભક્તિઃ’ અર્થાત્ પૂજ્ય પ્રત્યે અનુરાગ હોવો ભક્તિ છે. આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસુ માટે પૂજ્ય તે જ થઈ શકે છે, જેનું જીવન નિર્મળ હોય અને જે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત હોય. કેમકે તેના જ ઉત્તમ આદર્શથી તેને પોતાના સ્વરૂપાનુસંધાન તથા સ્વરૂપસ્થિતિમાં સહાયતા મળી શકે છે. તેથી આપણે આ રીતે પણ કહી શકીએ છીએ કે પ્રાણીઓની સેવા કરવી તથા પૂજ્ય સંત તથા ગુરુની સેવા કરવી તથા તેમના પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો જ જાણે સગુણ ભગવાનની ભક્તિ છે. પ્રાણીમાત્ર સગુણ ભગવાન છે અને તેમાં પવિત્રાત્મા બોધવાન સંત-ગુરુ સગુણ ભગવાનના પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. તેમની સેવાથી જ અંતઃકરણ સ્વચ્છ થઈ સ્વ-સ્વરૂપાનુસંધાન રૂપી પરા ભક્તિ કરી શકાય છે. પૂજ્ય તથા સદ્ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિને આપણે ‘અપરા’ ભક્તિ કહી શકીએ છીએ. અપરાનો અર્થ જ છે જે ધાર ન ગઈ હોય. જે સાંસારિક પડદાની અંદર જ હોય, અને સ્વ-સ્વરૂપાનુસંધાન

અર્થાત સ્વરૂપસ્થિતિને આપણે ‘પરા’ ભક્તિ કહી શકીએ છીએ. પરાનો અર્થ શ્રેષ્ઠતમ છે. જે માયા તથા પ્રકૃતિના પડદાથી પાર થઈ ગઈ હોય તે પરા ભક્તિ છે.

સત્ય મેળવવાની વસ્તુ નથી, પરંતુ સત્યનું કેવળ જ્ઞાન મેળવવામાં આવે છે. બહારનું સત્ય મારું પોતાનું સત્ય ન હોઈ શકે, કેમકે બહારની વસ્તુઓ મળે છે અને છૂટી જાય છે. મારું પોતાનું સત્ય મારું પોતાનું સ્વરૂપ છે. મારું સ્વરૂપ કેવળ સત્ય છે. તેથી જ્યાં સુધી આપણે એમ નહીં સમજીએ કે મારું પરમ નિધાન, પરમ આશ્રય તથા પરમ કેન્દ્ર મારો પોતાનો આત્મા જ છે, મારું પોતાનું ચેતનસ્વરૂપ જ છે, ત્યાં સુધી આપણે બાહ્ય ગૂંચવણોથી પાર નહીં જઈ શકીએ. ભક્તિનું ફળ અનંત શાંતિ તથા મુક્તિ છે. અને તે ત્યારે જ થઈ શકે છે જ્યારે આપણે સત્ય સ્વરૂપને સમજીને તેમાં જ અનન્ય અનુરાગ થઈ જાય. તેથી સ્વ-સ્વરૂપની સાચી સમજ અને સ્વ-સ્વરૂપ પ્રત્યે અનન્ય અનુરાગ જ પરા ભક્તિ છે. આ બધાની ઉપલબ્ધિ માટે બોધવાન-વૈરાગ્યવાન સંત-ગુરુ પ્રત્યે અનુરાગ, તેમની સેવા, તેમની આજ્ઞાકારિતારૂપી ભક્તિ અત્યંત જરૂરી છે.

ભક્તિનો અર્થ શ્રદ્ધા પણ છે. શ્રદ્ધા બે પદોનો મેળ છે - શ્રત્ + ધા, શ્રત્નો અર્થ સત્ય છે અને ધા નો અર્થ ધારણ કરવું છે. સત્ય ધારણ કરવું જ શ્રદ્ધા છે. કોઈપણ વ્યક્તિ માટે સત્ય તેનું પોતાનું આત્મસ્વરૂપ તથા ચેતના છે. તેથી પોતાના ચેતનસ્વરૂપમાં નિષ્ઠા તથા સ્થિતિ જ શ્રદ્ધા છે અને આ જ ભક્તિ છે. ભક્તિનો અંતિમ અર્થ વિભાગ છે, અલગ થઈ જવું છે. તેથી સંપૂર્ણ જડ દૃશ્યોથી પોતાને અલગ કરી લેવા જ સાચી ભક્તિ છે. નીર-ક્ષીર વિવેક કરીને પોતાના સ્વરૂપને મન-માયાથી અલગ કરી લેવું જ ભક્તિ છે.

લોકો ભક્તિ નથી જાણતા, પરંતુ ભક્ત કહેવડાવે છે. તેઓ અમૃત છોડીને વિષ ગ્રહણ કરે છે. અમૃત છે આપણું ચેતનસ્વરૂપ અને નિષ્કામદશા તથા વિષ છે વિષયવાસના. અમૃત વસ્તુ જાને નહીં, મગન ભયા સબ લોય । કહાહિં કબીર કામોં નહીં, જીવહિં મરણ ન હોય તેથી વિષય-વાસના છોડીને સ્વરૂપબોધ તથા નિષ્કામ-દશામાં સ્થિત રહેવું જ અમૃત સ્થિતિ છે અને આ જ પરા ભક્તિ છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ગુરુ-સંતો પ્રત્યે શ્રદ્ધા, અનુરાગ, સેવા વગેરે પણ જરૂરી છે, જે અપરા ભક્તિ છે.”

મનુષ્યે અઢળક ધન મેળવ્યું અને પૂરા ભૂમંડળનું રાજ્ય મેળવ્યું, તો તેને શું મેળવ્યું જો તેણે ભક્તિ ન મેળવી, અર્થાત પોતાને ન મેળવ્યો. ધન અને રાજ્ય એક દિવસ છૂટી જાય છે, પરંતુ પોતાનો આત્મા પોતાનાથી ક્યારેય નથી છૂટતો. એટલા માટે સ્વરૂપજ્ઞાન, સ્વરૂપનિષ્ઠા તથા સ્વરૂપસ્થિતિ રૂપી ભક્તિની તુલનામાં અઢળક ધન તથા વિશ્વનું રાજ્ય તુચ્છ છે. આ સંદર્ભમાં મહાત્મા ઈસુની યાદ આવે છે. તેમણે કહ્યું છે કે મનુષ્યે સંપૂર્ણ સંસારને મેળવ્યો તો શું મેળવ્યું, જો તેને પોતાને ખોઈ નાંખ્યો.

સંતો ધર્મ અને અધ્યાત્મના નામે ચાલનારી બધી દગાબાજીનો અસ્વીકાર કરે છે, પરંતુ સકારાત્મક પક્ષનું રક્ષણ કરીને. તેઓ ગુરુ અને ભક્તિના મહત્ત્વને જાણે છે. એટલા માટે તેઓ તેમની પ્રશંસા કરે છે. તેઓ ગુરુ અને ભક્તિના તાત્ત્વિક સ્વરૂપને ઉપસ્થિત કરે છે, તેમના વિશે ચાલતી ભાવુકતાને નહીં. સદ્ગુરુએ આ સાખીમાં ભક્તિના માહાત્મ્યનું વર્ણન કર્યું છે, તો તેમને જાણે કે એ પણ યાદ આવ્યું કે લોકો ભક્તિના નામે ભટકે પણ છે. તેઓ ગુરુનામધારી અવિવેકીઓના હાથમાં પડીને દુઃખ ઊભું કરે છે. તેઓને ભ્રામક ગુરુઓ દ્વારા મિથ્યા પ્રલોભનમાં

ફસાવવામાં આવે છે. એટલા માટે એક સંત માછીમાર અને માછલીઓનું સુંદર રૂપક આપીને ક્રમશઃ ભ્રામક ગુરુઓ અને પથ-ભ્રષ્ટ ભક્તોનું માર્મિકચિત્રણ રજૂ કર્યું છે. બધી માછલીઓ જાળમાં ફસાઈને માછીમારના દરબારમાં વેચાવા લાગી. એટલામાં કોઈ તેમનો સાવચેત હિતચિંતક તેમને મળ્યો અને તેમને પૂછ્યું “તમારી આંખો લાલ-લાલ અને સ્વચ્છ છે, પછી તમે કેમ આંધળાની જેમ જાળ પહેરી લીધી છે?” માછલીઓએ કહ્યું - “અમે પાણીની અંદર અમારે રહેવા માટે જગ્યા બનાવી હતી અને સૂવાની પથારી તો પાતાળમાં - ખૂબ ઊંડે કરી રાખી હતી, પરંતુ અમારી ઉપર કરીમ નામના માછીમારની જાળનો ફંદો પડી ગયો, ત્યારે અમારે જાળ પહેરવી પડી.” માછલીઓના હિતચિંતકે કહ્યું - “તમે દીન માછલી બનીને માછીમારની જાળથી નથી બચી શકતી, કેમકે તે તમને મારનારો તમારો કાળ છે. તમે જે-જે ખાડામાં ફરશો, તે ત્યાં-ત્યાં તમને ફસાવવા માટે તમરી ઉપર જાળ નાંખી દેશે.”

બધા ભાવુક મનુષ્ય ભક્તિનો મહિમા સાંભળી અને વાણીની મોહક જાળમાં ફસાઈને ગુરુઓના દરબારમાં વેચાવા લાગ્યા. સદ્ગુરુ કહે છે “હે મનુષ્ય ! તું તો સ્વચ્છ વિવેક-નેત્રોવાળું પ્રાણી છે. તું ભક્તિના ખોટા મહિમાની વાણીમાં અમારું મન લગાવ્યું અને તેમના આદેશોની ઊંડાઈમાં જઈને લીન થયા. આ રીતે કૃપાળુ ગુરુદેવ અથવા ભગવાનનો અમારી ઉપર કૃપાનો ફંદો પડી ગયો અને અમે જાળ પહેરી લીધી.” સદ્ગુરુ કહે છે : તું ભાવુક અને દીન બનીને ગુરુઓની જાળથી નહિ બચી શકે. એ ભ્રામક ગુરુ તને ફસાવનારા કાળ છે. તું જે કોઈ મત-મતાંતરના ખાડામાં પહોંચીશ, ત્યાં પણ તેમના દ્વારા ફસાવી લેવામાં આવશે.

મહંતની પંક્તિ-પંક્તિમાં કેટલી આગ છે અને એ તો વિચાર

કરવાથી જ ખબર પડે છે. તેઓ ધર્મ અને ભક્તિના નામે ચાલતા કચરાને એકદમ બાળી દેવા માંગતા હતા. તેઓ ભક્તિ, ધર્મ તથા ગુરુના સમર્થક જ નહીં, તેમને માનવાવાળા તથા મહાન ધર્મપ્રાણ તથા અધ્યાત્મપરાયણ હતા, પરંતુ એમના નામે મનુષ્યોને ભરમાવવા એ તેમને ખૂબ ખટકતું હતું. તેઓ સૌના સત્ય સ્વરૂપના હિમાયતી હતા.

પરંતુ ગુરુ નામ ધરાવીને સમાજને મૂર્ખ બનાવનારાની પાંચેય આંગળીઓ સદાય ધીમાં રહી છે. મહંત સાહેબની સાથે આવા લોકો કાંઈ ઓછા નો'તા. એટલા માટે તેમને આ બધું જોઈને દુઃખ થયું હતું અને તેમણે તેમના વિદ્વંધાત્મક ભાવ તેમની વાણીમાં લખી નાંખ્યા હતા. જેમના આચરણ પવિત્ર નથી, જે કામ, ક્રોધ, વગેરે વિકારોના શિકાર છે. જે રાગ-દ્વેષ વગેરે મલિનતાઓમાં લપેટાયેલા છે, જેમને પોતાના સ્વરૂપનો બોધ નથી, જે ભ્રાંતિઓમાં ગળાબૂડ છે. આવા લોકો ગુરુ કે સદ્ગુરુ બનીને જગતના લોકોને તારવાની ઈજારદારી લઈને ફરે છે તો સમાજનું કલ્યાણ કેવી રીતે થશે ! એટલું જ નહીં. મોટા-મોટા ધુતારા પોતાને કોઈક કહેવાતા ભગવાન કે અમુક મહાપુરુષના અવતાર જાહેર કરે છે. વગર મહેનતે તરત જ ઈશ્વર દર્શનનો દિલાસો આપે છે જે એક દગાબાજી છે. ચપટી વગાડતા જ મુક્તિ આપે છે. એટલું જ નહીં, તેઓ પુત્ર, ધન, નીરોગ્યતા, વિજય તથા સંસારની બધી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ આપવાનું ખોટું પ્રલોભન આપે છે અને સમાજને પથભ્રષ્ટ કરે છે. સંસારના મોટાભાગના મનુષ્ય સાંસારિક વસ્તુઓ મળવાનું પ્રલોભન આપીને તેમને ફસાવે છે. દરેક મનુષ્યને તેના પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થથી સંસારની વસ્તુઓ સમયે - સમયે મળતી રહે છે. આવી જ રીતે ભાવુક ભક્તોને પણ તેમના પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થથી જ કોઈ ઉપલબ્ધિ મળે છે. પરંતુ આને તેઓ તે ભ્રામક

ગુરુઓની કૃપાનું ફળ માની લે છે અને આનો તેઓ બીજામાં પણ પ્રચાર કરે છે. આ રીતે ગુરુના નામે ધંધાદારી ચાલતી રહે છે.

ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં સૌથી મોટું પ્રલોભન છે ઈશ્વર-દર્શન તથા મોક્ષ-પ્રાપ્તિનું ઈશ્વર-દર્શન એક છેતરામણ છે. આંખોથી જેના પણ દર્શન થાય છે કે મનથી જેની કલ્પના થાય છે તે બધું ભૌતિક પદાર્થ અથવા ભાવના છે. મનુષ્યના આત્મા સિવાય અલગ કોઈ ઈશ્વર નથી જેના દર્શન તેને થતા હોય. પરંતુ ઈશ્વર-દર્શનનો ભ્રમ સહસ્રાબ્દિઓથી ચાલ્યો આવ્યો છે. માણસ કોઈ અવધારણા બનાવી લે છે. જ્યારે તે અવધારણામાં તેનું મન અનુરાગ કરી લે છે, ત્યારે તે તેને તેના મનમાં અવલોકતો રહે છે. તેને સમયે-સમયે એવું લાગે છે કે જાણે તે તેને પ્રત્યક્ષ મળે છે. ભાવુક ભક્તોને તેમના મનમાં બુદ્ધ, મહાવીર, ઈસુ, રામ, કૃષ્ણ, કબીર વગેરેના દર્શન થતા રહે છે. તેઓ તેમને પ્રત્યક્ષ પર જોવાનો ભ્રમ કરતા રહે છે. કોઈક ભાવુકને જો કોઈ પથ્થરની મૂર્તિ હસતી દેખાય તો એમાં આશ્ચર્ય નથી. કેમકે વધારે પડતી ભાવનામાં આવો માનસિક ભ્રમ થવો સ્વાભાવિક છે. સર્વત્ર વ્યાપ્ત ઈશ્વરની કલ્પના કરનારાઓને વાદળની વિજળીના ચમકારામાં તેનું સ્મિત, હવામાં તેના શ્વાસોશ્વાસ. સમુદ્રની લહેરોમાં તેના હાથ પછાડવાની ક્રિયા, વન-વનસ્પતિઓમાં તેના વાળને જોવા એ સ્વાભાવિક વાત છે. સ્વામી રામતીર્થ જેવા પુરુષ ભાવુક થઈને નદીઓ, વાદળો તથા વનની શ્યામતામાં કૃષ્ણને જોવાનો ભ્રમ કરીને તેમને પોકારતા દેખાય છે. અતિ લોભીને બધી બાજુએ રૂપિયા અને મોહીને તેનો પ્રિયતમ દેખાય છે. માણસ જે વ્યક્તિ, વસ્તુ અને અવધારણામાં પોતાને તદ્દાકાર તથા તન્મય કરી લે છે. તેના મનમાં તેઓ સદાય છવાઈ રહે છે. આ જ જાણે તેનું તેમના દર્શન કરવા બરાબર છે. આવી રીતે જે મનુષ્યે ઈશ્વરની

જેવી કલ્પના ઘડી રાખી છે. તે તેવી રીતે ઈશ્વરને તેના માનસ-ચક્ષુમાં હંમેશાં અથવા સમયે-સમયે જોતો રહે છે. આ બધાનો અર્થ આ જ થયો કે ઈશ્વર-દર્શનનો અર્થ છે પોતાના મન અને ઈન્દ્રિયોના વિકારોના દર્શન. આ રીતે તાત્વિક, દષ્ટિએ ઈશ્વર-દર્શન કાંઈ જ નથી. પરંતુ ભ્રામક ગુરુ ભાવુક ભક્તોને ઈશ્વર-દર્શનનો દિલાસો આપી તેમને પોતાની જાળમાં ફસાવતા રહે છે. કોઈ આંખની ગરમી અને પ્રકાશને ઈશ્વર-દર્શન કહે છે, તો કોઈ અનાહતનાદના નામે ખોપરીમાં ઈશ્વર દર્શન કહે છે. કોઈ તો શૂન્યને ઈશ્વર જણાવીને કહે છે કે લે, મેં તને ઈશ્વર દર્શન કરાવી દીધા.

બીજી વાત છે મોક્ષ પ્રાપ્તિની. મોક્ષ જીવથી અલગ કોઈ વસ્તુ નથી જેને મેળવવાનો હોય અને કોઈ એને આપી શકે. મોક્ષ તો છે મનના મોહનો ક્ષય. જ્યારે ઈન્દ્રિયો આપણા વશમાં થઈ જાય અને મન પ્રશાંત થઈ જાય, બસ આ જ મોક્ષ છે. આને બીજું કોઈ નથી આપી શકતું. પરંતુ વ્યક્તિના પોતાના વિવેક-વૈરાગ્ય તથા સાધનાનું ફળ છે. એમાં યોગ્ય ગુરુ સહાયક હોય છે. ધૂર્ત ગુરુ તો એમાં બાધક બનશે.

ધૂર્ત ગુરુઓની વાક્યજાળમાં ફસાઈને ભાવુક ભક્તો તેમના દરબારમાં વેચાવા ગયા. તો એક સંતે તેમને ટોક્યા-અરે વિવેક-નેત્રોવાળા માનવ ! તમે આંધળાની જેમ કેમ જાળમાં ફસાઈ રહ્યા છો. એ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ આપનારા, મોક્ષ આપનારા તથા ઈશ્વર દર્શન કરાવનારા ધૂર્ત ગુરુઓની જાળમાં તમે કેમ ફસાઈ રહ્યા છો ! એ સિદ્ધ તથા અવતાર બનેલા ભ્રામક લોકો તમને કાંઈ આપવાની શક્તિ નથી ધરાવતા. જો એ તમને કાંઈક આપશે તો દગો અને છેતરામણ. સદાચાર અને સારી વાતોના ઉપદેશ તેઓ પણ કરે છે અને તેઓ તેમના જીવનમાં પણ એનો દંભ કરે

છે. કેમકે આ જ તો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન છે. પરંતુ તેમની પોલ ત્યારે ખુલી જાય છે જ્યારે તેઓ અવતાર બને છે, સિદ્ધ બને છે અને પોતાની કૃપાથી ભક્તોને ભોગ તથા મોક્ષ આપવાનું પ્રલોભન આપે છે. તેથી હે મૂળરૂપે વિવેક-પ્રધાન માનવ ! તું આવા ભ્રામકોની જાળમાં કેમ ફસાઈ રહ્યો છું.

ભાવુક ભક્તો સંતને કહે છે અમે ગુરુ અને ભગવાનના વચન સાંભળ્યા, તેમની વાતો અમારા મનમાં વસી ગઈ. પાછળથી અમે એમનામાં લીન થઈ ગયા. દયાળુ ગુરુ તથા કૃપાળુ ભગવાને જાણે અમારી ઉપર એમની જાળ નાંખીને અમને ફસાવી દીધા છે. હવે અમે એમને વશ થઈ ગયા છીએ. અમારા ગુરુ ગમે તેવા કેમ ન હોય અમે એમને ભગવાન માનીએ છીએ. જો તેઓ કામી છે તો કૃષ્ણ છે, મોહી છે તો રામ છે, લોભી છે તો વામન છે, કોધી છે તો પરશુરામ છે, ગુરુ ગમે તેવા હોય તે તજવા યોગ્ય નથી હોતા. તેઓ તો સદાય પૂજ્ય તથા આરાધ્ય હોય છે.

સંતે કહ્યું - હે મનુષ્ય ! તું દીન બનીને તારી માનવતામાં તથા તારા સત્ય સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત નથી થઈ શકતો. તું કર્મ કર્યા વગર, કેવળ આજીજી કરીને અને ભીખ માંગીને જો ભોગ અને મોક્ષ ઈચ્છતો હોય તો આ તારી બહુ મોટી ભૂલ છે. તારા પુરુષાર્થ તથા શ્રમ વગર કોઈ ગુરુ તને કાંઈ જ નહિ આપી શકે. વિવેક તથા રહેણી સંપન્ન ગુરુના ઉચ્ચાદર્શ તથા ઉપદેશ સાધકને પ્રેરિત કરે છે. તેને શ્રમ તો પોતે જ કરવો પડે છે. જો કોઈ સિદ્ધ કે ભગવાન બનીને તને છૂમંતરથી ભોગ અને મોક્ષ આપવાની વાત કરે છે તો તે ધૂર્ત છે. આવા લોકો તારા કાળ છે, તારા પથભ્રષ્ટક છે. તું આ રીતની વાતો કરનારાઓના સંપ્રદાયરૂપી ખાડામાં પડીશ તો ત્યાં જ ફસાઈશ “જેહિ જેહિ ડાબર તુમ ફિરો, તહં તહં મેલે

જાલ ।” તર્ક, વિવેક, કારણ-કાર્ય-વ્યવસ્થા તથા વિશ્વના શાશ્વત નિયમો વિરુદ્ધ જ્યાં વાતો કરવામાં આવે છે એ બધી જાલસાજીઓ (છેતરપિંડી) છે. તેમાં પડવાથી મનુષ્યનું ભટકી જવું સ્વાભાવિક છે. તેથી ભક્તિના મહિમાના જોશમાં આવીને ન ફસાઈશ. સત્યમાં શ્રદ્ધા જ ભક્તિ છે. મહંત સાહેબ કહે છે મોક્ષની ઈચ્છા છોડો મનની શાંતિ અને સંતોષનું સુખ શોધો.

૪૦

સજ્જનોની સંગત છોડાવી મોહ લાવશે જ્ઞાનની રૂત છોડ દુષ્કર્મ ને જડબુદ્ધિ એ જ મહંત પંચામૃત

છરો, કાતર, ચપ્પુ વગેરેને સમયે-સમયે સરાણ પર ચઢાવીને ઘસતા રહેવાથી તેમનો કાટ નીકળતો રહે છે, અને તે તેજ તથા ચમકદાર બની રહે છે. આવી જ રીતે નિત્ય સંત-સજ્જનોની સંગત તથા જ્ઞાનચર્યા કરતા રહેવાથી માયા-મોહ છૂટતા રહે છે.

જેમ લોખંડની વસ્તુ પર કે હથિયાર પર પાણી અને હવાના સંયોગથી કાટ લાગી જાય છે, પરંતુ એને ઘસતા રહીએ તો કાટ છૂટતો રહે છે, અને તે ચમકતા રહે છે, તેમ આપણા મનની પણ દશા છે. પૂર્વ વાસનાઓ, મન-ઈન્દ્રિય, વિષય-પદાર્થ, પ્રાણી તથા અનેક વ્યવહાર સંબંધથી મનુષ્યના મનમાં મલિનતા આવવાની દરેક ક્ષણે સંભાવના રહે છે. આનાથી સાધક ત્યારે જ બચી શકે છે જ્યારે તે નિરંતર સંતો તથા સજ્જનોની સંગત કરે અને તેમની પાસેથી સ્વરૂપજ્ઞાન, સદાચાર તથા સદ્ગુણોની ચર્યા સાંભળતો તથા કરતો રહે. સંત-સજ્જનોના ઉત્તમ આદર્શ

જોઈને તથા તેમની વાણી સાંભળીને તેના પર મનન કરવાથી સાધકને તેના ચિત્તની શુદ્ધિમાં સહાય મળે છે.

ગૃહસ્થ-ભક્તોને કહેવામાં આવે છે કે તમે આખો પરિવાર ભેગો થઈને તમારા ઘરમાં રોજ એકવાર તમારા માન્ય ગ્રંથોનો પાઠ, કથા, સત્સંગ-વાર્તા કરતા રહો, તો તે વાતોનો તમારા મન પર રોજ-રોજ પ્રભાવ પડશે, પરંતુ ઓછા લોકો આના પર ધ્યાન આપે છે. દરેક ગૃહસ્થે પોતાના ઘરે રોજ એકવાર પાઠ, કથા, સત્સંગનું આયોજન કરવું જોઈએ અને પૂરા પરિવારે તેનો લાભ લેવો જોઈએ. પાડોસીઓ પણ આવીને લાભ લે તો ઘણી સારી વાત છે. પછી ગામ અથવા મહોલ્લામાં પણ આનું આયોજન થવું જોઈએ. અઠવાડિયે એકવાર ભલે હોય. આખો પરિવાર એક સાથે બેસવાથી એક તો પ્રેમ બંધાય છે, તેમના વ્યવહારમાં જો કાંઈક વિકાર આવ્યા હોય તો તે ધોવાઈ જાય છે. સાથે-સાથે રોજના પ્રાપંચિક વ્યવહારની મલિનતા સત્સંગથી ધોવાતી રહે છે. પ્રપંચ તો બંધ થઈ શકતો નથી, સત્સંગ રોકી દેવાથી ચિત્તની મલિનતા વધવા સિવાય બીજું શું થશે ! ગૃહસ્થ જ નહીં કેટલાય સાધુઓના મઠમાં પણ સત્સંગ થતો નથી. તેમના મઠ પણ ખાલી કમાવાનું-ખાવાનું સ્થાન બનીને રહી જાય છે. જે મઠમાં સત્સંગ-વાર્તા થતા નથી, ત્યાંના સાધુ સાધના માર્ગથી શિથિલ થઈ જાય છે અને તેમનાથી સમાજને કોઈ પ્રેરણા નથી મળતી. આપણે રોજ ઘર-આંગણું વાળીએ છીએ. જો ન વાળીએ તો તે કચરાથી ભરાઈ જશે. આવી જ રીતે સત્સંગ અને વિચારથી જો આપણે આપણા મનને નહીં વાળતા રહીએ તો આપણા મનમાં મલિનતા આવી જશે.

રામ અને માયા બંનેમાં માયાનો મોહ તો અનાદિ અભ્યસ્ત છે અને આજે પણ તે મનુષ્યની અંદર અને બહાર ધગધગી રહી છે, પરંતુ

રામનો પરિચય તથા તેમાં અનુરાગ દુર્લભ વસ્તુ છે. રામની યાદ દેવડાવનારા સદ્ગ્રંથોનો પાઠ, વાંચન, કથા-વાર્તા, સત્સંગ, ગોષ્ઠી વગેરે છે અને જો માણસ આનાથી દૂર રહે છે, તો તેના મનમાં કેવળ માયાની પ્રતિષ્ઠા રહેશે, રામની નહીં. આનું ફળ મળશે જીવનનું દુઃખોમાં ડૂબી રહેવું. ધન, પરિવાર તથા સંસારના ઐશ્વર્ય ચિત્તને શાંતિ નથી આપી શકતા. મન જેટલું માયામાં ડૂબેલું રહેશે તેટલું જ તે શીતળ તથા સુખથી પૂર્ણ રહેશે. પર-પ્રકૃતિ માયામાં રમવું જ દુઃખોનું કારણ છે અને સ્વ-સ્વરૂપ રામમાં રમવું સુખોનું કારણ છે. જે નિત્ય સત્સંગ કરતો રહેશે, તેના જ જીવનમાં દૈવી સંપદાનો નિવાસ થશે અને તે જ માયાથી મુક્ત થઈને નિજસ્વરૂપ રામમાં સ્થિત થઈ શકશે.

મનુષ્ય લોઢાની નાવડીમાં પથ્થરનો વજનદાર ભાર લાદીને અને માથે વિષની પોટલી મૂકીને પાર ઉતરવા માંગે છે. અર્થાત્ તે જડબુદ્ધિ, દુષ્કર્મ તથા વિષય-વાસનાઓનો આધાર લઈને જીવનમાં ચિરંતન સુખ ઈચ્છે છે.

જડબુદ્ધિ જાણે લોઢાની નાવડી છે, દુષ્કર્મ જાણે પથ્થરનો વજનદાર બોજો છે અને વિષયોની વાસનાઓ જાણે વિષની પોટલી છે. એનો જ સહારો લઈને અનંત સુખની કામના કરવી કેટલો બધો વ્યામોહ છે. આ સાખીમાં જડબુદ્ધિ, દુષ્કર્મ અને વિષયવાસના માટે લોઢાની નાવડી, પથ્થરનો વજનદાર બોજો તથા વિષની પોટલી રૂપક છે, જે વિષય વસ્તુને સરળતાથી સમજવામાં સહયોગ કરે છે. આપણે આ વાતો પર અલગ-અલગ વિચાર કરીએ.

પહેલી વાત છે જડબુદ્ધિ રૂપી લોઢાની નાવડીમાં સવારી કરવી. જડબુદ્ધિનો અર્થ છે સત્ય-અસત્ય ન સમજી શકવું. અહીં એ ભ્રમ ન કરવો

જોઈએ કે અભણ માણસ જડબુદ્ધિનો હોય છે અને ભણેલો-ગણેલો માણસ ચૈતન્ય બુદ્ધિનો. એ બરોબર છે કે ભણતર બુદ્ધિમાં સહયોગ કરે છે, પરંતુ જડબુદ્ધિ અને ચૈતન્યબુદ્ધિ સાથે તેને કોઈ ખાસ લેવાદેવા નથી. કેટલાય ભણેલા-ગણેલા લોકો સત્યાસત્ય સમજવામાં લાખો કોસ દૂર છે. કેટલાય વકીલ, જજ, પ્રોફેસર, એન્જિનિયર, શાસ્ત્રી, આચાર્ય, પ્રાચાર્ય આજે પણ રામ, કૃષ્ણ, ઈસુ, બુદ્ધ, કબીર, હનુમાન અને અલ્લાહના દર્શન કરવા, તેમને સાક્ષાત મળવા તથા તેમની સાથે વાતો કરવાનો દાવો કરે છે. તેમને નથી કારણ-કાર્ય-વ્યવસ્થાનું જ્ઞાન, નથી વિશ્વના શાશ્વત નિયમો સાથે લેવા-દેવા અને નથી વિવેકબુદ્ધિ સાથે પ્રયોજન. કેટલાય ભણેલા-ગણેલા તથા વિદ્વાન નામધારી ભૂત-પ્રેત, દેવી-દેવતા વગેરેના ઘોર અંધવિશ્વાસમાં ડૂબેલા છે. વિદ્વાન કહેવાય છે, પરંતુ તેમને જડ અને ચેતનનો કોઈ વિવેક નથી. નિજસ્વરૂપનો બોધ તો ખૂબ જ મુશ્કેલ થઈ ગયો છે. મોટા-મોટા જ્ઞાની મુનિ કહેવાતાઓ પણ પોતાના ચેતનસ્વરૂપને જડથી તદ્દન અલગ નથી સમજી શકતા. તેઓ કહે છે “આ જગત મારાથી અલગ ક્યાં છે? હું જ ચંદ્ર છું, હું જ સૂર્ય છું અને હું જ આ અનંત બ્રહ્માંડ છું.” તેઓ ‘સ્વ’ અને ‘પર’ તથા ‘ચેતન’ અને ‘જડ’ ના ભેદને સમજતા જ નથી. હવે વિચારો કે આવા લોકોને જડબુદ્ધિવાળા સમજવા કે વિવેકબુદ્ધિવાળા. ‘સ્વ’ અને ‘પર’ નો વિવેક જેને નથી. તે જડબુદ્ધિવાળો છે. આ સહજ સમજી શકાય છે. જડબુદ્ધિનો વ્યાપક અર્થ છે સ્વ-પર, ચેતન-જડ, કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય વગેરેને ન સમજી શકવા.

બીજી વાત છે દુરાચરણરૂપી પથ્થરનો બોજો. જેની બુદ્ધિ જ જડ છે તેના બધા આચરણ કેવી રીતે પવિત્ર હોઈ શકે ! બુદ્ધિની ગરબડીથી આચરણ ખરાબ થાય જ. ખોટા કર્મ અને ખોટા આચરણ મનુષ્ય માટે

વજનદાર-ભારે બોજો બની જાય છે. જેના ગાળામાં પથ્થર બંધાયા હોય તે પાણીમાં સ્વાભાવિક જ ડૂબી જશે. આવી જ રીતે જે કુકર્મ તથા ખરાબ આચરણોના ભારથી લદાયેલા છે તે સંસારસાગરમાં ડૂબશે જ. પૂછવામાં આવે છે “સૌથી ભારે શું હોય છે?” જવાબ છે “પોતાનું બનાવેલું પાપ.”

વિષય-વાસનાઓ જ જેના માથા પર નાચી રહી છે, અર્થાત જેના મગજમાં વિષયોનું ઝેર ભરેલું છે, તે અવિનાશી તથા અમૃત પદ્ધતી તો દૂર રહે જ છે. ઊળટાનો નરકકુંડમાં પડે છે. ખરેખર વિષય-વાસનાઓ જ નરકકુંડ છે.

સંસાર-સાગરથી પાર ઉતરવા માંગે છે. આટલી બધી વિસંગતિઓ હોવા છતાંય મનુષ્ય પાર ઉતરવા માંગે છે. પાર ઉતરવું શું છે? ખરેખર પૂર્ણ પ્રસન્નતાથી જીવન વ્યતીત કરવું, ચિરંતન સુખ તથા સદા આનંદમાં રહેવું પાર ઉતરવું છે. જ્યારે મનમાં કાંઈક કરવાની, ભોગવવાની, જોવાની, સાંભળવાની તથા જીવવા-મરવાની પણ ઈચ્છા નથી રહેતી, જ્યારે વ્યક્તિ સદાય પૂર્ણકામ, અકામ, આપ્તકામ, નિષ્કામ તથા અખંડ તૃપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે જાણે સંસાર-સાગરથી પાર થઈ ગઈ. સંસાર-શરીરમાં રહેવા છતાંય જ્યારે સંસાર-શરીરથી જીવ એકદમ નિષ્કામ થઈ જાય છે ત્યારે આ જ તેનું સંસાર-સાગરથી પાર જવું છે. નિર્મળ જીવન જ સુંદર જીવન છે. પોતાના મનના પાપ અને મલિનતાને કારણે વિદ્વાન દુઃખી છે, પદ-પ્રતિષ્ઠાવાળા દુઃખી છે, ધન, મહેલ, વાહન તથા ઐશ્વર્યવાળા દુઃખી છે, પરિવારવાળા દુઃખી છે અને જો જીવનમાં દુઃખ છે તો જીવન સુંદર ક્યાં છે?

કેવળ થોડી ભાષા અને લિપિનું જ્ઞાન થઈ જવું વિદ્યા-પ્રાપ્તિ નથી અને દુનિયાનો થોડોઘણો કચરો ભેગો થઈ જવો ધન-પ્રાપ્તિ નથી. ખરેખર

તો શુદ્ધબુદ્ધિ અને આત્મજ્ઞાન મેળવવું જ વિદ્યા પ્રાપ્તિ છે અને સદાચાર જ ધન છે. આના વગર મોટા-મોટા ઐશ્વર્યવાળા ફક્ત દુઃખોમાં બળી રહ્યા છે. તેથી જેના જીવનમાં શીલ, ક્ષમા, કરુણા, દયા, અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરોપકાર, સંતોષ, શાંતિ વગેરે સદ્ગુણ તથા સદાચાર છે તેનું જીવન જ સુંદર જીવન છે. સ્વરૂપજ્ઞાન અને સદાચારથી પૂર્ણ જીવન જ સુંદર જીવન છે.

સાંસારિક વસ્તુઓની આવશ્યકતા સૌના જીવનમાં છે, પરંતુ તે સૌની પાસે સમાન રૂપે નથી હોતી. રોટલા બધાને જોઈએ. એ અલગ વાત છે કે કોને કેટલા મોંઘા રોટલા મળે છે, અર્થાત કોના રોટલા સાથે ઘી, દૂધ, મલાઈ, દહીં, મેવા વગેરે છે. કોના રોટલા સાથે કેવળ સૂકું શાક છે અને કોના રોટલા સાથે ખાલી મીઠું. સારી વસ્તુ મેળવવા માટેની ભાવના સૌના મનમાં હોય છે, પરંતુ થોડી યોગ્ય સમજ આવે તો એ જાણી શકાય છે કે એ બધી વસ્તુઓમાં જેટલું અંતર સમજવામાં આવે છે તેટલું અંતર નથી રહેતું. જો મન પ્રસન્ન હોય તો રોટલા સાથે ખાલી મીઠું મળે તો તેમાં જાણે ખૂબ પ્રોટીન અને વિટામીન છે. ભૂલ લાગે તો લુખ્ખા રોટલા પણ અમૃત લાગે છે અને ભૂખ વગર મેવા-મલાઈ પણ ઝેર લાગે છે અને જો મન મલિન, પાપી તથા દુઃખી હોય તો મેવા-મલાઈ પણ મનુષ્યને શક્તિ ન આપી પાણી બની જાય છે. આપણા શરીર પર કેટલા મોંઘા વસ્ત્રો છે, આપણે કેટલા મોટા મહેલમાં કે ઝૂંપડીમાં રહીએ છીએ, આપણને કેટલા લોકો જાણે છે, આ બધી વાતોનું મહત્ત્વ ઘણું ઉપર-ઉપરનું છે. મહત્ત્વ તો એમાં છે કે આપણું મન કેટલું પવિત્ર છે. મન જેટલું પવિત્ર હશે જીવનમાં પૂર્ણ પ્રસન્નતા રહે છે. મન, વાણી તથા કર્મોની નિર્મળતા જ જીવનની નિર્મળતા છે અને જીવનની નિર્મળતા જ જીવનની

સુંદરતા છે. માટે પોતાના જીવનને જે નિર્મળ બનાવે છે તે જ જાણે પોતાના જીવનને સુંદર બનાવે છે.

ત્રીજી વાત છે કાગડાનું આચરણ તથા ચાલ છોડી દો. કાગડાના મન, વાણી અને કર્મ ત્રણેય ગંદા હોય છે. તેનું મન ચંચળ હોય છે. તેની વાણી કર્કસ હોય છે તથા તેના આચરણ ગંદા હોય છે. બધા જ પક્ષીઓમાં કાગડો વધારે ચાલાક હોય છે. કહેવાય છે કે જ્યારે કાગડાને બચ્ચું જન્મ્યું ત્યારે તેને કાગડાએ કહ્યું કે બેટા, કોઈ માણસને જો જમીન પર નમતો જુએ તો જાણી લેજો કે તે તને મારવા માટે પથ્થર ઉઠાવી રહ્યો છે, તેથી તું તરત ઉડી જજે. કાગડાના બચ્ચાએ કહ્યું કે પિતાજી, જો માણસ તેના ગજવામાં પહેલેથી પથ્થર મૂકી રાખ્યો હોય તો? કાગડાએ કહ્યું, બેટા, તું મારાથી પણ વધારે ચાલાક છે. આ રીતે કાગડાનું બચ્ચું કાગડાથી પણ વધારે ચાલાક હોય છે. પરંતુ એવો ચાલાક કે સવાર પડતા જ તે ગંદકી પર ચાંચ મારે છે. ગોસ્વામીજીના વચનોમાં “કાગા કાહ ન ખાય” કાગડો શું નથી ખાતો!

કાગડાનું મન ઘણું ચંચળ હોય છે. તે બધાથી ડરે છે. તેને બધા પર સંદેહ રહે છે. બીજા પક્ષી લોકોથી એટલા નથી ડરતા. તેમને લોકો પર એટલો સંદેહ નથી હોતો, એટલા માટે તેઓ લોકોથી એટલા સાવચેત નથી રહેતા. કાગડાની દશા એકદમ અલગ છે. તે બધાથી હંમેશાં સાવચેત રહે છે. લાગે છે કે તે દરેક સમયે ઘણો મોટો ખજાનો બાંધીને ફરે છે. ચંચળ, ચાલાક તથા પાપી મનવાળાઓની દશા આવી જ હોય છે. આ રીતે આપણે કાગડાના મનને જોયું કે તે કેટલો મલિન અને ચંચળ છે.

કાગડાની વાણી કર્કશ હોય છે, એ તો જગત પ્રસિદ્ધ છે. બધાયને એનો અનુભવ છે. કાગડો જેવો આવીને ઘર ઉપર બેસે છે કે તે બહુ જોર-

જોરથી કા..કા..કા.. અવાજ કરે છે. એટલા માટે આ દોહો કહેવામાં આવ્યો છે. “કાગા કાકો ધન હરૈ, કોયલ કાકો દેત । અપનો શબ્દ સુનાય કે, જગ યશ અપયશ લેત ॥” આ રીતે કાગડાના મનની ચંચળતા અને વાણીની કર્કશતાને તમે જોઈ. તેના આચરણની ગંદકીની ચર્ચા ઉપર આવી જ ગઈ છે કે તું બધું ખાતો ફરે છે.

કેટલાક મનુષ્યો પણ આવા જ હોય છે જે મનના ચંચળ, વાણીના કર્કશ તથા આચરણના મલિન હોય છે. તેઓ કાગડાની જેમ બધા પર સંદેહ કરનારા તથા વધારે ચતુર-ચાલાક હોય છે. પરંતુ કાગડો ચાલાક હોવા છતાંય સવારથી ગંદકી જ ખોદે છે. આવી જ રીતે વધારે ચાલાક લોકો તેમના જીવનમાં દોષોની જ કમાઈ કરે છે. માટે સદ્ગુરુ કહે છે કાગડા જેવી મનની ચંચળતા, વાણીની કર્કશતા તથા આચરણની ગંદકીની ચાલ છોડી દો. અર્થાત તમે કાગડા જેવા ચંચળ, ચાલાક, કટુભાષી તથા ગંદા આચરણના ન બનશો. પરંતુ સરળ મનવાળા, મધુરભાષી તથા પવિત્ર આચરણવાળા બનો. સદ્ગુરુ કહે છે કે - તમે કાગડાની ચાલ છોડી દો.

ચોથી વાત છે હંસ એક સફેદ પક્ષી હોય છે. તે માનસરોવર જેવા મોટા તથા સ્વચ્છ સરોવરમાં રહે છે. તેના માટે બે લોકવાયકા છે. એક એ કે તે મોતી યણે છે અને બીજું કે તે નીર-ક્ષીર વિવેક કરે છે. અર્થાત્ દૂધ અને પાણી ભેગું હોય તો તે તેમાંથી કેવળ દૂધ લઈને પાણી છોડી દે છે. હોઈ શકે છે કે એ બંને વાતો હંસ પક્ષીમાં ન હોય. મોતી યણવા એ તો કાલ્પનિક છે જ, તેનો નીર-ક્ષીર-વિવેક પણ કાલ્પનિક લાગે છે. આમ તો નીર-ક્ષીર-વિવેક પણ કાલ્પનિક લાગે છે. આમ તો નીર-ક્ષીર અલગ કરવા જેવી વાત અસંભવ નથી. આપણે દૂધમાં લીંબુનો રસ નાંખી દઈએ

છીએ તો દૂધ ફાટી જાય છે. છેના અને પાણી અલગ થઈ જાય છે અને છેના ખાવામાં કે મીઠાઈ બનાવવાના કામમાં આવે છે. આવી જ રીતે હંસની ચાંચમાં સ્વાભાવિક ખટાશ હોય તો તેને દૂધમાં ડૂબાડવાથી તે ફાટશે જ અને દૂધ છેના બની જવાથી તેને હંસ સ્વાભાવિક ખાઈ શકે છે તથા પાણી છોડી શકે છે. ખરેખર હંસનું અહીં મોતી ચણવા તથા નીર-ક્ષીર વિવેક કરવો લાક્ષણિક છે. અર્થ છે કે હંસ ખોટી વસ્તુ હટાવીને પવિત્ર વસ્તુ ખાય છે. હંસ મોતી ચણે છે. મનુષ્યે હંસની જેમ સદ્ગુણોગ્રહણ કરનાર બનવું તથા હંસના નીર-ક્ષીર-વિવેકની જેમ જડ-ચેતન તથા બંધન-મોક્ષનો વિવેક કરી અને જડ-બંધનો તજી સ્વરૂપ ચેતનમાં સ્થિત થવું જોઈએ.

ભારતીય પરંપરામાં હંસનો ઘણો આદર છે. વૈદિક સાહિત્યમાં પણ હંસનું ઉદાહરણ અનેકવાર આવ્યું છે. કબીર સાહેબની વાણીમાં તો હંસના ઉદાહરણોની ભરમાર છે. સંસ્કૃત ભાષાનો અહંસ:થી શરૂઆતનો અ તથા અંતનો વિસર્ગ લુપ્ત થઈ હિંદીમાં હંસ થઈ ગયો છે. અર્થ એ થયો કે “હું તે છું” જે હું ઈચ્છું છું. હું દુ:ખોથી પૂર્ણ નિવૃત્તિ તથા પરમ શાંતિ ઈચ્છું છું, તો મારું સ્વરૂપ તે જ છે અથવા બીજી રીતે કહું તો હું પરમાત્મા, રામ તથા મોક્ષ ઈચ્છું છું, તો હું જ પરમાત્મા છું, રામ છું તથા મોક્ષસ્વરૂપ છું. આ રીતે હંસનું હંસત્વ છે નિજસ્વરૂપ-વિવેક તથા નિજસ્વરૂપ-સ્થિતિ. સદ્ગુરુ આ સાખીના “હંસ ગૌન ચલિ આવ” - હંસની રહેણીમાં આવતા રહો. જડ-ચેતનનો નીર-ક્ષીર વિવેક કરી પોતાના ચેતનસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ જાવ.

૪૧

**દોહા સાખી ને પંચામૃતનું ભર્યું છે જ્ઞાન ફુટ ફુટ
ઝટ લાવ જ્ઞાનને અનુભવમાં એ જ મહંત પંચામૃત**

દોહો, ચોપાઈ, પદ, શ્લોક વગેરે ગાય છે, તેમની કથા પણ કરે છે, પરંતુ તેનો વિચાર કરીને આચરણ નથી કરતા, તો જાણે તેઓ અજાણ્યા જ છે. કબીર સાહેબ કહે છે કે જેમ કાટ લાગેલું લોઢું પારસમણિની વચ્ચે કેમ ન પડ્યું હોય, પણ કાટને કારણે તેનો પારસમણિ સાથે સ્પર્શ ન થવાને કારણે તે સોનું નથી બનતું, તેમ મલિનતામાં લપેટાયેલ હોવાને કારણે જ્ઞાનની વાણીનો પાઠ તથા કથા કરવા છતાંય માણસનું કલ્યાણ નથી થતું.

આમ તો પારસમણિ કાલ્પનિક છે, પરંતુ વાતો સમજાવવા માટે આનો દાખલો કવિ-જગતમાં પ્રચલિત છે. જે લોખંડમાં ખૂબ કાટ લાગેલો હોય એવું લોખંડ ભલે પારસમણિની વચ્ચે જ પડ્યું હોય, તે સોનું ન બની શકે. કેમકે લોખંડ અને પારસમાં કાટ પડેલો બનીને બંનેનો સ્પર્શ નથી થવા દેતો. આ જ દશા મલિનતામાં લપેટાયેલા જીવોની છે. તેઓ જ્ઞાનના

ગ્રંથ વાંચે છે, ગાય છે, તેનું વ્યાખ્યાન કરે છે, પરંતુ બોધ અને આચરણની જગ્યાએ કોરાને કોરા જ રહે છે. જે વ્યક્તિ પોતાનામાં અહંકાર, કામના તથા અનેક મનોવિકારો બનાવી રાખશે, તેનું વાક્યજ્ઞાન તેના કલ્યાણમાં સહાયક નહીં થઈ શકે. જો જ્ઞાનની વાતો યાદ કરવી, પાઠ કરવો તથા તેના પર વ્યાખ્યાન આપવું એક વ્યસન હોય તો તેનાથી માણસ પોતાનું તો કલ્યાણ કરી શકતો નથી, બલકે એના આધારે પોતાની નબળાઈઓને ઢાંકે છે. વાચિકજ્ઞાની વાક્યજ્ઞાનથી પોતાના દોષોને સદ્ગુણ સિદ્ધ કરે છે. એક પ્રવક્તા મહાત્મા નામધારીએ તેમના પ્રવચનમાં કહ્યું હતું “ભગવદ્ ભક્તમાં જો દૂષણ છે તો તે સમજો ભૂષણ જ છે.” જ્યારે સુધારની ભાવના નથી હોતી ત્યારે વ્યક્તિનું બધું જ્ઞાન તેને ઊંધી દિશા તરફ લઈ જાય છે જે વાતો તો નીચોવીને કહી દે છે, પરંતુ તેના આચરણથી લાખો કોસ દૂર હોય છે. અપ્પય દીક્ષિતે યોગ્ય જ કહ્યું છે “નીતિ, જ્યોતિષ, શાસ્ત્રો, વેદો તથા બ્રહ્મના જ્ઞાતા ઘણા મળે છે, પરંતુ પોતાની નબળાઈઓ તથા પોતાના અજ્ઞાનના જ્ઞાતા વિરલા છે.” એટલા માટે યુધિષ્ઠિરજી કહે છે “ભણનારા, ભણાવનારા અને શાસ્ત્રોનું ચિંતન કરનારા બધા વ્યસની અને મૂર્ખ છે. જે ક્રિયાવાન છે, સદાચરણસંપન્ન છે, તે જ પંડિત છે.” તેથી આપણા મનનું થોડું જ્ઞાન પણ જો આચરણયુક્ત છે તો પૂરતું છે. આચરણ રહિત ખૂબ જ્ઞાન શું કામનું !

સૌ પ્રથમ કેવળ એક બ્રહ્મ હતું. તેણે વિચાર્યું કે હું એક છું, પરંતુ અનેક થઈ જાઉં, અને તે એકથી અનેક અર્થાત જગત બની ગયું - આ સિદ્ધાંત શુદ્ધ સોનાની જેમ બહુ સાચો લાગ્યો. પરંતુ જ્યારે તેને પરખની કસોટી પર કસવામાં આવ્યો ત્યારે આ સત્યરૂપે ન ઠર્યો. અંતે પિત્તળ સિદ્ધ થયો.

પ્રાચીનકાળમાં એવા ચિંતક થયા છે જેમણે એવી કલ્પના કરી કે સૌ પ્રથમ કેવળ એક બ્રહ્મ હતું. તેના સિવાય બીજું કંઈ જ નહોતું. તેને એકલામાં આનંદ ન આવ્યો ‘એકાકી ન રમતે.’ તેથી તેણે વિચાર્યું કે હું એક છું, પરંતુ પ્રજાના રૂપે અનેક થઈ જાઉં - ‘એકોહલં બહુ સ્યાં પ્રજાયેય ।’ પછી સૃષ્ટિ બની ગઈ. આ બધાનો અર્થ એ છે કે પહેલા જગત નહોતું. કેવળ એક અખંડ શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ બ્રહ્મ હતું. તેને જ જગત બનવાની ઈચ્છા થઈ અને તે સ્વયં જગત બની ગયું. આ સિદ્ધાંતને લોકો ખૂબ મહત્વપૂર્ણ માનવા લાગ્યા. આજે પણ જે લોકો વિવેક નથી કરતા તેઓ આ સિદ્ધાંતને મહત્વપૂર્ણ માને છે. પરંતુ જ્યારે આના પર પરખની કસોટી કરવામાં આવી ત્યારે અસત્ય સિદ્ધ થયો. બ્રહ્મવાદીજન બ્રહ્મને સ્વજાતિ, વિજાતિ અને સ્વગત ભેદથી રહિત, નિર્વિકાર, એક અખંડ સર્વત્ર વ્યાપ્ત અને શુદ્ધ ચેતન માને છે. પછી તેમાં સ્ફૂર્તિ, સંચાલન, ક્રિયા, વિકાર હોઈ જ ન શકે. જ્યાં ક્રિયા અને વિકાર જ સંભવ નથી, ત્યાં સૃષ્ટિનું સર્જન થવું કેવી રીતે સંભવી શકે ! આના સિવાય બ્રહ્મને સચ્ચિદાનંદ કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ તે સત્ છે. ચિદ્ છે અને આનંદસ્વરૂપ છે. પરંતુ જગત અસત્, અચિદ્ અને કલેશમય છે. તો સત્થી અસત્, ચિદ્થી અચિદ્ અને આનંદસ્વરૂપથી કલેશરૂપ જગત કેવી રીતે બની શકે? વૈશેષિક સૂત્રકાર કણાદ ઋષિ કહે છે કે કારણના ગુણ પ્રમાણે જ કાર્યમાં ગુણ ન આવી શકે. અને ચેતનથી જડ તથા જડથી ચેતન તો બની જ ન શકે. પછી શુદ્ધ બ્રહ્મથી અશુદ્ધ જગત કેવી રીતે બની ગયું ! ક્રિયાહીન બ્રહ્મથી ક્રિયાશીલ જગત કેવી રીતે બની શકે! તેથી આ સિદ્ધાંતને કપિલ, કણાદ, ગૌતમ, જૈમિનિ અને પતંજલિએ જે કમશ: સાંખ્ય, વૈશેષિક, ન્યાય, મીમાંસા અને યોગ દર્શનના પ્રણેતા છે, નથી માન્યો.

કેટલાક બ્રહ્મવાદીજન કહે છે કે જડ-છાણમાંથી ચેતન વીંછી પેદા થઈ જાય છે, નશારહિત અન્ન, મહુડા વગેરેથી નશીલો દારૂ બની જાય છે, મારક તત્ત્વ હાઈડ્રોજન તથા પ્રાણપદ તત્ત્વ ઓક્સિજનથી પોષક તત્ત્વ પાણી બની જાય છે, અને પોષક પદાર્થ ઘી અને મધને સરખી માત્રામાં ભેળવવાથી મારક પદાર્થ વિષ બની જાય છે, તેથી ચેતન બ્રહ્મથી જડ જગત પણ બની શકે છે. આવી જ બધી યુક્તિઓ તથા પ્રમાણોથી ભૌતિકવાદીઓ જડ તત્ત્વોમાં ગુણાત્મક પરિવર્તન માની તેનાથી ચેતનની ઉત્પત્તિ માને છે.

ખરેખર જડ છાણથી ચેતન વીંછી નથી બનતો. ચેતન જીવ જડ છાણ અથવા કોઈ જડ તત્ત્વમાં દેહ ધારણ કરી શકે છે. અનાજમાં જીવાત પડી જાય છે તો એનો મતલબ એ નહિ કે જીવાતની ચેતના અનાજમાંથી પેદા થઈ છે. ખરેખર તો અનાજમાંથી જીવાતનું ફક્ત શરીર બન્યું છે, ચેતન તો સ્વતઃ છે. અન્ન, મહુડા બધામાં સૂક્ષ્મરૂપે નશો છે, એટલા માટે ભોજન કર્યા પછી ઊંઘ અથવા તો આળસ આવે છે. અન્ન, મહુડા વગેરેનો સૂક્ષ્મ નશો તેને સડાવી દેવાથી દારૂમાં પ્રચંડ રૂપે આવી જાય છે. માટીની કઠોરતા તેના કાર્ય ઈંટમાં તથા પથ્થરની કઠોરતા તેના કાર્ય લોખંડમાં વધારે થઈ જાય છે. મારક હાઈડ્રોજન તથા પ્રાણપદ ઓક્સિજનથી પોષક પાણી બની ગયું તથા પોષક ઘી અને મધથી મારક વિષ બની ગયું તો પણ જડનું જડ જ રહ્યું. નથી જડથી ચેતન બની ગયું અને નથી ચેતનથી જડ બની ગયું. તેથી નથી તો જડ તત્ત્વોથી ચેતનની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી અને નથી ચેતનથી જડતત્ત્વોની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી. જડ અને ચેતન બંને તદ્દન અલગ મૂળભૂત તત્ત્વો છે. બંને સ્વતઃ તથા અનાદિ-અનંત છે.

કોઈ એવી સત્તા જે એક અખંડ, નિર્વિકાર, નિષ્ક્રિય તથા સર્વત્ર

વ્યાપ્ત હોય, તેમાં ગતિ, સ્ફૂર્ણા, સંચાલન, ક્રિયા તથા સૃષ્ટિ કદી સંભવી ન શકે. તેથી એક અખંડ નિર્વિકાર, શુદ્ધ ચેતન બ્રહ્મ જગત બની ગયું. આ સિદ્ધાંત એકાએક ચોખ્ખું સૌનું ભલે લાગે. પરંતુ ચકાસણી કરવાથી એ પિત્તળ ઠરે છે.

૪૨

હંસની ચાલ ચાલીને કર જ્ઞાન મોતીની લૂંટ દુર્મતિ કાગ ચાલ છોડ એ જ મહંત પંચામૃત

મહંત મનુષ્યની પ્રશંસા કરે છે. તેઓ કહે છે કે મનુષ્ય મૂળરૂપે હંસ છે. હંસ તો એક પક્ષી છે. જેમાં વિવેક હોવો સંભવ જ નથી. તેના માટે કેવળ એક રૂઢ કહેવત છે કે તે દૂધ અને પાણીને અલગ-અલગ કરે છે. મનુષ્ય ‘અહંસઃ’ નો વિવેક કરનાર છે એટલા માટે ‘તે હંસ છે.’ ‘હું તે છું.’ જેને હું ચાહું છું. હું પૂર્ણ તૃપ્તિ, પૂર્ણ આનંદ, પૂર્ણ શાંતિ, ચાહું છું અને હું તે જ છું જે મૂળરૂપે પૂર્ણતૃપ્ત છે. બધા જ માનવનું મૂળ સ્વરૂપ વિવેકસંપન્ન છે. કોણ કેટલો પ્રયત્ન કરીને પોતાના વિવેકને વિકસિત કરી લે છે એ દરેક વ્યક્તિના પોતાના પરિશ્રમ પર આધાર રાખે છે. એ નિશ્ચિત છે કે માનવમાત્ર મૂળરૂપે વિવેકશક્તિ સંપન્ન છે. સદ્ગુરુ કહે છે કે હે માનવ ! હું સમજું છું કે તું હંસ કુળનો ચે અર્થાત તું વિવેચન શક્તિ સંપન્ન શ્રેષ્ઠતમ પ્રાણી છે. એટલા માટે મેં તને સન્માર્ગમાં લાવવા તથા તારા વિવેકને જગાડવા પ્રયાસ કર્યો છે. બધા જ સંત, ઋષિ-મુનિ, ઓલિયા એટલા

માટે જ તો મનુષ્યોને શીખ આપે છે. પશુ-પક્ષી વગેરે માનવેતર પ્રાણીઓને કોણ શીખ આપે છે ! જો સંતજન મનુષ્યને પાગલ બગલો સમજત તો તેને ઉપદેશ કેમ આપત ! બગલો કયા સમજવાનો છે વિવેકની વાતો ! માનવેતર પ્રાણી કયા સમજવાનો છે સત્યાસત્યનો ભેદ ! તેથી સંતજન માનવમાત્રને સત્યજ્ઞાનના અધિકારી સમજે છે અને તેમને જ સત્યોપદેશ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે.

કોઈએ કોઈક જિજ્ઞાસુ કે મુમુક્ષુ લાગતી વ્યક્તિને પોતાના શરણમાં લીધી હોય, પરંતુ પાછળથી તેની પોલ ખુલતાં લાગ્યું હોય કે આ બનાવટી જિજ્ઞાસુ કે મુમુક્ષુ છે, અસલી નથી. તો તેમણે કહ્યું હોય -

હું તો સમજતો હતો કે તું સમજદાર તથા વિવેકવાન છે ત્યારે તો મેં તને મારાશરણમાં લીધો હતો. જો હું પહેલા જ સમજી જાત કે તું બગલાની જેમ ઉપર ઉજળો અને અંદર કાળો છે અને તુચ્છ સ્વાર્થમાં પાગલ છે, તો તને મારી પાસે ન બેસવા દેત.

મોટાભાગે દરેક મહાપુરુષના જીવનમાં અનુગામી બનીને કેટલાક એવા લોકો આવી જાય છે જે દિલના સાચા નથી હોતા. થોડાક જ દિવસોમાં તેમના વ્યવહારથી તેમની પોલ ખુલી જાય છે. બની શકે છે કે કબીર સાહેબ પાસે આવો કોઈ આવ્યો હોય જે દેખાવ હંસ તથા વ્યવહારમાં બગલો રહ્યો હોય અને અંતે તેમણે તેને ફિટકાર્યો હોય. હંસ અને બગલો બંને સફેદ હોય છે. પરંતુ એક તો નીર-ક્ષીર વિવેક કરે છે અને બીજો જળાશયમાં માછલા તથા અન્ય જીવજંતુ ખાવા માટે ધ્યાન લગાવીને તને કપટપૂર્વક ચાલથી પકડે છે. તમે કોઈક જળાશયની નજીક જોઈ શકો છો કે બગલા આંખો અડધી બંધ રાખીને જાણે કે ધ્યાનની મુદ્રામાં રહે છે. તેમાં તેમનો ઉદ્દેશ્ય હોય છે કે કોઈક સામે દેખાતી માછલી કે જીવજંતુ પર તરત

જ કૂદીને તેને પકડીને ખાઈ જવા. ક્યાં હંસ જે દૂધમાં ભળેલા પાણીને પણ છોડીને ખાલી દૂધ લેનાર અને ક્યાં બગલો ધ્યાન-મુદ્રામાં બેસીને જીવ-વધ કરી તેને ખાનાર. ઉપરથી બંને સફેદ અને શાંત દેખાવા છતાંય બંનેના આચરણમાં જમીન-આસમાનનું અંતર હોય છે. જે લોકો ઉપરથી હંસનો સ્વાંગ રચીને અંદરથી બગલાનું ચરિત્ર રાખે છે તેઓ અત્યંત નિંદનીય છે. વિવેકીઓએ બગલાથી સારો કાગડાને માન્યો છે. કેમકે કાગડો ઈમાનદાર દુષ્ટ હોય છે. તે બહાર કાળો અને અંદર પણ કાળો છે. તે જેવો આવીને મકાન પર કે ઝાડ પર બેસે છે તરત કર્કશ અવાજમાં બોલે છે અને મોટાભાગે ચરકે પણ છે. તેથી કાગડો ખુલ્લો દુષ્ટ છે. તેનાથી કોઈનેય ઠગાવાનો ચાંસ લગભગ નથી પડતો. પરંતુ બગલો ઉપર સફેદ અને અંદર કાળો હોય છે. તે બનાવટી સાધુત્વ દેખાડીને બીજા જીવો પર હુમલો કરનારો હોય છે. એટલા માટે પાખંડીઓના વિશેષણ માટે ‘બગલા ભગત’ કહેવત પ્રસિદ્ધ છે. બધાયના જીવનમાં ક્યારેક-ક્યારેક આવા લોકો મળે છે જે ‘મન મેલા તન ઉજરો’ હોય છે. આવા લોકોથી સદાય સાવચેત રહેવું જોઈએ.

૪૩

**મૂળ તુ મનુષ્ય હતો સદ્ગુણ ખરો માનવ જાત
સંગત કરી કુપાત્રોની મટ્યો માનવ, એ જ મહંત પંચામૃત**

મનુષ્ય મૂળ રૂપે સાચા સોનાની કિંમતનો હતો ને છે. પરંતુ તે અવિવેકીઓની વાતો સાંભળીને અને તેમના પ્રભાવમાં આવીને સજ્જનમાંથી દુર્જન બની ગયો તથા તુચ્છ (હલકા) કાંસા-તાંબાના ભાવે વેચાવા માંડ્યો.

જ્યારે મનુષ્ય શિશુરૂપે જન્મ લે છે ત્યારે તે શુદ્ધ અને સાફ-પાક હોય છે. જો મનુષ્યના બાળકોને શરૂઆતથી જ કુસંગ ન મળે અને સારી સંગત, સારું સાહિત્ય તથા સારું વાતાવરણ (લોકેશન) મળે તો લગભગ તેઓ સારા બને. મનુષ્ય મૂળ રૂપે વિવેક-શક્તિસંપન્ન છે. તે મૌલિક રૂપે શુદ્ધ છે. પરંતુ દુઃખની વાત છે કે તેને શરૂઆતથી જ કુસંગ મળવા માંડે છે. સ્વાર્થપરતા તથા અસત્ય વગેરે તો કેટલીક માતાઓ જ શીખવાડવા માંડતી હોય છે. જ્યારે બાળક માતાના ખોળામાંથી ઉતરીને જમીન પર રમવાનું શરૂ કરે છે ત્યારે બીજા કુસંસ્કારી બાળકોની સંગતથી તેમાં પણ

કુસંસ્કાર આવવા માંડે છે, ત્યાર પછી તે ગામ તથા મહોલ્લાના છોકરાઓને મળે છે. સ્કૂલમાં ભણવાનું શરૂ કરે છે ત્યારે ત્યાં ઘણા છોકરાઓ સાથે સંબંધ બંધાય છે. એમાંય કેટલાક છોકરાઓ અનેક દુર્વ્યસનોના શિકાર તથા દુર્ગુણોમાં માહેર હોય છે. જો આવા બાળકોની સંગતમાં પડી ગયો તો થોડા જ દિવસોમાં સ્વભાવ બગડી જાય છે.

પછી તો જેમ-જેમ સમય વીતતો જાય છે તેમ-તેમ અનેક લોકોથી સંગત મળતી જાય છે, જેમાં સારા તો ઓછા મળે છે, કોઈને કોઈ રીતે ભટકાવનારા જ મળે છે. જેમની સંગતથી માંસ-ઈંડા ખાવાની અથવા કોઈ પણ પ્રકારનો નશો કરવાની તથા કોઈપણ પ્રકારના ખોટા આચરણની આદત પડી જાય તે તો ખોટી સંગત છે જ, પરંતુ જેમની સંગતથી ભૂત, પ્રેત, દેવી, દેવતા, ગ્રહ, લગ્ન, મુહૂર્ત, શુકન, અપશુકન, અથવા કોઈ અદૃશ્ય શક્તિનો ભય કે લાલચનો ભ્રમ મનમાં ઊભો થઈ જાય, તે પણ મહા કુસંગ છે. કેટલાક ભ્રામક છોકરાઓ તથા ગુરુઓ પણ મળે છે. તેઓ ગાયત્રી-જપ, દેવી-દેવતા-પૂજન કે બીજા કોઈ પૂજા-પાઠ દ્વારા પરીક્ષામાં પાસ થવાનો, કેસ જીતી જવાનો, પુત્ર-ધન મળવાનો, નોકરી મળવાનો ખોટો દિલાસો આપીને મનુષ્યની માનસિકતાને દુર્બળ બનાવવાનું પાપ કરે છે. આવા લોકોના કુસંગમાં પડવાથી મનુષ્ય કારણ-કાર્ય-વ્યવસ્થા તથા વિશ્વના શાશ્વત નિયમોના જ્ઞાનથી દૂર થઈ ચમત્કારોમાં વિશ્વાસ કરવા માંડે છે. જે ફક્ત અજ્ઞાન કે નિયમોના જ્ઞાનથી દૂર થઈ ચમત્કારોમાં વિશ્વાસ કરવા માંડે છે. જે ફક્ત અજ્ઞાન કે ધૂર્તતાથી ઊભા થયા છે. ભ્રામક લોકો જનતાને ખોટી આશામાં બાંધીને તેમને મૂર્ખ બનાવે છે. અને તે જ ક્રમમાં કોઈકને તેની મહેનતના ફળ રૂપે તથા પ્રારબ્ધ થકી પુત્ર, ધન, જીત, પરીક્ષામાં સફળતા વગેરે મળી ગયું તો તેનો પણ ભ્રમ પાકી

થઈ જાય છે કે આ બધું મળવાનું કારણ માનતા માની તે છે અને વંચક લોકો ઢંઢેરો પીટે છે કે જુઓ અમુકે ગાયત્રી અથવા અમુક દેવી-દેવતાની પૂજાના બળે પુત્ર-ધન વગેરે મેળવ્યું છે. ભ્રામકો તથા ભોળા લોકોએ ભેગા થઈને જ બધાય દેવી-દેવતાઓ, ચમત્કારો તથા અંધવિશ્વાસોને જન્મ આપ્યો છે. આના મૂળમાં મિથ્યા સ્વાર્થ છે. આનાથી ભ્રામકોનો સ્વાર્થ ખૂબ સિદ્ધ થાય છે. તેઓ ભોળા લોકોને તેમની માયાજાળમાં ફસાવીને તેમને ખૂબ મૂર્ખ બનાવે છે અને તેમની પાસેથી ધન, યશ વગેરે પડાવે છે. પરંતુ ભોળા લોકો જે ફસાય છે તેમનો લાભ તો કાંઈ જ નહીં. ફક્ત હાનિ જ હાનિ છે. કોઈક દેવી-દેવતા વગેરેની પૂજા, વંદના, ઉપાસના કરવાથી કોઈનેય પુત્ર, ધન, નીરોગ્યતા, વિજય આવું કાંઈ મળતું નથી.

સંસારમાં મનુષ્ય જ સર્વોચ્ચ સત્તા છે. તેની સર્વાધિક કિંમત છે. સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર તથા જ્ઞાન-વિજ્ઞાન તેની જ દેણ છે. પરંતુ તે 'કાહૂ'ની બોલ સાંભળીને ભૂલો પડ્યો છે. અહીં 'કાહૂ' શબ્દ પર ઘણો ભાર છે. 'કાહૂ'નો અર્થ છે 'બેપારખી' જેને જડ-ચેતનનું જ્ઞાન નથી. વિશ્વના શાશ્વત નિયમો, કારણ-કાર્યની વ્યવસ્થા તથા પ્રકૃતિગત ગુણ-ધર્મોની ઓળખ નથી. અથવા જેના આચરણ પવિત્ર નથી લોકોની જ વાતો સાંભળીને મનુષ્ય સજ્જનથી દુર્જન થઈ જાય છે. જ્ઞાનમાં ભ્રાંતિ અને આચરણની મલિનતા મનુષ્યને નીચો પાડે છે.

જો સોનું કાંસા-તાંબાના ભાવે વેચાવા માંડે તો આ સોનાના મહત્ત્વને ન સમજવા બરાબર છે. આ સંસારમાં જે મનુષ્યની સૌથી વધારે કિંમત છે તેને તુચ્છ કહેવામાં આવ્યો. તે પોતાના બનાવેલા જડ-મૂર્તિઓ, શબ્દ-સમૂહો તથા મનઃકલ્પનાઓની સામે રડવા-ટળવળવા તથા ભોગ-મોક્ષ માંગવા માંડ્યો. તે પથ્થર, વૃક્ષ, પહાડ, નદી, આકાશ, ચંદ્ર, સૂર્ય સૌની

પાસે ભીખ માંગવા માંડ્યો. જેટલી કિંમત પથ્થર, વૃક્ષ અને કાંસા-તાંબાની છે મનુષ્યની તેટલી પણ ન રહી. જેઓ જ્ઞાન અને આચરણથી પતિત છે તેમની વાતો સાંભળી-સાંભળીને સમજુ લોકો પણ ભટકે છે. પથભ્રષ્ટ થાય છે.

વિવેચનશક્તિ સંપન્ન હોવાથી મનુષ્યની મર્યાદા સર્વોત્તમ છે. એનું મૂલ્યાંકન નથી કરી શકાતું. આ મનુષ્ય સમસ્ત વિકારો જીતીને સ્વયં પરમાત્મા કે ભગવાન છે. આનાથી ચઢિયાતું કે આના જેવું બીજું કોઈ નથી.

૪૪

છોડ ભૂતકાળ અને છોડ ભવિષ્ય ઓ મારા ભૂત જીતી લે, સુધારી લે વર્તમાન એ જ મહંત પંચામૃત

પળમાત્રમાં તારું મૃત્યુ થઈ જશે. પછી તારું પોતાનું માનેલું બધું જ સમાપ્ત થઈ જશે. એટલા માટે હે માનવ, તું ગુરુના જ્ઞાન-પથમાં લાગ અને ભૂતકાળની ચિંતાઓ તથા ભવિષ્યની કલ્પનાઓ છોડીને વર્તમાનના બધા જ બંધનો તોડવા માટે સત્સંગમાં પોકાર કર.

આપણે ઘર, ધન, પશુ, પરિવારનો શૃંગાર કરીએ છીએ. આપણા માનેલા શરીરને શણગારીએ છીએ અને તેને ઘણું સ્થાયી માનીએ છીએ. આ રીતે સંસારની માયાને આપણે અજર-અમર માનીને તેના પ્રમાદમાં ફૂલીને ફાળકા થઈ જઈએ છીએ, પરંતુ આપણને ક્ષણમાં કાળબલીનો તમાચો પડે છે અને આપણા શરીરનો અંત આવી જાય છે. શરીરનો અંત થવો જ જાણે આપણા માયાવી અહંનો પ્રલય થઈ જવો છે. શરીર મરતાની સાથે જ પળ માત્રમાં આપણું બધું જ મટી જાય છે. વિચાર કરીને જોઈએ તો આપણા દેહ-ઘર વગેરે પ્રત્યે બનાવેલી અહંતા-મમતા કેટલી મિથ્યા છે ! પાગલ માનવ જેને જીવનભર મારા-મારા કરી રટે છે ક્ષણમાં જ તે

બધું ખોવાઈ જાય છે.

તું દેહ-ઘર વગેરેનો અહંકાર ન કરીશ, બલકે “લાગુ તમારિ” અર્થાત અજ્ઞાનનાશક જ્ઞાનમાં લાગ. ‘દેહ-ઘર વગેરે ભૌતિક પદાર્થ મારા છે’ આવી ધારણા જ અજ્ઞાન છે અને એ બધા મારા નથી. હું શુદ્ધ ચેતન અસંગ, અવિનાશી તેમજ નિરાધાર છું, આ જ્ઞાન છે. કબીર દેવ કહે છે કે અજ્ઞાન છોડીને જ્ઞાનમાં લાગો. જેમ સૂર્ય ઊગતા જ અંધકાર સમાપ્ત થઈ જાય છે, તેમ સ્વરૂપજ્ઞાન ઉદય થતા જ માયા-મોહ નષ્ટ થઈ જાય છે. જેમ અંધારામાં માણસને ઊંચું-નીચું, રસ્તો, ખાડા-ટેકરા આની કાંઈ ખબર ન પડવાથી તે ઠેક-ઠેકાણે ઠોકરો ખાય છે, પરંતુ સૂર્યોદય થતાં જ પ્રકાશ થઈ જાય છે, અને તેને બધું જ ચોખ્ખેચોખ્ખું દેખાય છે તથા તે ખાડા-ટેકરા-કાંટાથી બચીને સારા રસ્તે ચાલે છે. આવી જ રીતે દેહ-ઘર વગેરે સાંસારિક પદાર્થોના મોહમાં ડૂબેલ માણસ વિવેકહીન થઈને ભટકે છે. તેને તેનું હિતાહિત નથી દેખાતું. પરંતુ જ્યારે તેનું જ્ઞાન થઈ જાય છે કે આ સંસારમાં કાંઈ પણ મારું નથી, પછી હું કયા પ્રાણી-પદાર્થો માટે રાગ-દ્વેષ કરું, તો તે સત્યના રસ્તે આવી જાય છે. તે બધાના જ અહંકાર છોડીને અવિનાશી સ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે.

એક સંત કહે છે “આગલ સોચ નિવારિ કે, પાછલ કરહુ ગોહારિ” અર્થાત આગળ-પાછળની ચિંતા છોડીને વર્તમાનમાં બંધનોથી મુક્ત થવા માટે સત્સંગમાં હાંકલ કરો. આપણે ભૂતકાળની આપણા થકી ઘટેલી ઘટનાઓને લઈને ચિંતા અને પશ્ચાતાપ કરીએ છીએ કે આવું કરત તો સારું થાત, મેં ખોટું કર્યું જેથી કામ બગડી ગયું વગેરે. પરંતુ માણસ ભલે ગમે તેટલો પશ્ચાતાપ કરે અને ગમે તેટલી ચિંતા કરે જે થઈ ગયું તે પાછું નથી આવી શકતું. વીતી ગયેલું મડદુ છે. તેને કોણ જીવડાવી શકે ! તેથી

વીતેલી ઘટનાઓને લઈને ચિંતા તથા પશ્ચાતાપ કરવો અવિવેક છે.

આપણે ભવિષ્ય માટે નવી-નવી સોનેરી કલ્પનાઓ કરીએ છીએ, આવું કરીશું, તેવું કરીશું, આમ થશે, તેમ થશે, પરંતુ માણસ જેટલું વિચારે છે શું તેટલું થાય છે ખરું ! તથાગત બુદ્ધે કહ્યું છે કે મૂઢ માણસ વિચારે છે કે હું ઠંડીમાં અમુક ઠેકાણે, ગરમીમાં અમુક ઠેકાણે તથા વરસાદમાં અમુક ઠેકાણે રહીશ. પરંતુ તેને શું ખબર કે કાળ તેને ક્યારે ઉઠાવી લેશે ! આનો મતલબ એ નથી કે ભવિષ્ય માટે કોઈ આયોજન ન કરવું જોઈએ. આયોજન કરવું પડે છે, તો જ જીવનની ગાડી ચાલે છે. અને તો જ કાંઈ કરી શકાય છે. પરંતુ વિવેકવાન માણસ મનના લાડવા નથી ખાતા. તેઓ ભવિષ્યના સપનામાં ડૂબતા પણ નથી. તેઓ ભૂતકાળની ચિંતા તેમજ પશ્ચાતાપ તથા ભવિષ્યની કલ્પના છોડીને વર્તમાનને સુંદર બનાવે છે. વર્તમાન આપણા હાથમાં છે. આપણે આજે સત્સંગ કરવો જોઈએ. વિવેક કરવો જોઈએ અને પ્રાપ્ત નિષ્કર્ષ પ્રમાણે જીવન બનાવવું જોઈએ. વર્તમાનમાં આપણે રાગ-દ્વેષથી મુક્ત થઈ સ્વવશ રહેવું. જીવનમાં આ જ મહાન ઉપલબ્ધિ છે.

આપણે આ રીતે પણ સમજી શકીએ છીએ કે ભવિષ્યમાં શું થશે એની ચિંતા છોડી દે. તું ભૂતકાળમાં બનેલી વાસનાઓ તથા બંધનોને નાશ કરવા માટે સત્સંગમાં પોકાર કર. અર્થાત વિનમ્ર થઈ સંતો પાસે સત્યાસત્ય સમજીને બધા જ અધ્યાસોનો નાશ કર. તારા બધાય બંધન ભૂતકાળમાં જ તો બન્યા છે. જો તેને વર્તમાનમાં મટાડી દઈશ તો ભવિષ્યની ચિંતા કરવાની જરૂર જ નથી. જો આપણે વર્તમાનમાં જ ભૂતનો સુધાર કરી લીધો અને આખું જીવન કેવળ વર્તમાનને જ સારું બનાવી રાખીએ તો ભવિષ્યની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.

૪૫

વાણી તો જીવનની મહારાણી, વિચારીને બહાર લાવ અમૃત તાજવે તોલી, ઉચ્ચાર મીઠી બોલી એ જ મહંત પંચામૃત

વાતો તો એવી ઉત્તમ - ઉત્તમ હોય છે કે તેનું કોઈ મનુષ્યને પ્રાપ્ત છે. તેનો સદુપયોગ કરવાથી મોટા-મોટા કામ થઈ જાય છે અને દુરુપયોગ કરવાથી બનેલા કામ પણ બગડી જાય છે. રાવણે કઠોર વચન કહીને તેના ભાઈ વિભીષણને દુશ્મન બનાવી લીધો અને રામે તેને મીઠા વચન થકી મિત્ર બનાવી લીધો. યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમાં દુર્યોધનને જલનું થલ અને થલનું જલ વગેરેનો ભ્રમ થવાથી તેની ગતિવિધિ પર ભીમ, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, દ્રૌપદી વગેરે દ્વારા મશ્કરી કરવાથી દુર્યોધનના મનમાં આગ લાગી ગઈ અને તેની પાછળ યુદ્ધનું બી વવાઈ ગયું.

એક ટ્રક નિર્માતા કંપનીનો એજંટ એક વેપારીના કાર્યાલયમાં તેને પોતાના માલ માટે ગ્રાહક બનાવવા ગયો. વેપારીએ તેને જોતા જ કહ્યું “તમારો માલ હું નથી લઈ શકતો. કેમકે મેં અમુક કંપનીનો માલ લેવાની વાત નક્કી કરી લીધી છે.” તે એજંટે ખૂબ વિનમ્રતા અને શાલીનતા

(કોમળતા) થી કહ્યું “ઘણું સારું, જે કંપની સાથે તમે સોદો કર્યો છે તે પ્રામાણિક કંપની છે. માલ પણ સારો બનાવે છે. તેના સોદામાં તમને લાભ જ થશે. પરંતુ આજે નહિ તો પછી ક્યારેક. મારી કંપનીને પણ સેવાનો અવસર આપવાની કૃપા કરશો.”

વેપારી એજંટની વાતો સાંભળીને તેનાથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો અને તરત જ તેની સાથે કરોડોનો સોદો કરી નાંખ્યો. જો એજંટ તે કંપનીની નિંદા કરતો જની સાથે વેપારીએ સોદો કરી લીધો હતો, તો વેપારી એજંટ પર ગુસ્સે થઈ તેની સાથે વાત પણ ન કરત, પરંતુ બીજાના ગુણની પ્રશંસાએ વેપારીને મોહી લીધો. આપણે બીજાની લીટી કાપીને તેને નાની કરવાના ચક્કરમાં રહીએ છીએ. આપણી લીટી મોટી કરીને તેને નાની નથી કરી શકતા.

બીજાની ખામીઓ જોનારા અને નિંદા કરનારા તથા બીજાને કટુ કહેનારા ક્યારેય વાર્તાલાપમાં સફળ નથી થઈ શકતા. જેની વાણીમાં પોતાના વિશે અહંકાર તથા બીજા પ્રત્યે હીનભાવના રહે છે તે વાતચીતમાં બીજા પર સારી અસર નથી પાડી શકતો. ડૉક્ટર, એજંટ, વેપારી, વકીલ, અધ્યાપક, રાજનેતા, કોઈક સમૂહના સ્વામી વગેરેએ તો વાક્ય-કુશળ બનવું જોઈએ. જેના થકી તે વધારેમાં વધારે લોકોને પોતાના તરફ વાળી શકે. ગુરુ, ધર્મોપદેશક તથા પ્રવક્તાએ તો એવી વાણી બોલવી જોઈએ જેનાથી જન સમાજ તેની વાતો સમજવા માટે આકર્ષિત થાય. એનો અર્થ એ નહીં કે તે મીઠી વાણીના નામે અસત્ય તેમજ ખાલી મનોરંજનનો આશરો લે. સત્ય મોટાભાગે કડવું હોય છે અને તેના વિના કોઈનેય નિભ્રાંત જ્ઞાન નથી થઈ શકતું. જે સત્યના ગ્રાહક હશે તે તેને સાંભળશે અને તેનું આચરણ કરશે. તાવ ચઢેલ માણસનું કલ્યાણ મીઠાઈથી નહીં,

કડવા ઉકાળાથી થશે. પરંતુ તેમાં થોડું ગળ્યું ભેળવી દેવાથી તે તેને સરળતાથી પી જશે. કડવા સત્યને જેટલું બની શકે તેટલું મીઠી વાણીમાં કહેવું પ્રવક્તાની સમજદારી છે.

સંતોએ અહીં માનવમાત્રને સલાહ આપી છે કે તેઓ બોલવાની રીત જાણીને વાત કરે. બોલવાની રીત છે “હિયે તરાજૂ તોલિક, તબ મુખ બહાર આન.” ખાલી આ અડધી સાખી જીવનના વ્યવહારમાં ઉતરી જાય તો ઘણી શાંતિ થઈ જાય. લાગે છે કે આપણે સદાય નશામાં રહીએ છીએ અને ડગલને પગલે વિચાર કર્યા વગર બોલતાં રહીએ છીએ અને તેના પરિણામે લોકો દ્વારા ઉપેક્ષિત થઈએ છીએ તથા અંદરથી પણ અસંતુષ્ટ રહીએ છીએ. મનુષ્ય જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારના માનસિક ઉદ્વેગમાં હોય તો તે સમયે તેને મૌન રહેવું જોઈએ. ઉદ્વેગમાં વાત ન કરે. કોઈક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત પર અનેકવાર વિચાર કર્યા પછી જ આપણી વાત સમાજમાં મૂકવી જોઈએ. ઉતાવળમાં વગર વિચારે કહેવામાં આવેલી ઘણી વાતો માત્ર પશ્ચાતાપ ઉત્પન્ન કરે છે. જો આપણે આજથી કેવળ એક સાધના શરૂ કરી દઈએ કે હૃદયરૂપી ત્રાજવા પર તોલી-તોલીને વાત કરવી, જ્યાં સુધી મનમાં ખૂબ સારી રીતે વિચારી સમજી ન લીએ. કોઈવાત ન બોલવી, તો ચોક્કસ જ આપણી રહેણી વજનદાર થઈ જાય, આપણા હૃદયમાં શાંતિ આવી જાય અને આપણું વ્યક્તિત્વ નીખરી આવે.

૪૬

**આશા છોડ બીજાની તું જ છું તારો વિકાસ ખૂટ
ખુદ કો કર તુ બુલંદ, એ જ મહંત પંચામૃત**

પોતાના બાહુબળનો ભરોસો રાખો, બીજાની આશા છોડી દો. જેના આંગણમાં જ નદી વહેતી હોય, તે તરસ્યો શા માટે મરે !

મહંત સાહેબની દરેક વાણી ઔષધ છે તેઓ કહે છે કે બીજાની આશા છોડી દો અને પોતાના બાહુબળનો ભરોસો રાખો. જે વ્યક્તિ પોતાનું કામ બીજાના ભરોસે છોડે છે તેનું કામ સમયે થતું નથી. જે પોતાનું કામ પોતાના હાથે કરે છે તે જ પ્રગતિશીલ છે. તે જ વિકાસ કરી શકે છે. એ બરાબર છે કે ઘણા કામ એવા હોય છે જે બીજાના સહયોગથી થાય છે. દરેક કામ માણસ એકલો નથી કરી શકતો. પરંતુ જે કામ બીજાના સહયોગથી થાય છે તે કામ કરનારો સંયોજક તથા સંપાદક જો સાવધાની તથા સતર્કતાથી તેને નહીં કરાવે તો નહીં થાય. તેમાં પણ સંયોજક, સંપાદક, પ્રવર્તક તથા પ્રબંધકની વિશેષતા છે. તેથી વ્યવહારના કામો પણ પોતે કર્યા વગર નથી થઈ શકતા. જે વ્યક્તિ આળસપૂર્વક રહીને

પરાવલંબી બને છે તે મનુષ્ય નહીં, માટી છે. જે લોકો પોતાને એવું પ્રદર્શિત કરે છે કે અમે હલકા કામ ન કરી શકીએ, અમે સુકુમાર છીએ, કોમળ છીએ. તેઓ અભાગા છે. તેમણે પોતાના મિથ્યા અહંકારમાં પોતાનું જાણે પતન કર્યું છે. જે ખેડૂત છાણ, માટી, ઠંડી, ગરમી, વરસાદ, કીચડ, તથા મહેનતથી ડરશે, તે શું કરી શકે ! જે વેપારી તથા નોકરી ધંધાવાળા પોતાના ક્ષેત્રમાં શ્રમ તથા કર્તવ્યથી વિમુખ થશે, તેનો શું વિકાસ થવાનો ! મહેનતથી થાકીને લોથપોથ થઈ જનારા માણસ જ તેમના જીવનમાં વિકાસનો દિવસ જોઈ શકે છે. ગુરુજન તારા જ હૃદયનું ધન તને બતાવી દેશે, તું એને જાણી સબળ થઈ જઈશ અને તારા બનાવેલા બંધનો તોડીને કૃતાર્થ થઈ જઈશ.

વ્યક્તિ તેના હૃદયના બંધનો સ્વયં જ જાણી શકે છે અને સ્વયં જ એને તોડી શકે છે. આના સિવાય કોઈ આરો નથી. તારામાં અનંત શક્તિ છે. તું એને ઓળખ. ગુરુજનોની ઉપાસના કરી તેમના સત્સંગથી પોતાને સારી રીતે પરખ અને તારા ઉદ્ધાર માટે તું પોતે જ ઊભો થા.

૪૭

**ખોટો હતો તેણે ખોટું કર્યું સામે તુ સાચુ કર મારા મીત
ગુણહીન સામે ગુણવાન બન, એ જ મહંત પંચામૃત**

કોઈ ખોટું આચરણ કરીને ખોટો થયો જ, તું પણ તેના જેવો ખોટા કામો કરીને અજ્ઞાની ન બન. કેમકે તે ગુણહીન માણસ છે અને તું ગુણવાન અને સમજદાર છે, તેથી બંનેને એકમાં ન ભેળવીશ.

કોઈ એવો માણસ છે જેણે તને ગાળ આપી, તારી નિંદા કરી, તને સમાજમાં નીચો પાડવા ઈચ્છ્યું તથા આજે પણ દરેક સમયે નીચો પાડવા માંગે છે, તો તું તેના માટે શું વિચારે છે ! શું તું પણ તેની સાથે તેના જેવો જ વ્યવહાર કરીને તારી જીત સમજે છે ! જો જીત સમજતો હોય તો તું પણ ભ્રમમાં છે. તેણે તો તેના અજ્ઞાનથી પોતાના મન, વાણી તથા કર્મો મેલા કરી લીધા છે. તને નીચો દેખાડવાના બહાને તેણે પોતાનું પતન કરી લીધું છે. હવે તું પણ જો તેની નિંદા કરવા લાગે, તેને સમાજમાં નીચો દેખાડવાનું કાવતરું કરવા માંડે તો તારું પણજાણે પતન થઈ ગયું. યાદ રાખજો, કર્મ તેનો સીધો પ્રભાવ તેના કર્તા પર પાડે જ છે. જો કોઈ માણસ

બીજાનું અનિષ્ટ વિચારે છે, બીજાની નિંદા કરે છે અને બીજાને સમાજમાં નીચા દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો તેનું મન આ તેના દુષ્કર્મોના પરિણામે ચંચળ, તેજહીન, મલિન તથા દોષિત (પાપી) થાય છે. તેનું મન મલિન થવાથી તે આગળ વધારે મલિન કર્મ કરે છે, તેના પરિણામે તેનું મન વધારે મલિન થાય છે. આ રીતે છત પરથી દાદરમાં પડેલ દડાની જેમ તે ઉત્તરોત્તર નીચે પડતો જાય છે. આ રીતે પોતાને પતિત કરનાર માણસ અજ્ઞાની છે. તે તો પોતાના પગમાં પોતે પોતાના હાથે કુહાડી મારે છે. આવો ભોળો માણસ બિચારો ક્ષમા-દયાને પાત્ર છે. તારે તેના પર દયા ખાવી જોઈએ. બની શકે તો તેના કલ્યાણનો ઉપાય વિચાર, નહિ તો તેનું હિતચિંતન તો કર જ. તેનું અનિષ્ટ ક્યારેય ન વિચાર.

ધ્યાન રાખ, તારી ભલે કોઈ ગમે તેટલી નિંદા તથા બૂરાઈ કરે, આગળ આવીને તને સમાજમાં નીચો દેખાડવા માંગે, પરંતુ જો તું સાચો છે તો કોઈ કાંઈ જ નહિ કરી શકે. જો કોઈ ધૂળ ઉડાડે તો તે પોતે ધૂળથી ઢંકાઈ જશે. અને તારું તો કાંઈ નહીં બગડે. મનુષ્યના પોતાના કર્મ જ તેને દૂષિત કરે છે, બીજાના કર્મ નહીં. જેના મન, વાણી અને શરીરના કર્મ પવિત્ર છે તને કોઈ નીચો નથી દેખાડી શકતું. તેથી બીજાના દુર્વ્યવહારથી તું ભયભીત ન થા. માણસની આ કમજોરી છે કે તે કોઈકના થકી પોતાની નિંદા કે બૂરાઈ સાંભળીને ભયભીત થઈ જાય છે કે હવે બધા લોકો મને ખરાબ સમજવા માંડશે, અને આ ભાવનાથી તે આતંકિત થઈ પોતાના પર આરોપિત બૂરાઈઓ માટે સફાઈ આપવા માંડે છે તથા પોતાના નિંદકોને ખરાબ કહેવા માંડે છે. તે માણસ નિંદાની પ્રતિક્રિયામાં નિંદા કરવા માંડે છે. તેની આમાં જ હાર થાય છે. ધારો કે કોઈકના ખરાબ કહેવાથી લોકો મને ખરાબ માની લે તો એમાં મારું શું નુકશાન છે જો હું

ખરાબ નથી તો. મારામાં બૂરાઈ નથી, આ મારો મિથ્યા અહંકાર છે. હું પણ દેહધારી છું. મારામાં પણ બૂરાઈઓ હોઈ શકે છે. વિનમ્ર હૃદયની તો આ સ્વીકૃતિ છે.

તેથી આપણે આપણા પ્રત્યે અપરાધ કરનાર પ્રત્યે અપરાધ કરીને તેના જેવા જ ન બનીએ. બીજાની બૂરાઈ કરવી, નિંદા કરવી, બીજાનું અનિષ્ટ કરવાની વાત વિચારવી કે કરવી આ બધું મનુષ્યના ચરિત્રની દુર્બળતાના લક્ષણ છે. તેથી જો આપણે કદાચ પ્રતિક્રિયામાં પણ, આવું બધું કરતા હોય તો દુર્બળ છીએ. બીજા અજ્ઞાનીની જેમ આપણે પણ અજ્ઞાની છીએ. એક સંત કહે છે “તુ મૂર્તિ હોહુ અયાન.” તું પણ બીજા અજ્ઞાની જેવો અજ્ઞાની ન બનીશ. તે ગુણહીન છે અને તું ગુણવાન છે. પછી બંનેને એકમાં શા માટે ભેળવે છે ! તું પણ નીચની જેમ નીચ શા માટે બને છે ! ગધેડું તને લાત મારે તો શું તું પણ તેને લાત મારીશ. કૂતરો તને જોઈને ભસશે તો શું તું પણ તેને ભસીશ ! ચતુરનું કામ છે કે પાતુર (દુષ્ટ) થી બચીને ચાલવું.

કોઈકના ઉદ્દેગિત કરવાથી જો આપણે ઉદ્દેગિત થઈ ગયા તો આ આપણી પશુતા છે. આપણે પોતે ઉદ્દેગિત ન થઈએ અને બીજાના ઉદ્દેગિત કરવાથી પણ ઉદ્દેગિત ન થઈએ. આપણી ઉચ્ચતા આપણી સહનશીલતામાં છે. સહનશીલતા જ ધર્મ છે, સહનશીલતા જ અધ્યાત્મની સ્થિતિ છે અને સહનશીલતા જ પરમાર્થની ઉચ્ચ રહેણી છે.

૪૮

**વિનયનો માર્ગ પ્રગતિનો ગતિ આપે છે તૂર્ત
વિનયનો ગુણ છે ગુણોનો શિરોમણિ એ જ મહંત પંચામૃત**

પોતાને સૌથી નાના માનીને સૌની આગળ વિનયી બની રહેવું ઘણી સારી વાત છે. મનુષ્યને આ વિનય-ભાવથી જ બધી શ્રેષ્ઠતા મળે છે. જેમ બીજના ચંદ્રમાને બધા માથુ નમાવે છે.

બીજનો ચંદ્ર એકદમ દૂબળો-પાતળો હોય છે, પરંતુ વંદનીય એટલા માટે હોય છે કેમકે તે ચાંદની રાતની શરૂઆત કરે છે. ત્યાર પછી તે રોજેરોજ વધારે પ્રકાશમાન થતો જાય છે અને સંસારને દિવસે-દિવસે વધારે પ્રકાશ આપતો રહે છે. આનાથી વિરુદ્ધ પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાને જુઓ, તે પૂરેપૂરો પ્રકાશિત છે, પરંતુ તે અભાગી તે દિવસ પછી જ કાળો થવાનો શરૂ થાય છે અને ત્યારથી અંધારી રાત શરૂ થાય છે તથા દિવસે-દિવસે અંધારું વધતું જાય છે.

અહીં બીજના ચંદ્રમાની ઉપમા વિનમ્ર મનુષ્ય માટે આપવામાં આવી છે. આ રીતે સદ્ગુરુને સુંદર ઉપમા અલંકારમાં વિનયી મનુષ્યની

પ્રશંસા કરી છે. જેમ બીજનો દુબળો પાતળો ચંદ્ર આગળ જતાં સતત પ્રકાશ તરફ વધતો જાય છે તથા જગતને ઉત્તરોત્તર વધારે પ્રકાશિત કરે છે, તેમ પોતાને બધા કરતાં નાનો સમજીને ચાલનાર વિનયી મનુષ્ય પોતાના લક્ષ્યમાં સતત ઉન્નતિ કરતો જાય છે અને સમાજના કલ્યાણમાં સહાયક બનતો જાય છે. જે પોતાને સૌથી નાનો માની સૌની સાથે વિનયપૂર્વક રહે છે, તે સૌની પાસેથી વધારે સાર તથા જ્ઞાન ગ્રહણ કરે છે. દત્તાત્રેયનું ચોવીસ ગુરુઓ પાસેથી શિક્ષણ ગ્રહણ કરવું એમાં આ જ વાત છે કે એમનું વિનમ્રતાપૂર્વક સૌ પાસેથી સાર ગ્રહણ કરવું. કહેવાતા ઉચ્ચ વર્ણ, ઉચ્ચકૂળ, સુંદરતા, વિદ્યા, પદ, પ્રતિષ્ઠા, ઘણી જાણકારી, કાવ્યશક્તિ, લેખનશક્તિ વગેરે બધા જ ગુણ તુચ્છ તેમજ ફીક્કા પડી જાય છે જો આનાથી સંપન્ન વ્યક્તિ વિનયી ન હોય તો. જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને મોટી ઉંમર પણ આદરણીય ન હોઈ શકે જો વિનમ્રતાનો અભાવ હોય. તે જ્ઞાન-વૈરાગ્ય કેવા જેનામાં વિનય ન હોય. સાચા જ્ઞાન-વૈરાગ્ય ધારણ કરનારામાં વિનયભાવ સ્વાભિવક હોય છે, જેનામાં વિનયભાવ નથી તેના જ્ઞાન-વૈરાગ્ય દેખાડાના કે અધૂરા છે.

મોટાભાગના મનુષ્યોની એ બહુ મોટી દુર્બળતા છે કે તેઓ પોતાને મોટા સમજીને સમાજમાં પ્રદર્શિત કરવા માંગે છે. કોઈક પુસ્તકમાં કહેવાતા જગત ગુરુઓના નામ વાંચો તો જોશો કે તે અનેક વિશેષણોથી પૂરેપૂરી પંક્તિ હશે. ક્યાંક-ક્યાંક તો એક પંક્તિમાં તેમનું નામ ન સમાતા બે-બે પંક્તિઓમાં રહે છે. તેમાં એટલા વિશેષણ રહે છે કે અસલી નામની ખબર પણ નથી પડતી. આને કોઈ બીજું લખે તો કાંઈ વાંધો નહિ, પરંતુ એવું નથી, તેઓ પોતે આવું લખાવવા માંગે છે અને અનેક તો પોતે લખે પણ છે. પોતાની આધ્યાત્મિક તથા નૈતિક દુર્બળતાને કારણે પોતાની

અસલી શ્રેષ્ઠતા પર સંદેહ કરનારા પોતાના નામોમાં પોતે જ સદ્ગુરુ, વિશ્વગુરુ, બ્રહ્માંડગુરુ, આચાર્ય, મહંત, મહામંડલેશ્વર, સાહેબ, સ્વામી, શાસ્ત્રી, વેદાંતાચાર્ય, દર્શનકેસરી, તર્કપંચાનન, પ્રતિવાદભયંકર વગેરે વિશેષણ પર વિશેષણ લખે છે. આપણે પ્રાચીન પરંપરાના અનુગામી તો બનીએ છીએ, પરંતુ પ્રાચીન પુરુષોના સારા ગુણોનું અનુસરણ નથી કરતા. વિચારો, પ્રાચીન મહાપુરુષ તેમના નામ કેવી રીતે પ્રચલિત કરતા હતા સનક, સનંદન, સનાતન, સનત્કુમાર, નારદ, વ્યાસ, વસિષ્ઠ, કપિલ, કણાદ, ગૌતમ, પતંજલિ. પરંતુ આજના જ્ઞાની, સાધુ, સંન્યાસી લોકો સ્વામી, સાહેબ, આચાર્ય અને શાસ્ત્રી વગર તો એમનું નામ પણ નથી લખી શકતા. રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ તથા મહાવીરે ક્યારેય તેમના નામમાં પોતે ભગવાન જોડ્યું નો'તું. પાછળથી તેમના નામમાં ભક્તોએ ભગવાન શબ્દ ઉમેર્યો, પરંતુ આજના અભિમાની પોતે પોતાના નામમાં ભક્તોએ ભગવાન શબ્દ ઉમેર્યો, પરંતુ આજના અભિમાની પોતે પોતાના નામમાં ભગવાન લખે છે તથા શિષ્યો થકી લખાવે છે. જે સભામાં આગળ બેસવા માંગે છે અને જ્યાં સુધી બની શકે જમણીબાજુ તેઓ દરેક વખતે તેમની નિર્બળતા જાહેર કરે છે. લોકોમાં મોટા અને સારા કહેવડાવવાની જેટલી ભાવના છે તેટલા મોટા અને સારા રહેવાની ભાવના નથી. મોટા અને સારા તે જ છે જેમાં સદ્ગુણ અને વિનમ્રતા છે. કહ્યું છે “બડે બડાઈ ન કરે, બડે ન બોલે બોલ । હીરા કબહી ના કહૈ, લાખ ટકે કા મોલ”

મનુષ્ય એ આત્મવિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે તે જો વિનમ્ર, સેવાપરાયણ તથા સદ્ગુણ સંપન્ન છે. તો સ્વાભાવિક સજ્જનોના ગળાનો હાર બની જશે. વિનયી વ્યક્તિ પોતાની પ્રશંસા નથી ઈચ્છતી. પરંતુ સંસાર તેની પ્રશંસા કરે છે. જેમ ફળ લાગેલ ડાળીઓ નમી પડે છે તેમ

સદ્ગુણસંપન્ન વ્યક્તિ વિનયી હોય છે. જેમ ત્રાજવાનું જે પલ્લું નમે છે તે વજનદાર માનવામાં આવે છે તેમ જે વ્યક્તિ નમે છે તે મોટી માનવામાં આવે છે “જો કોઈ નમે સો આપકો, પર કો નમે ન કોય । માલિ તરાજુ તોલિએ, નમે સો ભારી હોય ॥”

વિનય એક એવો મહાન ગુણ છે કે એ બીજા નાના મોટા દુર્ગુણો હોવા છતાંય મનુષ્યને સૌનો વહાલા બનાવી દે છે. વાલ્મીકીય રામાયણના પ્રથમ સંસ્કરણમાં જ રામનું ચરિત્ર ખૂબ જ વિનયપૂર્ણ ચિત્રિત થયું છે. તેનો પ્રભાવ પાછળના કવિ પર એટલો પડ્યો છે કે રામ-કથાના પુષ્કળ સાહિત્ય બની ગયા. રોમ સમ્રાટ માર્કસ ઓરેલિયસ તથા અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ અબ્રાહમ લિંકન તેમના વિનય વિશે જગત-પ્રસિદ્ધ છે. કનફ્યુસિયસ, બુદ્ધ તથા મહાવીર વિનયના સાક્ષાત સ્વરૂપ હતા. પંડિત, મૌલવી, યોગી, અવધૂત તથા ષડ્દર્શનીઓને જોરથી ફિટકારનારા સ્વયં ગ્રંથકાર કબીરની અત્યંત વિનમ્રતા “સોઈ ગુરુ હમ ચેલા” થી જ પ્રગટ થઈ જાય છે. પછી તેમની પૂર્ણ વિનમ્રતા તો તેમનું જીવન-દર્શન જ છે. નતી તેઓ પયગંબર બનતા, નથી ઈશ્વર-પુત્ર અને નથી અવતાર તથા નથી પોતાની વાણીને કહેવાતા ઈશ્વર-વાણી તથા ઈલહામી કિતાબ કહેતા. તેઓ પોતાને કેવળ મનુષ્ય કહે છે અને બધાને સ્વતંત્ર ચિંતનપૂર્વક વિચાર કરીને વાત માનવી કે ન માનવાની સલાહ આપે છે, સ્વતંત્રતા આપે છે.

તેથી દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે ભલે વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમાં હોય કે પારમાર્થિક, તેને વિનયી બનવું જોઈએ. વિનયી સૌના દિલના દેવતા છે, સૌના સ્નેહપાત્ર છે અને ભવના ભૂષણ છે.

૪૯

**માનવીની ઓળખ એ કરે વર્તન અને મુખથી બોલે તુજ
મન, વાચા, કર્મ ઘડે તને એ જ મહંત પંચામૃત**

કોઈકના બોલવા પરથી જ તેના સારા-ખરાબ લક્ષણ ઓળખાઈ જાય છે, કેમકે જે હૃદય-અંતરની કરણી હોય છે, તે મુખમાંથી સરી પડે છે.

વાણીથી મનની ઓળખ થાય છે. જ્યાં સુધી માણસ બોલતો નથી તેના મનનો ક્યાસ કાઢવો અઘરો છે. પરંતુ જેમ તે બોલવા માંડે છે તેમ એવી ખબર પડવા માંગે છે કે તેના મનમાં શું છે અથવા તેની યોગ્યતા કેટલી છે!

એક મનોરંજક વાર્તા છે. એક હાથીનો સોદાગર હાથી લઈને એક જમીનદારને ત્યાં વેચવા ગયો. તેણે હાથીને જમીનદારના દરવાજા પાસે બાંધ્યો અને તેનો ભાવ-તાલ શરૂ થયો. જમીનદાર હાથીની કિંમત કરીને તેના ભવનમાં જતો રહ્યો અને સોદાગરને કહ્યું કે આ કિંમતે વિચાર

કર ! આ બાજું ગામમાંથી એક માણસ આવ્યો, તે હાથીને ડાબે-જમણે તથા આગળ-પાછળ બધી બાજુથી ધ્યાનપૂર્વક જોવા માંડ્યો. તે કાંઈ જ બોલતો નહોતો, પરંતુ ફક્ત જોતો હતો. સોદાગર સમજ્યો કે આ કોઈ હાથીનો પારખી છે અને જમીનદારને ત્યાંથી મોકલ્યો છે. જો આને હાથીમાં કોઈ ખોટ બતાવી દીધી તો જમીનદાર હાથી નહીં ખરીદે. તેથી સોદાગરે પચ્ચીસ રૂપિયા કાઢીને તેને છાનામાના આપી દીધા. તે રૂપિયા લઈ જઈને ઘરમાં મૂકી આવ્યો, અને ફરીથી વીસ રૂપિયા તેના હાથમાં છાનામાના પકડાવી દીધા. તે તેને પણ ઘરમાં મૂકી આવ્યો અને પાછો હાથીને નિહાળવા માંડ્યો. હવે સોદાગરથી રહેવાયું નહીં. તેણે કહ્યું “મહાશય, હાથીમાં જે ખામી હોય તે બતાવી દો, મનમાં રાખવાથી શું ફાયદો !” તેણે કહ્યું - “ભાઈ, હું એ નથી જાણી શકતો કે આનું મોઢું કઈ બાજુ છે.” સોદાગરે વિચાર્યું કે આ પારખી શાનો, મહામૂઢ છે. મે ખોટી એને લાંચ આપી. સોદાગરે તેને કહ્યું કે જે મેં તને રૂપિયા આપ્યા છે, તે લઈ આવ તો હું તને બતાવી દઉં કે હાથીનું મોઢું કઈ બાજુ છે. તે દોડીને ઘરે જઈ રૂપિયા લઈ આવ્યો અને સોદાગરને આપી દીધા. સોદાગરે તેને કહ્યું “ભલા માણસ, જાનવર જે બાજુથી ખાય છે, દાંત દેખાય છે, તે તરફ તેનું મોઢું હોય છે. તને દેખાતા નથી હાથીના બે મોટા-મોટા દાંત !”

જ્યાં સુધી તેણે વાત નો'તી કરી ત્યાં સુધી તેમાં શું ગુણ છે, ખબર નો'તી પડી, પરંતુ જેવું તેણે કહ્યું કે હાથીનું મોઢું કઈ બાજુ છે એ મને ખબર પડતી નથી, તેવી જ તેની પોલ ખુલી ગઈ. આનાથી વિરુદ્ધ કેટલાક લોકો ઉપરથી જોવામાં મેલા-ગેલા ને ભોળાભાળા લાગે છે, પરંતુ જ્યારે વાત કરવા માંડે છે ત્યારે તેમની વિદ્વતા તેમની વાતમાં ઝરવા માંડે છે. મનુષ્યોની વાણીથી જ તેમની અંદરના સંતત્વ-અસંતત્વ, સરળતા-કપટ

અને યોગ્યતા-અયોગ્યતાની ખબર પડે છે. તેથી આપણે કોઈકની કુરુપતા, મેલો વિષ, ગ્રામિણપણું જોઈને તેની ઉપેક્ષા ન કરવી. આપણે કોઈક નવા માણસ સાથે થોડો સમય વાત કરીએ તો તેની અંદરની વાતોનો કાંઈક અંદાજ આવી શકે છે. કહેવામાં આવે છે કે સજ્જન અને સંત તો તરત જ પરખાઈ જાય છે, પરંતુ ઇળ-કપટથી ભરેલા માણસને જલદી ઓળખવો બહુ અઘરું કામ છે. તો પણ મનુષ્યની વાત પરથી તેની અંદરની ભાવનાઓની ખબર પડી જાય છે.

કેટલાક લોકો વાતોમાં બનાવટીપણું લાવીને પોતાના હૃદયના ભાવો થોડા સમય માટે છૂપાવવામાં માહેર હોય છે. પરંતુ તેઓ પણ તેમના મુખની વ્યંજના છૂપાવી શકતા નથી. મનુષ્યના મનની અંદરની વાતો મોઢા પર દેખાઈ જાય છે. બસ, તેનો પારખી હોવો જોઈએ. જ્યારે શ્રીરામ ચૌદ વર્ષના વનવાસની અવધિ વીતાવીને અયોધ્યા પાછા વળ્યા, ત્યારે પ્રયાગથી જ હનુમાનજીને ભરતી પાસે મોકલ્યા ને કહ્યું કે તું જઈને મારા પાછા આવવાના સમાચાર ભરતને આપ. ભરતે ચૌદ વર્ષ સુધી અયોધ્યાનું રાજકાજ જોયું છે. બની શકે છે કે તેમનું મન બદલાઈ ગયું હોય અને તેમના મનમાં રાજ્ય પ્રત્યે મોહ થઈ ગયો હોય. તેથી જો મારું અયોધ્યા પહોંચવું એમને ખરાબ લાગતું હોય, તો હું અહીંથી જ ફરીથી વન તરફ ચાલ્યો જાઉં. તેથી હે હનુમાન ! તું ભરતને મારા પાછા વળવાની વાત કરીને એ પારખજે કે તેઓ શું જવાબ આપે છે. તેમની વાતોના સ્વર તથા તેમની મુખ મુદ્રાને પણ પરખજે.

અહીં તમે શ્રીરામની સંદેહજનિત કમજોરીનું અનુમાન ન કરશો. અહીં મનોવિજ્ઞાનનું સુંદર અધ્યયન છે. માણસનું મન બદલાય છે. અહીં શ્રીરામનો સામાન્ય અને સહજ સંદેહ છે, જે સંસારમાં બનતું રહે છે.

માણસ તેના ભાવોને વચનોમાં જ નથી છૂપાવી શકતો. જો બનાવટી વચનોમાં ભાવ છૂપાવી રાખે તો તેની વાતોના સ્વર તેના મનના ભાવને બતાવી દે છે. જો ક્યારેક માણસ તેના સ્વરમાં પણ બનાવટીપણું લાવીને તેમાં પણ ભાવ છૂપાવી લે, તો તે તેના મુખની મુદ્રાથી તેનો ભાવ પ્રગટ થઈ જાય છે. વાત અને સ્વર બદલી શકાય છે, પરંતુ મુખની મુદ્રા નથી બદલી શકાતી. હર્ષ-શોક, પ્રસન્નતા-ખિન્નતા તથા સરળતા-છળ મુખ પર તેનો પ્રભાવ દેખાડી જ દે છે.

રામાયણનું ઉક્ત ઉદાહરણ મૂળ રૂપે આ રીતે છે - શ્રીરામ લંકાથી અયોધ્યા પાછા આળતા હતા. રસ્તેથી જ તેમણે હનુમાનને ભરતની પાસે અયોધ્યા મોકલ્યા અને કહ્યું કે મારું સકુશળ અયોધ્યા પાછા આવવાની વાત જઈને ભરતને બતાવ, પરંતુ “ધ્યાન રાખજે, મારું અયોધ્યા પાછા આવવાનું સાંભળીને ભરતની મુખ-મુદ્રા પર કેવો ભાવ ઉભરાય છે તેના પર ધ્યાન આપજે અને ભરત મારા પ્રત્યે શું વિચારે છે, તેનો ખ્યાલ કરજે. ત્યાંની બધી વાતો તથા ભરતનો ભાવ તારે યોગ્ય રીતે પરખવો જોઈએ. ભરતના મુખની કાંતિ, તેમની આંખો તથા વાતચીતથી તેમના મનોભાવને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. હાથી, ઘોડા, રથ વગેરે સમસ્ત ભોગોથી સંપન્ન બાપ-દાદાઓનું રાજ્ય મળી ગયા. પછી તે કોના મનને પલટી ન શકે?” અહીં રામના મનમાં ભરત પ્રત્યે સંદેહ એક માનવસહજ મનોભાવની ઝલક છે. અહીં રામને સંદેહગ્રસ્ત હોવાથી દોષી ન માની લેવા જોઈએ. આવા ભાવ મનુષ્યના મનમાં આવી જાય છે.

૫૦

આ રાગ દ્વેષ જ કરે છે તારા સુખની લુટાલુટ સંબંધ અને કર્મ દે પ્રભુને એ જ મહંત પંચામૃત

જોવા મળે છે કે સંસારના બધા મનુષ્યો પોત-પોતાના રાગ-દ્વેષની આગમાં બળી રહ્યા છે. એવો કોઈ નથી મળતો જે શીતળ હોય અને જેનો સહારો લઈને શીતળતા મેળવી શકાય.

મહંતની આ એક-એક લીટીમાં સંસારનું પરમ સત્ય સમાયેલું છે. સંસારના બધા લોકો બળી રહ્યા છે. શેમાં બળી રહ્યા છે? પોત-પોતાની આગમાં, ભૌતિક આગ પોતાની અને પારકી નથી હોતી. પરંતુ જે આગમાં સંસારના લોકો બળી રહ્યા છે તે ભૌતિક આગ નથી. ભૌતિક આગ જ્યાં બળે છે તેને બધાય જુએ છે. ચૂલામાં, ધૂણીમાં, ભઠ્ઠીમાં, નીંભાડામાં ક્યાંય પણ ભૌતિક આગ બળતી હશે તેને બધા જુએ છે. તે પોતાની કે પારકી નથી હોતી. તે તો સાર્વભૌમિક હોય છે. પરંતુ જે આગમાં સંસારના બધા લોકો બળે છે, તે સાર્વભૌમિક આગ નથી. તે સૌની પોત-પોતાની બનાવે છે. એક ઘરમાં આગ લાગી હોય, તો તે ઘરના બધા જ લોકોનો સામાન

એક સાથે બળે છે, પરંતુ તે ઘરના બધા જ સભ્યોના મનમાં લાગેલી રાગ-દ્વેષની આગ પોત-પોતાની અલગ-અલગ છે. જેના મનમાં જેટલી માત્રામાં આગ છે તેનું ચિત્ત તેટલી માત્રામાં બળે છે.

મનુષ્ય અવિવેકથી તેના મનમાં રાગ-દ્વેષની આગ બનાવે છે અને જીવનભર તેમાં જ બળે છે. જે સંસારના પ્રાણી-પદાર્થો સાથે અંતે નથી કાંઈ લેવાનું કે નથી દેવાનું, તેમાં જ આપણે રાગ-દ્વેષની આગ તૈયાર કરીએ છીએ, અને તેમાં જ પોતે બળતું રહેવું તથા બીજાને બાળતા રહેવું આને જ બહુ મોટું કામ સમજીએ છીએ. ઘરેલું ઝઘડાઓથી લઈને વિશ્વના મોટા-મોટા યુદ્ધ તેમજ ભારતના રામાયણ તથા મહાભારત જેવા મહાકાવ્યોના નરસંહારક મહાયુદ્ધ મનુષ્યના મનના રાગ-દ્વેષ રૂપી બળતી આગના પરિણામ હોય છે.

ક્યાંક આગ લાગી હોય, આપણે એમાં પડી જઈએ, તો બળવા માંડીશું પરંતુ જો ત્યાંથી ભાગી નીકળીશું, તો તરત જ તેનાથી બચી જઈશું. પરંતુ જો મારી પોતાની આગ છે જે મારી સાથે છે, તો તેનાથી ભાગીને નથી બચી શકાતું. એ મારા મનની રાગ-દ્વેષાત્મક આગ તો મારી પોતાની છે. આનાથી ભાગીને બચવાનો કોઈ આરો જ નથી. આનાથી બચવાનો ઉપાય છે એને બુઝાવી દેવી, પરંતુ સંસારમાં ઓછા લોકો છે જે તેમના મનના રાગ-દ્વેષની આગ બુઝાવી દે છે. મનમાં ભોગ-કામનાઓની આગ સળગે છે અને ભોગ-કામનાઓ પછી જ રાગ-દ્વેષનો જન્મ થાય છે, ત્યાર પછી તો ફક્ત તેમાં બળવાનું જ છે. બહારના દાવાનળની કોઈ સીમા છે, પરંતુ મનના રાગ-દ્વેષની આગની કોઈ સીમા નથી. તે નિર્મિત થયા પછી તો તેમાં ત્યાં સુધી ફક્ત બળવાનું છે, જ્યાં સુધી તેને બુઝાવી ન દેવાય.

રાગ-દ્વેષની પોત-પોતાની આગમાં સંસારીઓ બળી રહ્યા છે, તો વેષધારીઓ પણ બળી રહ્યા છે. અધાર્મિક બળી રહ્યા છે તો ધર્મના દંભમાં લપેટાયેલા લોકો પણ બળી રહ્યા છે. સામાન્ય લોકો બળી રહ્યા છે તો મોટા-મોટા પૂજ્ય, પ્રતિષ્ઠિત તથા સ્વામીઓ પણ બળી રહ્યા છે. જિજ્ઞાસુ તથા મુમુક્ષુ સંસારમાંથી ભાગીને પરમાર્થ માર્ગમાં આવે છે કે ત્યાં તેની આગ શમી જશે, પરંતુ ઘણી જગ્યાઓ એવી મળે છે કે સંસારથી પણ ત્યાં વધારે રાગ-દ્વેષની આગ છે. આવી સ્થિતિમાં સાધકને ભ્રમ થઈ જાય છે કે જાણે ક્યાંય છુટકારાની જગ્યા છે જ નહીં.

શીતળતાનો આધાર સંસારમાં ક્યાંય નથી. પરંતુ વાત એવી નથી. અહીંનું કથન સંસારમાં રાગ-દ્વેષની અધિકતાનું સૂચક છે. સંસારના સાધકો માટે આશ્રય જ નહોત. પ્રત્યક્ષ છે કે સાચા સંત શીતળ હોય છે. તેમના રાગ-દ્વેષ શમી ગયેલા છે. તેમનું શરણું લેવાથી રાગ-દ્વેષની આગ બુઝાઈ શકાય છે. કબીરદેવે સાધકોને તેમજ સમસ્ત કલ્યાણ-ઈચ્છુકોને આદેશ આપ્યો છે.

દરેક મનુષ્યની પોત-પોતાની આગ તેના દ્વારા બનાવેલા રાગ-દ્વેષ છે. દરેક માણસ પોત-પોતાની આગમાં બળી રહ્યો છે. રાગ-દ્વેષ-રહિત સંતોના શરણે જઈને અને તેમની ઉપાસના તથા પ્રેરણાથી જાગીને મનુષ્ય તેના હૃદયના રાગ-દ્વેષની આગને બુઝાવી શકે છે અને આ જ જીવનમાં પરમ શીતળ થઈ શકે છે. સદ્ગુરુએ કહ્યું છે “અબકી પુરિયા જો નિરુવારે, સો જન સદા અનંદા ।”

“કર્મ તું કર ફળ હું તને જરૂરથી આપીશ તેની તું ચિંતા ના કરીશ” ભગવાને આ યુક્તિને સિદ્ધ કરી છે. કર્મનું ફળ શારીરિક, આર્થિક, સામાજિક દૃષ્ટિએ થોડા વિલંબથી મળે છે. પણ આંતરિક દૃષ્ટિએ તત્કાળ

મળે છે. સુગંધ વિકેતા વિના પ્રયાસે હંમેશાં એ સુગંધનો લાભ ઉઠાવે છે બીજા લોકોને તે માટે તડપવું પડે છે. સત્કર્મનો સૌથી બહુમુલ્ય લાભ આત્મ સંતોષ છે. તેને પ્રાપ્ત કરવા બિલકુલ રાહ જોવી પડતી નથી. સન્માર્ગ પર ચાલનારનો અંતરાત્મા પોતે પોતાને પ્રોત્સાહન ભર્યા આશીર્વાદ આપતો રહે છે. આ આધારે વધતુ આત્મબળ મનુષ્યની વાસ્તવિક શક્તિને એટલી વધારી મૂકે છે કે તેની તુલના ઉપનિષદકાર કથન અનુસાર હજાર હાથિઓના બળથી પણ થઈ શકતી નથી.

કર્મફળની વાત કરીએ ત્યારે ક્રિયા અને કર્મ જુદાં છે તે જાણી લેવું. કોઈક માણસ ગુસ્સે થાય ત્યારે ખૂબ બોલીને અગર બિલકુલ ન બોલીને પોતાનો ગુસ્સો બતાવે છે. જ્ઞાની પુરુષ લેશમાત્ર બોલ્યા વગર ક્રિયા કર્યા વગર અનંત કર્મ કરે છે. અને ફળ ભોગવે છે. માટે ક્રિયા વર્તન ઉપજાવે છે અને વર્તનથી કર્મ થાય છે અને કર્મ ફળ ઉપજાવે છે.

કર્મફળ સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસી હોય શકે જે દ્વારા મનુષ્યના પ્રકાર પણ નક્કી થાય છે. જેમાં ત્રણેય ફળને આપણે વારાફરતી સમજીએ તો -

(૧) સાત્ત્વિક ફળ : આ પ્રકારનું ફળ બુદ્ધિ પ્રજ્ઞા પ્રકાસ દ્વારા જ્ઞાનકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે સત્ત્વગુણ જોડે સુખને જોડી જ્ઞાન ઉપજાવે છે. જો રજોગુણ અને તમોગુણ દબાએ તો સત્ત્વગુણનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જે જ્ઞાનીઓ અને વિવેકી માણસ નિર્મળ મનથી પામી શકે છે. આ પ્રકારનો સાત્ત્વિક કર્મવાળો દુઃખથી દુઃખ પામતો નથી. મોહ પ્રાપ્ત કરતો નથી. તટસ્થ રહે છે. કાર્યથી નિવૃત્ત થવાની ઈચ્છા રાખતો નથી. દરેકમાં વિનય અને ગુણથી વર્તન કરે છે. નિંદા કરતો નથી. કર્તાપણાનું અભિમાન રાખતો નથી. ભક્તિ યોગ વડે પ્રભુને ભજે છે ફળની ઈચ્છા વગર કાર્ય કરે જાય

છે. અપમાનમાં પણ શત્રુ સાથે કે મિત્ર સાથે સમભાવ રાખે છે. તાજો શાકાહારી ખોરાક ફળ ખાનાર નિર્વ્યસની માણસ બની કર્મ કરે છે. જે દેવોને ફળની અપેક્ષા વગર ભજે છે, યજ્ઞ કરે છે. ફળની ઈચ્છા વગર ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી તપ મનથી અથવા મૌનથી અથવા ભાવનાઓથી વિધિકર્મ કરે છે. જે સાત્ત્વિક ફળ પામે છે. જે શરૂઆતમાં ભલે દુઃખ પામે પણ ચીરંજીવી દીર્ઘકાળ સુધી સુખનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. જે પરભવે નિર્મળ લોક પામે છે. જે દાનને ફરજ સમજી દાન કરે છે.

(૨) રાજસ ફળ : આ પ્રકારનું ફળ તૃષ્ણા, આસક્તિ અને જીવના બંધન કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. રજોગુણ કર્મમાં જોડાયાથી લોભ ઉપજે છે. જ્યારે વ્યક્તિ સત્ત્વ ગુણ અને તમોગુણ દબાવવાનું કર્મ કરે છે ત્યારે રાજસ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. જે વ્યક્તિ લોભ ભોગ ફળની આશાથી કર્મ કરે છે. આવી વ્યક્તિ જે કર્મમાં આશક્તિ થઈ હોય તે યોનિમાં બીજા ભવે જન્મનું ફળ ભોગવે છે. તે કર્મફળની આશક્તિથી જ કર્મ કરે છે. આ વ્યક્તિ કર્મ કરે ત્યારે તેને પદસ્વાદ આવક, આશક્તિ, વાસના વગેરે પૂર્વ આયોજિત ઈચ્છા હોય છે. તે ખોરાકનું કર્મ કરે ત્યારે પણ તીખા, ઉષ્ણ, મસાલેદાર, ખોરાક પસંદ કરે છે જે શરૂઆતમાં અલ્પ સુખ ભોગવી લાંબા સમય સુધી દુઃખજન્ય ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. બદલાની અપેક્ષાએ દાન કરે છે.

(૩) તામસી ફળ : આ પ્રકારનું ફળ અજ્ઞાન, પ્રમાદ, આળસ, નીંદા જેવા કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. તામસીફળ ત્યારે મળે છે કે જ્યારે વ્યક્તિ જ્ઞાનને ઢાંકી પ્રમાદમાં, મોહમાં કે અજ્ઞાનમાં જોડાય છે. જ્યારે સત્ત્વગુણ અને રજોગુણ દબાવવામાં આવે ત્યારે આ તમોગુણ કર્મ ઉત્પન્ન થઈ તેવું ફળ આપે છે. આવા માણસો આ જન્મે તામસી કર્મ કરીને બીજા જન્મે

પશુ કે પક્ષી જેવી મૂઢ યોનિમાં જન્મવાનું ફળ મેળવે છે. આ પ્રકારનું ફળ ચોરી, વ્યસન, અજ્ઞાન, અતિશય ખોરાક, પ્રહર વીત્યા બાદ ખોરાક, દંભ, અભિમાન, ક્રોધ, વાસના જેવી આસુરી કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે ખાસ કરીને ભૂત પ્રેતને પૂજે છે. યજ્ઞ કરવાના કર્મ કરતો નથી. તેનો ખોરાક વાસી દુર્ગંધયુક્ત, ઉચ્છિષ્ટ, અપવિત્ર, માદક, ખોરાક ખાવાનું કર્મ આ ફળ ઉત્પન્ન કરે છે. પોતે તપ, દાન, યજ્ઞ, સેવાનું કર્મ કરતો નથી પણ અન્ય કરે તો તેને અટકાવે છે. તેનું દાનકર્મ સત્કાર વગર તિરસ્કારથી થાય છે. અથવા જાણી બુજીને દાન કર્મ ન કરે. જે સુખનું કર્મ શરૂઆતથી જ ભોગવતો નથી અને લાંબા સમય સુધી માત્ર દુઃખનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

આમ વિવિધ પ્રકારના કર્મ થકી વિવિધ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્ય જે તે ફળને આધારે ભોગવતો પ્રાપ્ત કરે છે અને સુખ આનંદ, શાંતિ, અથવા દુઃખ, બેચેની, અશાંતિ, મૃત્યુને પામે છે.

હાલા વાંચક સ્નેહીશ્રીઓ આ પંચામૃતનું આચમન કરાવતાં હું ધન્યતા અનુભવું છું કે આપ જેવા સુજ્ઞ વાંચકને હું આ પવિત્ર આચમન કરાવી શક્યો. જો જીંદગીનો અંશભાગ સુધારશો તો પણ હું મારી આ આચમન ઔષધ ગણી આપનો આભાર માનીશ..

બેસ્ટ ઓફ યોર વેલ-લાઈફ...

- વિષ્ણુ મહંત